



Karabük Üniversitesi

TAKSAD

ISSN: 2147-0626

Tarih Kültür Sanat Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi

Journal of History Culture and Art Research

Karabük Özel Sayısı

Cilt: 14

Sayı: 1





Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE)

Prof. Kamola NİSHANOVA, (National Institute of Fine Art and Design named after Kamoliddin Behzod, Özbekistan)

Yayıncı/Publisher:

Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi Tarih Kültür Sanat Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi

Sahibi/Publisher:

Karabük Üniversitesi adına Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK

Baş Editör/Editor-in-Chief:

Dr. Öğr. Üyesi Selami KURT - Karabük Üni.

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Enes SAMANCIOĞLU - Karabük Üni

Editör Yardımcısı/Co-Editor:

Dr. Öğr. Üyesi Gulzoda Makhmudjonova Akay – Karabük Üni.

Teknik Editör/ Technical Editor

Arş. Gör. Muhammed Berat AKBAŞ – Karabük Üni.

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Selma YAVUZ – Karabük Üni.

Arş. Gör. Hacer GERGİN – Karabük Üni.

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK – Karabük Üni.

Doç. Dr. Tahir BİLİRLİ – Karabük Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Gulzoda MAKHMUDJONOVA – Karabük Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ERTEN – Karabük Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Necla DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Serkal YILDIRIM – Karabük Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet MUTLU – Karabük Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Enes SAMANCIOĞLU – Karabük Üni.

Öğr. Gör. Mesut DOĞAN – Karabük Üni.

Arş. Gör. Ayşe Merve SARAÇOĞLU GEZER – Karabük Üni.

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Cazim Hadzimejlic (Saraybosna Üniversitesi Güzel
Sanatlar Akademisi)

Prof. Dr. Süleyman BAKİ (Tetova/Kalkandelen Devlet Üniversitesi,
Makedonya)

Assoc. Prof. Dr. Kultasheva Nigoraxon DANİYAROVNA, (National
Institute of Fine Art and Design named after Kamoliddin Behzod,
Özbekistan)

Ph.D. Rakhmatullaeva Asalkhon GAYRATOVNA, (National
Institute of Fine Art and Design named after Kamoliddin Behzod,
Özbekistan)

Doç. Dr. Mederbek Kadyrov (Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan)

Prof. Dr. Dosay KENJETAY (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak
Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Allahmanov Mahmud (Azerbaycan Devlet Pedagoji
Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Reyhan DADAŞOVA (Azerbaycan Devlet
Pedagoji Üniversitesi)

Prof. Dr. Emin ŞİHALİYEV (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)

Dr. Suad Bosnâsi (Cezayir)

Dr. Rıza Muhammed CİBRAN (Libya)

Associate Prof. Dr. Sherien Mamoun Sayed Ahmed Mohamed
(Future University-Sudan)

Prof. Dr. Mahmood Fawzi Abdullah Alkubaisy (Iraqi University-
Irak)

Assist. Prof. Dr. Iman Abdul Sattar Attallah Al-Kubaisi (University
of Tikrit-Irak)

Prof. Dr. Manal Muhammed Hişam Said Najjar (University of
Tabuk-Suudi Arabistan)

Prof. Dr. İhsan TOKTAŞ – Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Fatih AYDIN – Karabük Üni.

Prof. Dr. Anar AZİZSOY – Karabük Üni.

Prof. Dr. Sinan YILMAZ – Karabük Üni.

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE – Karabük Üni.

Prof. Dr. Muhittin KAPANŞAHİN – Karabük Üni.

Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK – Karabük Üni.

Prof. Dr. Suat ALTUN – Karabük Üni.

Prof. Dr. Hüseyin Avni KIRMACI – Karabük Üni.

Prof. Dr. Hatice Selma ÇELİKİYAY – Karabük Üni.

Doç. Dr. Selçuk ATAY – Karabük Üni.

Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ – Karabük Üni.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN – Karabük Üni.

Doç. Dr. Ayhan IŞIK – Karabük Üni.

Doç. Dr. Tuğba AYDENİZ – Karabük Üni.

İçindekiler/Contents

Jenerik / i	
İçindekiler / ii	
Editörden / iii	

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları <i>Turkish Settlement and Turkish Place Names in Karabuk</i> Prof. Dr. Cevdet Yakupoğlu.....	1-20
Kamusal Alan ve Görsel Kültür Bağlamında Duvar Resimleri: Karabük İli Örneği <i>Murals in the Context of Public Space and Visual Culture: The Example of Karabük Province</i> Doç. Dr. Evrim Çağlayan.....	21-32
Safranbolu'da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme <i>Academic Reflections of Oral Culture and Traditional Knowledge in Safranbolu: An Evaluation on Turkish Folklorical Literature</i> Dr. Öğr. Üyesi Berrin Sarıtuğç.....	33-63
Cumhuriyet Dönemi'nde Safranbolu'nun İdari Yapılanması ve Bağlı Köyleri <i>The Administrative Structure of Safranbolu and Its Villages in the Republican Period</i> Doç. Dr. Selma Turhan Sarıköse & Prof. Dr. Barış Sarıköse.....	64-70
Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on Trade Structures in Karabük in the Historical Process</i> Arş. Gör. A. Merve Saraçoğlu Gezer & Arş. Gör. Hasan Söylemez & Doç. Dr. A. Esra Bölükbaşı Ertürk.....	71-83
San Silvestro Şapeli'nde Bizans Tıp Sanatı: Cüzzam <i>Byzantine Medical Art in the Chapel of San Silvestro: Leprosy</i> Öğr. Gör. Aylin Aksoy.....	84-100
Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler <i>Architecture/Engineering Education in Ottoman Hassa Guild and Changes in Education</i> Dr. Atanur Kaya.....	101-114



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/ISSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE)

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Karabük Üniversitesi Tarih Kültür Sanat Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (KÜTAKSAM) tarafından yayımlanan Tarih Kültür Sanat Araştırmaları Dergisi (TAKSAD), 2012 yılından bu yana kesintisiz olarak yayın hayatını sürdürmektedir. Kurulduğu günden itibaren yılda dört sayı olarak yayımlanan dergimiz, 2012–2024 yılları arasında kendi web sitesi üzerinden toplam 52 sayı ile bilim dünyasına katkı sunmuştur.

2024 yılında gerçekleştirilen editör ve yayın kurulu değişikliğinin ardından, 2025 yılı itibarıyla dergimiz Dergipark platformu üzerinden yayınlanmaya ve yılda iki sayı olarak çıkmaya devam edecektir. Bu yeni dönemin ilk sayısı olan 53. sayı, "Karabük Özel Sayısı" olarak planlanmıştır. Söz konusu sayı, Karabük'ün il oluşunun (6 Haziran 1995 tarihli ve 22305 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile) 30. yıl dönümüne ithaf edilmiştir. Bu özel sayı ile, şehrin tarihsel, kültürel ve sanatsal mirasına bilimsel düzeyde katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Dergimizin bugünlere ulaşmasında büyük emeği bulunan önceki editörümüz Prof. Dr. Sinan YILMAZ'a özverili çalışmaları için teşekkür ederiz.

TAKSAD, geçmişten gelen birikimi, yüksek yayın kalitesi ve geniş konu yelpazesıyla, tarih, kültür ve sanat alanlarında ülkemizin ve dünyanın bilimsel literatürüne katkı sağlamaya devam edecektir. Bu doğrultuda, tarih, kültür ve sanat alanlarında akademik çalışmalara değer veren tüm araştırmacıları ve akademisyenleri, bilimsel makaleleriyle dergimize katkı sunmaya davet ediyoruz.

Saygılarımızla...

Dr. Öğr. Üyesi Selami KURT

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Enes SAMANCIOĞLU



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 1-20

KARABÜK'TE TÜRK İSKÂNİ VE TÜRKÇE YER ADLARI

Turkish Settlement and Turkish Place Names in Karabuk

Cevdet Yakupoğlu

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı,
Kastamonu, Türkiye

Prof. Dr. Kastamonu University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
History, Kastamonu, Türkiye

cyakupoglu@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9637-6314

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 18.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Yakupoğlu, Cevdet. "Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 1-20

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15746979>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

KARABÜK’TE TÜRK İSKÂNI VE TÜRKÇE YER ADLARI

Öz:

Batı Karadeniz bölgesi şehirlerinden biri olan Karabük, Türkiye Cumhuriyeti döneminde il olma statüsü elde etmiş genç yerleşim yerlerinden biridir. Ancak Karabük iline bağlı Safranbolu ve Eflani ilçelerinin çok daha eskiye uzanan köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Bu noktada Karabük’ün Türkler tarafından fethi ve bölgedeki Türk iskânının özellikleri incelenmek istendiğinde öncelikle Safranbolu’nun tarihinin ele alınması icap etmektedir. Çünkü Araç ve Soğanlı çaylarının birleştiği bir mevkide kurulmuş olan bu günkü Karabük, geçmişte Safranbolu kazası sınırları içerisinde bulunmakta idi. Safranbolu’nun Türkler tarafından fethi ise ilk olarak 11. yüzyıl son çeyreği içerisinde vuku bulmuş, devamındaki asırda ise bu belde Türkler ile Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirmiştir. Nihayet 12. yüzyılın sonlarında Safranbolu kesin olarak Türk egemenliğine katılmıştır. Türklerin Karabük-Safranbolu hattında egemen olmaları ve bu yöreyi bir Türk yurdu haline dönüştürmeleri elbette ki sadece askerî ve siyasi gelişmelerin sonucunda vuku bulmamıştır. Bilakis bu fetih ve iskân sürecinin tamamlanmasında bölgedeki sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin büyük önemi vardır. Bu bağlamda Türklerin Karabük yöresini vatan tutmaları hadisesinin en önemli tanıklarından biri bölgede tespiti mümkün olan Türkçe yer ve mevki adlarıdır. Bu adların büyük bir kısmı Selçuklular ve Beylikler zamanında bölgede meydana gelen fetih ve iskân süreci içerisinde ortaya çıkmıştır. Sözü edilen yer adlarının kaynağı öncelikle Türk boyları ile bu boylara bağlı alt oymak, aşiret ve obalardır. Nitekim bölgeyi yurt tutan Türk toplulukları yerleştikleri yerlere doğal olarak kendi tarih ve kültürlerine ait isimler vermişlerdir. Bu çalışmada günümüzdeki Karabük il merkezinin geçmişte içinde yer aldığı Safranbolu havalisindeki Türk fetih süreci ve devamında gelen iskân hadisesi, yer adlarına dayalı olarak ele alınmış, bölgedeki yer adlarının nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı üzerine tespitler yapılmıştır. Bu şekilde yöreye ait Türk yer adlarının mazisinin 12. yüzyıla kadar inmiş olduğuna dair belge niteliğinde Türkçe Yer Adları Havuzu ortaya konulmuştur. Bugün Karabük’e bağlı olan Eskipazar, Ovacık ve Yenice ilçelerinin iskân tarihi ise başka bir araştırmaya bırakılmıştır.

Anahtar kelimeler: Karabük, Safranbolu, İskân Tarihi, Türk Boyları, Yer Adları

TURKISH SETTLEMENT AND TURKISH PLACE NAMES IN KARABUK

Abstract:

Karabük, one of the cities of the Western Black Sea region, is one of the young settlements that gained the status of a province during the Republic of Turkey. However, districts of Karabük province such as Safranbolu and Eflani have a deep-rooted history that goes back much further. At this point, when it is desired to examine the conquest of Karabük by the Turks and the characteristics of the Turkish settlement in the region, it is necessary to first address the history of Safranbolu. Because today's Karabük, which was established at a location where the Araç and Soğanlı streams meet, was within the borders of the Safranbolu district in the past. The conquest of Safranbolu by the Turks first occurred in the last quarter of the 11th century, and in the following century, this town changed hands between the Turks and the Byzantines several times. Finally, at the end of the 12th century, Safranbolu was definitely included in Turkish sovereignty. The Turks' dominance in the Karabük-Safranbolu line and their transformation of this region into a Turkish homeland did not occur only as a result of military and political developments. On the contrary, the social, economic and cultural developments in the region were of great importance in the completion of this conquest and settlement process. In this context, one of the most important witnesses to the event of the Turks making the Karabük region their homeland are the Turkish place and location names that can be determined in the region. A large part of these names emerged during the conquest and settlement process in the region during the Seljuk and Beylik periods. The source of the mentioned place names is primarily Turkish tribes and sub-clans, clans and nomads affiliated with these tribes. In fact, Turkish communities that settled in the region naturally gave names belonging to their own history and culture to the places they settled. In this study, the Turkish settlement in the Safranbolu region, where the current Karabük city center was located in the past, was examined based on place names, and determinations were made on how and when the place names in the region emerged. In this way, the Turkish Place Names Pool has been presented as a document proving that the history of Turkish place names belonging to the region goes back to the 12th century. The settlement history of Eskipazar, Ovacık and Yenice districts, which are currently connected to Karabük, has been left to another research.

Keywords: Karabük, Safranbolu, Settlement History, Turkish Tribes, Place Names.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

Giriş

Karabük yöresinde Türk fetih ve iskân sürecinin safhalarını ortaya koyabilmek ve bu iskânın belgeleri olan yer ve mevki adları üzerinde inceleme yapabilmek için öncelikle bu havalinin Türkler tarafından fethini ele almak gerekir. Bizans ve öncesindeki ilk çağlarda eski Türk topluluklarının doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bugünkü Karabük-Safranbolu yörelerine gelmiş olmaları ve bu havalide yerleşmiş bulunmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak bu konunun uzman araştırmacılara bırakılması daha uygun düşmektedir.

Karabük yöresinin ciddi oranda ve kesif bir şekilde Türk fethine açılma süreci, Selçuklu sultanı Alp Arslan (1064-1072)'ın Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071) sonrası Selçuklu akıncılarının bugünkü Batı Karadeniz bölgesine ulaşmalarıyla başlamıştır. Dönemin Türk beylerinin liderliğindeki bu akıncılar, önlerine çıkan Bizans birliklerini bozguna uğratarak Kastamonu üzerinden Safranbolu yöresine ulaşmışlardır. Ancak bu ilk akınlar sonucunda bölgede henüz kalıcı bir Türk yerleşmesinin sağlanması mümkün olmamıştır. Bilhassa 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri'nin Türkiye Selçukluları üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle Türkler Anadolu'da sahillere başta olmak üzere bir kısım yerleri Bizans'a terk etmek durumunda kalmışlar ve iç bölgelere çekilmişlerdir. Devamında gelen yeni gelişmeler ise Türklerin lehine olmuştur.

Aşağıda 11. yüzyıl son çeyreğinden itibaren bugünkü Karabük yöresinin Türkler tarafından fethi hadisesi ele alınmış, Selçuklu-Beylikler dönemi bölge tarihi özetlenmiş, devamında ise Türklerin bölgeyi yurt tutmalarının nişaneleri olarak yer ve mevki adları incelenmiştir. Söz konusu inceleme esnasında Borlu/Taraklıborlu/Safranbolu kazasının 15. yüzyıl son çeyreği ile 16. yüzyıl ilk çeyreğine ait vakıf belgeleri ve tapu-tahrir defterleri birinci derece kaynak olarak kullanılmıştır. Esasen vakıf ve tapu-tahrir defterleri, Karabük (Safranbolu) yöresinin sosyal, kültürel, ekonomik, dinî ve tasavvufî tarihini aydınlatma noktasında büyük öneme sahiptirler. Nitekim 1470'li yılların sonunda hazırlandığı tespit edilen bir tımar defterinde Safranbolu yer adlarına dair kısa ama kıymetli veriler elde edilmiştir.¹ Karabük yöresi iskân tarihi ve yer adları üzerine Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde hazırlanmış Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri'nin de özel bir yeri bulunmaktadır.² Bu defterde Taraklıborlu/Safranbolu vakıf belgeleri bünyesinde çok sayıda yer-mevki ve şahıs adına tesadüf olunmaktadır. Bu kayıtların başlangıcı 14. yüzyıl başlarına ve dolaylı yollardan 13. yüzyıla kadar indiği için söz konusu vakıf defteri, Karabük yöresinin Selçuklu-Beylikler ve ilk dönem Osmanlı yerleşim tarihi üzerine vaz geçilmez bir kaynak özelliği taşımaktadır. Şöyle ki bu defter hazırlanırken, kendisinden önce tertip edilmiş olan daha eski vakıf kayıtlarından istifade edilmiştir. Ayrıca bu vakıf defterinde, her hangi bir hükümdar ismi zikredilmeden kadîm beyler (eski beyler), kadîm mülk issileri (eski mülk sahipleri), ümerâ-i mâzî (eski beyler), selâtin-i mâzî (eski sultanlar) gibi tabirlere rast gelinmektedir. Bu tabirlerle kendilerine işaret olunan zevattan bir kısmı, Selçuklu dönemi idarecileri ile Çobanoğulları Beyliği'nin varisleri olarak yörede bir müddet idare tesis etmiş bulunan beylerdir.³ Bu bağlamda defterde zikri geçen Safranbolu vakıf belgelerinin 13. yüzyıl ilk yarısına kadar inen bir geçmişinin olduğunu söylemek mümkündür.

Safranbolu-Karabük yöresi iskân tarihi ve yer adlarının tespiti noktasında bir diğer önemli kaynak 16. yüzyıl başlarına ait 51 numaralı Bolu Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri'dir.⁴ Bu defter; yer, topluluk ve şahıs adları, yaylaklar, kışlaklar, avcı kuş yetiştiriciliği, çeltik üretimi, vergiler vb. konularda mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Söz konusu defterdeki bilgileri destekleyen diğer bir kaynak ise 438 numaralı muhasebe icmal-

¹ Bkz. K. Ziya Taş, "Fatih Devrine Ait Bir Tahrir Defteri", *Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi* 7 (1996), 427-471.

² *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri*, İstanbul Büyükşehir Belediye Kütüphanesi (İBK. MCO.), No.15.

³ Cevdet Yakupoğlu, *Bartın Vakıfları (1214-1514)* (Bartın: Bartın Valiliği Yayınları, 2010), 15-16.

⁴ *Bolu Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri*, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri (COA. TD.), No.51.

evkâf tahrir defteridir.⁵ Bu defterin Bolu Sancağına tahsis edilmiş kısmında Borlu/Taraklıborlu/Safranbolu vakıfları ile ilgili özet bilgiler bulunmaktadır. İlgili bu defter daha önce hazırlanmış 1515-1519 tarihli tapu-tahrir ve vakıf defterlerinin özetini yansıtan bilgiler içermektedir. Bu defterden de yer adları bağlamında yararlanılmıştır. Safranbolu-Karabük havalisi yer adlarının incelenmesine yönelik olarak başka vakıf ve tımar defterleri de mevcut olup, bunlar Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA.), Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) ile Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) arşivlerinde bulunmaktadır.⁶

1. Karabük Yöresinin Türkler Tarafından Fethi ve Selçuklu Egemenliğinin Tesisi

Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın liderliğinde 1071 yılında Bizans'a karşı kazanılmış olan Malazgirt Zaferi'ni müteakip Selçuklular Anadolu içlerinde ilerleyerek bugünkü Karabük yöresine de ulaşmışlar, yörenin yerel Bizanslı idarecileri ile sıcak çatışmalara girmekten çekinmemişlerdir. Şöyle ki Türk akıncı beylerinden Tutak, Artuk Bey, Dânişmend Gazi gibi Türk beylerinin gaza akınları kısa süre içerisinde Çankırı, Kastamonu, Sinop ile bugünkü Karabük, Bartın ve Zonguldak yörelerinde etkisini hissettirmiştir. Türk birliklerine mensup küçük gruplar, Bizans'a ait arazilere girerek yeni fetihlerde bulunmuşlar ve kendilerine yeni yurtlar açmışlardır. Bu faaliyetler sırasında Bizans'ın bölge idarecileri ve o çevrede işleri olan diğer askerî-idari yöneticiler ciddi bir Türk tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kastamonu bölgesinde kendisine ait çiftliğini 1074 senesi dolaylarında ziyaret ederek burada bir süre konaklayan Bizanslı generallerden Aleksios Komnenos, söz konusu coğrafyada Türk birlikleri ile karşılaşarak onlarla çatışmaya girmiş, İstanbul'a dönebilmek için Ereğli liman kasabasına ulaşmaya çalışmış, batı yönünde yolculuğa çıkarak Kastamonu-Safranbolu-Devrek-Ereğli hattı boyunca ilerlemiştir. Bu esnada Türk akıncılarının tacizine ve saldırılarına maruz kalmış bulunan Aleksios, kara yoluyla Ereğli'ye varmayı başarabilmiştir. 1073-1075 yılları arasında Selçuklu beylerinden Artuk ve Tutak'a bağlı Türk birlikleri Kuzeybatı Anadolu'da Sakarya Irmağı'na hatta Üsküdar önlerine kadar akınlar icra ederek Bizanslı generallere karşı üstün başarı elde etmişlerdir. Bununla paralel olarak 1075 yılı ve devamında gelen on yıl boyunca büyük başarılarla imza atan Selçuklu hanedanından Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Bizans'ı Kuzeybatı Anadolu'da baskı altında tutması sayesinde Türkler Çankırı-Kastamonu-Sinop-Ereğli arasında yeni fetihlere yönelmişlerdir. Diğer yandan Selçuklu komutanlarından Kara Tegin'in Kuzey Anadolu'daki askerî faaliyetleri de Karabük yöresi Türk fetihler tarihi içerisinde güzide bir yer tutmaktadır. Nitekim Kara Tegin, 1075-1085 yılları arasında Çankırı-Kastamonu ve Sinop'u fethederek bu havalide yarı bağımsız bir beyliğin temellerini atmıştır. Hatta bu Türk beyi, fetihlerinin devamında Türk birliklerinin başında olarak Amasya ve Ereğli gibi sahil kasabalarının güney kesimlerine de ulaşmış, ancak bu yörelerde kalıcı olamamıştır. İznik'te Süleymanşah'ın yerini almış olan vekili Ebu'l-Kasım (öl.1092)'ın Bizans'a karşı amansız bir mücadele içinde olduğu 1086-1092 yılları arasında da Batı Karadeniz'de Türk yığılmasının sürdüğü anlaşılmaktadır.⁷

Bu bilgiler Malazgirt Zaferi sonrası Türklerin Tutak, Artuk Bey, Süleymanşah, Kara Tegin ve diğer tecrübeli Türk beylerine bağlı olarak Amasya'dan Tosya'ya, Kastamonu'dan Safranbolu, Devrek ve Ereğli'ye kadar Kuzey Anadolu'da istedikleri gibi hareket kabiliyetine sahip olduklarına işaret etmektedir. Selçuklular

⁵ *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri*, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri (COA. TD.), No.438; Bu defterin neşri için bkz. 438 Numaralı *Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri* (937/1530) II, nşr. Ahmet Özkılıç vd. (Ankara: BDAGM Yayınları, 1994).

⁶ Bkz. *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri*, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defteri (COA. TK.GM.d.), No.382; *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Bolu, Cild-i Sâni*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Tapu-Tahrir Defteri (TKGM.KK.TT.d.), No.39-95/19.

⁷ Bkz. Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 93-110,173-179; Krş. Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 201-202,261-264,273,301-302; Anna Komnena, *Alexiad/Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996), 124,132,142,166-168.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

daha 11. yüzyıl son çeyreği tamamlanmadan bugünkü Safranbolu-Karabük hattında Bizans aleyhinde ciddi bir baskı politikası tatbik etmeyi başaramışlardır. Bununla birlikte Selçuklu akıncılarının bugünkü Karabük yöresinde kalıcı bir fetih icra edip yerleşme politikası izlediklerine dair yeterli kanıt da mevcut değildir. Ayrıca bahse konu yüzyılın bittiği günlerde ve devamında gelen 12. yüzyıl başlarında Anadolu'da işler Selçukluların aleyhine gelişmeye başlamış, Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118)'ün Anadolu'da geliştirdiği etkin politika ve özellikle de Birinci Haçlı Seferi'nin olumsuz etkileri yüzünden Türk ilerleyişi Batı Karadeniz genelinde sekteye uğramıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308) hükümdarı Sultan I. Mesud (1116-1155) döneminde kardeşi Melik Arap, Selçuklu tahtını ele geçirebilmek amacıyla teşkilatlanmış ve kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerinde egemenlik kurmuştur. Melik Arap, kardeşi Sultan Mesud ve Dânişmendli Emîr Gazi ile birkaç defa harp etmiş, devamında ise Batı Karadeniz'de bazı noktaları fethederek bu havalide Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştır.⁸ 1125-1127'li yıllardaki bu hadiseler esnasında Karabük-Safranbolu havalisinde Türk ilerleyişi yeniden hız kazanmıştır. Ancak Bizans imparatoru Ioannes Komnenos (1118-1143), bölgedeki Türk egemenliğine son verebilmek amacıyla 1130-1135 yılları arasında birkaç ayrı sefere çıkmış ve bunun sonucunda Kastamonu ve Çankırı'ya kadar olan yerleri yeniden ele geçirmiştir.⁹ Batı Karadeniz bölgesinde Selçuklu-Bizans arasında bir kısım toprakların karşılıklı el değiştirmesi, Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192)'in İmparator Manuel Komnenos (1143-1180)'a karşı 1176 tarihinde kazandığı Miryokefalon Zaferi'ne¹⁰ kadar sürüp gitmiştir.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Melik Şahinşah, Selçuklu tahtını elde etmek amacıyla kardeşine karşı mücadele başlatmış ve Çankırı-Kastamonu taraflarına egemen olmuştur. Melik Şahinşah, müttefiki Dânişmendli Yağıbasan'ın da desteğini alarak Kılıç Arslan'ı uzun müddet uğraştırmış, hatta 1160'ların başlarında Yağıbasan'ın desteğiyle Safranbolu taraflarına kadar askerî gücünü ulaştırmıştır. Yağıbasan, 1164 yılında Çankırı taraflarında ölmüş, Şahinşah ise kardeşi II. Kılıç Arslan'la olan mücadelesinde yetersiz kalarak bölgeyi boşaltmıştır. Bundan sonraki süreçte Selçuklu akıncı birlikleri Kastamonu ve Çankırı'nın batısında kalan Bizans topraklarını hedef seçmişler ve İstanbul yolu üzerinde bulunan Safranbolu yöresi ile Bolu istikametindeki bazı kasaba ve mevkileri ellerine geçirmişlerdir. İmparator ise derhal bir ordu ile harekete geçip Türkleri geri itmiştir.¹¹ Bu noktada 1176 yılı sonrasında bugünkü Safranbolu-Karabük yörelerinde Türk fetihleri devam etmiş olmakla birlikte Bizans'ın Batı Karadeniz'den elini çektiğini söylemek de mümkün değildir.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın son yıllarında bu hükümdarın oğlu Melik Mesud (öl.1204), Ankara-Çankırı hattı ile Kastamonu'dan Eskişehir'e kadar olan geniş bir sahanın Selçuklu valiliğini elinde bulunduruyordu.¹² Adı geçen şehzade, bugünkü Safranbolu-Karabük-Eskipazar ile bu coğrafyanın kuzey hattında gaza akınlarına hız vererek bölgede Türk fetih ve iskân süreci açısından yeni bir dönemin kapılarını araladı. Nitekim Mesud, Bizans'ın sınır tecavüzlerine karşı yeni Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos

⁸ *Ebû'l-Ferec Tarihi*, II, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 360,361; *Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, çev. H. D. Andreasyan (Ankara: 1944), 87-88; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 168-170.

⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia (Ioannes Kinnamos'un Historiası)*, çev. Işın Demirkent (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 11-13; Niketas Khoniates, *Historia*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 12-14; *Ebû'l-Ferec Tarihi*, II, 365.

¹⁰ Khoniates, *Historia*, 123-133.

¹¹ Khoniates, *Historia*, 137.

¹² Şehzade, Selçuklu kaynağında Ankara meliki olarak gösterilmiştir. Bkz. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Alaiye Fi'l-Umuri'l-Alaiye (Selçukname)*, I, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 41; Bizans kaynağında da aynı şekilde Ankara hükümdarı/valisi olarak tanımlanmıştır. Bkz. *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, trns. Harry J. Magoulas (Detroit: Wayne State University Press, 1984), 260.

(1195-1203)'u uyardı ancak imparator, sınırlarının doğusundaki komşusu Melik Mesud'u ciddiye almayıp, onunla barış yapmaya da yanaşmadı.¹³ Diğer yandan Melik Mesud, imparatorun barış karşılığında yüksek meblağda bir vergi talep etti, imparator ise bu talebi kesin olarak reddetti. Bunun üzerine Mesud, imparatora ağır bir bedel ödetmek ve Bizans'a da büyük bir yıkım yaşatmak adına ordusunun başında harekete geçti. Bütün birliklerini toplayarak Bizans yönünde ilerledi ve dönem kaynaklarında *Dadibra* olarak zikredilen bu günkü Safranbolu (Zalifre/Borlu/Taraklıborlu) önlerine geldi. Hadiselerin akışına göre bu olay 1196 yılı Nisan-Mayıs aylarında vuku bulmuştur. Söz konusu tarihte Dadibra, bir kasaba büyüklüğünde yerleşim yerinden ibaret olmakla birlikte çevresinde kolay aşılamayacak surlara sahip muhkem bir hisarı bulunmakta idi. Melik Mesud, şehri/kaleyi çok şiddetli bir şekilde muhasaraya başladı. Şehzadenin emrinde ne kadarlık bir Türk kuvvetinin olduğuna dair kaynaklarda bir ipucu mevcut değildir. Ancak onun Ankara, Çankırı ve Kastamonu'ya sahip bir Selçuklu meliki olarak en az 4 bin kişilik bir mevcutla Dadibra önlerine geldiği anlaşılmaktadır.

Kuşatma tüm korkunçluğuyla devam etmesine rağmen şehir bir türlü düşürülemedi ancak Mesud kararlı bir şekilde muhasarayı sürdürdü. Muhasara hakkında bilgi veren Bizans kaynağı onun şehri fethetmeden geri dönmeyeceğine dair yemin ettiğini bildirmektedir. Bu sırada Bizans imparatoru Aleksios, Dadibra Kalesi önlerine gönderdiği adamları vasıtasıyla şehirdekilere direnmelerini ve kendisinin de kurtarıcı olarak en kısa sürede bölgeye intikal edeceğini haber verdi. Ancak bu sözünde durmadı veya vadini yerine getirecek teknik imkânlarla sahip değildi. İmparatorun kuvvetlerinin yardıma gelmemesinden dolayı bölgede hâlen Bizans'ın elinde olan komşu memleketlerdeki garnizonlardan da şehre yardım gelme şansı bulunamadı. Esasen Dadibra'ya yardım gönderebilecek askerî potansiyele sahip en etkili komşu memleket Ereğli liman kasabası idi. Ancak burası da Dadibra'ya çok yakın bir mesafede değildi. Türk şehzadesi Mesud'un Dadibra'yı muhasarası yaklaşık dört ay boyunca sürdü ve bu zaman dilimi boyunca şehirde halkı perişan eden bir kıtlık baş gösterdi. Hisar içine sıkışıp kalmış olan belde insanı ciddi oranda açlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bu esnada Şehzade Mesud her geçen gün muhasaranın şiddetini artırıyor, kuşatma birlikleri içerisinde yer verdiği teknik ekibi boş durdurmuyor, kale çevresindeki tepelik alanlara yerleştirilmesini emrettiği dev mancınıklarla şehrin surlarına zarar verilmesini sağlıyordu. Bu mancınıklar ile kent içerisine büyük kaya parçaları fırlatılıyor ve ağır tahribatta bulunuluyordu. Türkler, şehir içerisine insan sağlığına zararlı bir takım maddeler de fırlatarak halkın teslim olmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Bunların kokuşmuş hayvan leşleri olma ihtimali yüksektir. Çünkü orta çağlarda kuşatmalarda bu şekil yollara sıklıkla başvurulmakta idi. Şehirde içilebilir su kaynakları da zarar gördüğü için halkın perişanlığı o ölçüde artmıştı.¹⁴

Muhasaranın beklenenden daha fazla uzaması üzerine imparatorun bölgeye yardımcı kuvvet gönderme kararı aldığı ve bunu uygulamaya soktuğu anlaşıyor. Nitekim Bizans yönetim kademesine mensup Theodore Branas (Alanların lideri Aleksios Branas'ın oğlu), Andronikos Katakalon ve Theodore Kazanes isimli üç subayın komuta ettiği bir imparatorluk yardımcı kuvveti yola çıkarak Bizanslıların Türkçe bir imlâ ile *Baba Dağı/Babadağı* adıyla adlandırdıkları garnizona geldiler ve burada kamp kurdular. Şehzade Mesud'a bağlı Türkler ise bunu öğrenir öğrenmez aniden yöreye gelerek Bizans garnizonunu basmak için pusuya yattılar. Şafaktan hemen önce çevreye görünmeden harekete geçtiler ve kaçmakta olan Bizans birliklerine baskın düzenlediler. Ağır kayıplar veren bu birlikler dağıtılarak etkisiz hale getirildi, ilave olarak ise birçok asker esir edildi. Hatta yukarıda adları geçen Bizanslı üç komutandan ikisi de esirler arasında

¹³ İmparator, tahta çıkmadan önce Ankara'ya gelerek Mesud'la görüşmüş ve onun desteğini almıştı. Bu nedenle mevcut imparator ise Mesud'a vergi vererek bu isyancıyı korumaktan vaz geçmesini önermişti. Bkz. *O City of Byzantium*, 253-254.

¹⁴ *O City of Byzantium*, 260.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

bulunuyordu.¹⁵ Bu son başarı Türklerin Dadibra önlerinde mevcut kuşatmayı devam ettirmeleri için son derece önemli bir dayanak oldu.

Şehzade Mesud, bu esir subayları ve askerleri elleri arkadan bağlı bir şekilde Dadibra Kalesi önlerine getirerek çevresinde dolaştırmaya başladı. Şehri savunan halka ve askerlere esirleri göstererek savunmacıların moralini bozdu. Selçuklu şehzadesi, kale yöneticilerine şehri ağır yıkımdan kurtarmaları ve halkın da canının daha fazla yanmasını önlemeleri için kendisine Dadibra şehrinin/kalesinin derhal teslim edilmesini istedi. Esasen Türklerin pusu atarak Baba Dağı'ndaki Bizans garnizonunu kılıçtan geçirmelerinden sonra artık Dadibra savunmacılarının şehrin elde tutulmasına dair bir ümitleri de kalmamıştı. Onlar Şehzade Mesud ve ordusunun kale önlerinden çekilmeye niyetli olmadığını da farkında idiler. Bu noktada her geçen gün ümitleri kırılan Dadibra halkı, Türk şehzadesi ile bir barış anlaşması imzalamayı ve şehri ona terk etmeyi kabul ve taahhüt ettiler. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre Dadibra Kalesi içindeki Bizanslı halk çoluk çocuk, kadın erkek farkı gözetilmeksizin ve yanlarına alabildikleri bütün mallarıyla beraber şehri serbestçe terk edebilecekler, Türkler ise bu tahliye işlemi boyunca onlara ilişmeyecekler ve zarar vermeyeceklerdi. Gerçekten de kısa süre içerisinde Dadibra Kalesi'nde bulunan yüzlerce kişi Türklerin çevrede aldıkları güvenlik çemberi içerisinde kasabadan çıkarak uzaklaştılar. Şehzade Mesud, şehrin tamamen boşaltılmasını istediği için geride kimse kalmadı. Halktan bazı şahıslar ise Türklere vergi vererek şehirde oturmak ve işlerine devam etmek istemişlerdi. Ancak bunların bu talepleri şimdilik kabul edilmedi.¹⁶

Şehzade Mesud'un başarılı muhasarası ve özverili tahliye eyleminin sonunda Dadibra adı verilen bugünkü Safranbolu kasabası nihayet yeniden Selçukluların eline geçmiş ve bugün Karabük olarak bilinen yörenin fethi de tamamlanmış oldu. Şehzade Mesud, Anadolu'da Selçuklu sultan ve devlet adamlarının yıllardır itina ile takip ettikleri Türk iskân politikası çerçevesinde Dadibra şehrine Türk nüfus yerleştirerek burada yeni bir garnizon teşkil etti. Onun Dadibra'ya Kastamonu ile bugünkü Safranbolu arasına daha önce yerleştirilmiş veya henüz konar-göçer vaziyette çevrede birikmiş olan Türk/Türkmen/Oğuz boy ve topluluklarına ait yerleşik ve yarı yerleşik nüfus kaydirdığı anlaşılmaktadır. Selçuklu şehzadesi bu işlemi yaparken elbette ki Dadibra merkezine öncelikli olarak askerî personel, muhafız kıtaları, elinden iş gelen esnaf birimleri, imalat sektörüne dâhil olan usta ve sanatkârlar ile eli kalem tutan kâtip, vergi memuru, tercüman, din adamı, ulemâ ve benzeri seçkin bir kadroya ağırlık vermiş olduğu malumdur. Bunun dışında Dadibra'nın batısında ve güneyindeki tarıma elverişli alanlar ile yaylacılık faaliyetlerine uygun olan kuzeydeki dağlık alanlara ise kırsal kesimden getirttiği köylüleri ve konar-göçer Türkmenleri istihdam ettiği de aşîkârdır. Bunun yanında Melik Mesud'un yöreyi tam anlamıyla bir Türk yurdu ve Müslüman çehre kazanmış bir İslâm beldesi haline dönüştürmek için gerekli diğer işlemleri yürütmüş olması da icap etmektedir. Öyle ki Dadibra Kalesi'ne onun emriyle *kütval* ve şehirde yaşayan Müslüman reayanın şerî-hukuki-sosyal-kültürel iş ve işlemlerini yürütmek üzere de *kadı* tayin edilmiş olmalıdır. Selçuklu şehzadesinin şehirde cami, medrese ve hamam gibi dinî-kültürel yapıların inşasına başlanması talimatı vermesi hakkında ise kaynak yetersizliği yüzünden kesin bir hüküm yürütme imkânı yoktur.

Sonuç olarak Selçukluların Dadibra Kalesi fethi sonrasında şehri terk eden Bizanslı halk başka kasaba ve köylere göç ettiler, bir kısmı Dadibra Kalesi'ne yakın yerlerde yerleşme izni alarak buralarda ahşap evler yaptılar. Ayrıca onlar Selçuklu egemenliğine girmeyi ve vergi vermeyi de bu şekilde kabul etmiş oldular. İmparator Aleksios'a gelince Dadibra'nın Türk egemenliğine girmesini önleyemediği gibi bu şehrin tamamen Türklere ait olduğunu da yapılan bir anlaşma ile onaylamak durumunda kaldı (Aralık 1196).¹⁷

¹⁵ *O City of Byzantium*, 260.

¹⁶ *O City of Byzantium*, 260.

¹⁷ *O City of Byzantium*, 260-261.

Şehzade Mesud'un kuşatma öncesi istediği vergiyi/veya tazminatı da fazlasıyla ödeyerek iktidarının ilk yıllarında güven kaybetmiş oldu.

Melik Mesud, Dadibra'ya Türk nüfus yerleştirip, arkasını sağlama aldıktan sonra yönünü Bizans'ın daha batıdaki topraklarına çevirmiştir. Onun emri altındaki Türk birlikleri ile üç yönde askerî sevkியatta bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan birincisini Dadibra'nın kuzey istikametinde bugünkü Abdipaşa-Ulus-Bartın-Amasra yörelerine doğru ilerleyen akınlar oluşturmaktadır. Sefer akınlarının ikinci bir istikametinin ise bugünkü adlarıyla Yenice-Gökçebey-Devrek-Çaycuma-Hisarönü-Zonguldak-Ereğli hattı boyunca çizilmiş olduğu tahmin edilebilir. Selçukluların bu noktada Devrek Çayı vadisinde ilerleyerek bugünkü Devrek kasabasının olduğu yerleri egemenlikleri altına almış olmaları imkân dâhilindedir. Adı geçen şehzadenin üçüncü kol olarak asker sevk ettiği bir diğer istikamet ise bugünkü Eskipazar-Mengen-Gerede-Çağa güzergâhı olmalıdır. Nitekim Melik Mesud'un Gerede önlerine geldiği ve hatta Gerede'den başka Bolu'yu da ele geçirmiş olduğu ileri sürülmüştür.¹⁸ Ancak bu ilerleyiş veya fetihlerin hepsinin kalıcı olması imkânının da elde edilemediğini söylemek gerekir. Buna rağmen Melik Mesud'un Dadibra fethi sayesinde Türkler, 1196 tarihinden sonra zikri geçen bu üç sefer ve fetih yolunun da açık tutulmasını sağlamışlardır. Bu yönüyle Dadibra yani Taraklıborlu-Safranbolu'nun fethi bölge tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, Selçuklular stratejik bir mevki olan Safranbolu'yu askerî üs olarak kullanmayı sürdürmüşlerdir. Özellikle bu tarihlerde Kastamonu'da temelleri atılmaya başlamış olan Çobanoğulları Beyliği'nin ilerleyen yıllarda batıdaki gaza akınlarında Safranbolu'nun önemi giderek artmış, Batı Karadeniz'deki Müslüman-Türk beldeleri içerisinde bu şehir ilk zikredilen isimlerden olmuştur.

Yukarıda Selçuklu şehzadesi tarafından fethinin ayrıntıları zikredilen Dadibra'nın aslında Safranbolu haricinde Devrek olduğuna dair de iddialar mevcuttur.¹⁹ Bu tartışmaları burada bitirmek elbette mümkün değildir. Şimdilik belirtmeliyiz ki 1195-1196 tarihlerinde bugünkü Devrek'in olduğu yerde şiddetli Türk muhasarasına dört ay direnebilecek bir muhkem kalenin ve şehrin varlığı belgelenememiştir. Safranbolu'da ise böyle bir hisar ve şehir yapılanması o yıllarda mevcut idi.

Bizans tarihçisi Niketas Khoniates'in kaleme aldığı eserinden ayrıntısıyla naklettiğimiz söz konusu Türk fetihlerinin Batı Karadeniz'deki başlangıcı Melik Mesud'un Ankara-Çankırı-Kastamonu havalisine melik olarak tayin edildiği 1186'lı yıllara kadar inmiş görünmekle birlikte tarihçi Claude Cahen bu fetihleri Bizans'ın kendi iç çatışmalarıyla bağlantılı olarak ve 1196 yılı civarına tarihlendirerek anlatmıştır. Hatta adı geçen yazar, Khoniates'in Devrek'i çevreleyen dağlardan Türkçe bir adlandırma olarak *Babadağ/Babadağı* olarak bahsetmesinden hareketle bu tarihlerde Batı Karadeniz beldelerindeki Türk fütuhatının etkisinin ve Türkleşme oranının yüksek boyutlara ulaştığını dile getirmiştir.²⁰ Bununla birlikte IV. Haçlı Seferi (1204) sonrasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinin ardından Amasra ve Ereğli liman kentlerinde önce Bizans imparator ailesine mensup David Komnenos'un, 1214'te ise İznik Laskaris Hanedanının egemenlik kurması Selçukluların Batı Karadeniz'deki fetih faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş görünüyor.²¹ Ancak bu esnada Safranbolu'nun Türklerin elinden çıktığını gösteren bir kayda da rastlanmıyor. Diğer taraftan Kastamonu bölgesinde Selçuklular adına *Uc Beylerbeyi* sıfatıyla 13. yüzyıl ilk çeyreği boyunca yönetim icra eden Hüsâmeddin Çoban Bey'in gaza akınları sonucunda Kastamonu'nun batısında Türk yayılması devam etmiştir. Nitekim bu beyin Bizans'a karşı yürüttüğü fetih ve gaza politikası

¹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 261

¹⁹ Dadibra-Devrek ilişkisi için bkz. *O City of Byzantium*, 401; Eserin sonunda verilen Anadolu'da Bizans topraklarını gösteren bir harita üzerinde (s.420) Dadibra, Çankırı'nın doğusuna mevzilendirilerek durum iyice karışık hale getirilmiştir.

²⁰ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran (İstanbul: E yayınları, 1979), 127.

²¹ Buna dair bkz. Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2023), 27.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

icabı Safranbolu-Karabük başta olmak üzere bugünkü Bartın ve Zonguldak yörelerine de Kayı ve Bayat gibi Oğuz boyları ile Kıpçaklara mensup Türk toplulukları iskân olunmuştur. Bu çerçevede 13. yüzyıl ilk yarısında Safranbolu-Karabük havalisindeki Türk iskânının kesafeti ve hacmi daha da artmış, yörede Oğuz/Türkmen/Yörük ve Kıpçak boylarına mensup oymak ve aşiretlerin iskân edilmesi neticesinde harap köyler canlandırılmış, ek olarak da yeni köyler ortaya çıkmıştır.

13. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu genelinde ve özellikle de Selçuklu Devleti nezdinde Moğol İstilasının doğurduğu olumsuz etkilerin bir sonucu olarak Batı Karadeniz bölgesine Türk göçleri artmıştır. Bundan kaynaklı olarak da ilgili bölgede Türk yerleşimi sürmüştür. Bu manada Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un 1250'li yıllarda Bolu Sancağına bağlı Yedidivan Kazasının Kızılbel Köyünde²² Saltuk Şeyh Zâviyesi ve Kervansarayı için tesis ettiği vakıf, Türk yerleşim sürecinin Safranbolu'nun kuzeybatısında kalıcı bir biçimde devam ettiğinin işareti sayılabilir.

Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altında giderek zayıfladığı 13. yüzyıl ikinci yarısında ise batıda Bizans Devleti de her geçen gün kan kaybediyor ve Türk ilerleyişine engel olamıyordu. İmparator VIII. Mikhaıl Palaiologos (1258-1282) devrinde büyük devlet mevkiini yeniden sağlamak için orduya yapılan aşırı masraflar, Balkanlarda bitmeyen savaşlar Bizans'ı yıpratmış ve ekonomisini tüketmiştir. Bütçedeki açığı kapatmak için Anadolu eyaletlerinden toplanan vergileri ödeyemeyen ahali, kendileri için imparatorun daha iyi bir efendi olduklarına inandıkları Türklerin ilerleyişine ses çıkarmamışlardır. İmparator II. Andronikos (1282-1328)'un başa geçmesiyle Bizans'ın çöküşü daha da hızlanmıştır.²³ Bu bilgilere dayanarak 13. yüzyıl son çeyreğine gelindiğinde Safranbolu başta olmak üzere özellikle Batı Karadeniz'in iç kısımlarında Bizans'ın siyasi, ekonomik ve sosyal etkisinin kalmadığını açık olarak belirtmek gerekir. Bahsi geçen yıllarda Kastamonu'da Çobanoğulları hükümdarı Yavlak Arslan (öl.1291), Batı Karadeniz sahillerinde Gideros ikiz kalelerini 3 Ekim 1284 tarihinde Bizans'tan fethederek bölgede önemli bir üstünlük sağlamıştır.²⁴ Bu gelişmeler, batıda Safranbolu gibi stratejik kentleri daha da rahatlatmış ve artık Türkleşmenin son mühim safhalarına geçilerek yöredeki bayındırlık faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Sultan II. Mesud'a karşı taht mücadelesi başlatan kardeşi Melik Kılıç Arslan'ın 1290-1291'de Bizans'tan aldığı yardımlardan sonra Kastamonu'ya kadar gelerek Yavlak Arslan'ı ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu esnada onun Türk yönetimi altındaki Safranbolu üzerinden doğuya ilerlediği bellidir. Kardeşine karşı yürüteceği mücadelede Yavlak Arslan'dan beklediği desteği alamayan Kılıç Arslan tekrar Bizans'a gitmiş ve bir kez daha Safranbolu'dan geçmiştir. Hatta bu Selçuklu şehzadesi ikinci bir kez daha şansını denemek amacıyla yine Kastamonu'ya gitmiş ve bu defa Yavlak Arslan'ı affetmeyerek idam ettirmiştir (1291). Onun Bolu-Kastamonu arasındaki iskân birimlerinden topladığı Türkmenlerle Kastamonu'ya ulaştığı bilinmektedir. Bu esnada yolu üzerindeki Safranbolu ve bugünkü Karabük yöresinden de asker topladığını söylemek mümkündür. Bu hadiseden sonra Kastamonu'da yönetim kısa süreliğine değişmiş ve Melik Kılıç Arslan burada bağımsızlığını ilan etmiştir. Onun Çobanoğulları topraklarıyla birlikte Safranbolu'yu da egemenliği altına aldığı görülmektedir. Ancak Kılıç Arslan'ın Selçuklu tahtını elde etme girişimi Ilgaz Dağları üzerinde Sultan Mesud'un birliklerine karşı giriştiği Derbendler Savaşı'nda açık bir başarı gösterememesinden dolayı sonuçsuz kalmıştır (1292). Kısa süre sonra ise maktul Yavlak Arslan'ın hayatta kalan oğullarından Emîr Ali/Ali Bey, Kılıç Arslan'la çatışarak onu öldürmüştür. Ali Bey'in bu başarısı Kastamonu ve Safranbolu'dan başka daha batıda Bolu-Adapazarı hattının da onun eline geçmesini sağlamıştır. Ancak Emîr Ali Kastamonu'nun yönetimini kardeşi

²² Kızılbel Köyü, 1928 tarihli kayda göre Devrek Kazasının Çaycuma Nahiyesine bağlı idi. Bkz. *Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları* (Ankara: İç İşleri Bakanlığı Yayınları, 1928); Burası günümüzde yine aynı isimle Çaycuma İlçesine bağlı olup, ilçe merkezinin 17 km. kadar güneydoğusunda bulunmaktadır.

²³ Bkz. Cevdet Yakupoğlu-Namiq Musalı, "Çobanoğulları Uc Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnemesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37/63 (2018), 97-98.

²⁴ Bkz. Yakupoğlu-Musalı, "Gideros Fetihnemesi", 77-133.

Mahmud Bey'e bırakmış, kendisi batıda Bizans'a karşı intikam akınlarına zaman ayırmıştır.²⁵ Bu noktada 1292 yılı sonrasında Safranbolu'nun halen Çobanoğulları beylerinin (Ali veya Mahmud ya da onlara tâbi bir bey) elinde bulunduğu aşîkârdır. 1300'lerin başlarında da bu durumda bir değişiklik olmamıştır.

2. Karabük'te Candaroğulları Egemenliği

14. yüzyılın ilk on yılı gerek Kastamonu gerek Bolu ve gerekse de bu ikisinin ortasında kalmış olan Safranbolu için önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Şöyle ki 1305 yılına kadar Batıda Sakarya boylarında Bizans'a ağır darbeler indiren ve yukarıda hakkında bilgi verilen Çobanoğlu Emîr Ali'nin enerjisi zamanla azalmış ve bu tarihlerden sonra kendisinden bir daha ses çıkmamıştır. Bu bağlamda Safranbolu ve batısındaki geniş topraklarda Emîr Ali'nin ve dolayısıyla Çobanoğulları Beyliği'nin mirasçısı olan yerel beyler türemiştir. Bolu'da Umuroğulları, Gerede'de Şahin Bey ile Devrek ve Çaycuma yörelerinde Hızır Bey bu şekilde yarı müstakil bir şekilde beylik sürmeye başlamışlardır. Kastamonu'daki Çobanoğlu ailesiyle sıhri bir bağının olduğu anlaşılan Şemseddin Yaman Candar isimli başka bir Türk beyi ise Sultan II. Mesud'un muvafakatiyle 1292 yılından itibaren Eflani'de egemenlik kurmuştur. Kastamonu'da ise 1300'lerin başlarında halen Mahmud Bey'in yönetimi sürmekle birlikte çok geçmeden bu Çobanoğlu başkentinde de iktidar el değiştirmiş; Eflani'de ikamet eden Şemseddin Yaman Candar oğlu Süleyman Paşa, 1308 yılı civarında aniden Kastamonu'ya baskın yaparak Çobanoğlu Mahmud Bey'i bertaraf etmiştir. Bu gelişme sonucunda Kastamonu merkezli olarak Candaroğulları Beyliği kurulmuştur.²⁶ 1300'lü yılların başlarında Safranbolu'da da yerel bir beyin iktidara el koyması ihtimal dâhilinde ise de burada tutunabilmesi mümkün olmayacaktır. Çünkü Süleyman Paşa, Kastamonu ile birlikte Safranbolu ve Karabük yörelerini de sınırlarına katmıştır.

Süleyman Paşa, Safranbolu'yu ele geçirdikten sonra oğlu Ali Bey'i buraya vali olarak atamıştır. Ali Bey'in Safranbolu valiliğinin başlangıcı 1308 yılından az sonra olmalıdır. Ali Bey'in Safranbolu'nun batısındaki Devrek yöresini elinde tutan Hızır Bey ile muasır ve onunla komşuluk ilişkisinde bulunmuş olması zaruridir. Bunun yanında Ali Bey'in Devrek'in güneyinden Gerede yönünde beyliğinin sınırlarını genişletmeye çalışması da beklenen bir durumdur. Ayrıca bu beyin Safranbolu'nun kuzeyindeki Ulus-Bartın taraflarında da etkisinin olduğu anlaşıyor. Esasen onun valiliğinin sınırları içerisinde yönetim merkezi olan Safranbolu şehrinde başka buranın kuzeydoğusundaki Eflani başta olmak üzere bugün Kastamonu'nun ilçeleri olan Pınarbaşı ve Azdavay yöreleri ile Ağlı Kalesi'ne kadar olan topraklar da giriyordu. Yine Ali Bey'in idaresine bugünkü Karabük Merkez kazası sınırları da dâhil bulunuyordu. Ali Bey, vakıf kayıtlarında ve vakfiyelerde Ali Candar ve Candarî Ali Bey adlarıyla da anılmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere Ali Bey uzunca bir süre babası Candaroğlu I. Süleyman Paşa adına Safranbolu ve çevresinin valiliğini yapmıştır. Nitekim onun 1333 yılında görevinin başında olduğunu seyyah İbn Battûta'nın naklinden anlıyoruz. Ünlü gezgin Safranbolu'ya uğradığında bu kasabanın beyi/valisi olarak Ali Bey'i kaledeki sarayında ziyaret etmiştir. Ali Bey, İbn Battûta ve arkadaşlarını yakın bir alaka ile karşılamış, izzet ikramda bulunmuştur. Ali Bey, gezgin ve ekibini sarayında ağırladığı sırada Safranbolu kadısı olup aynı zamanda beyin münşiliğini yani kâtipliğini de yapan Hacı Alâaddin Muhammed de toplantıya davet edilmiştir.²⁷ Ali Bey'in dönemin ilim adamlarını himaye ettiği bir gerçektir. Süleyman Paşa'nın Kastamonu ve bağlı bütün kazalarında tatbik ettiği şekilde oğlu Ali Bey'in de Safranbolu ve

²⁵ Bu konuda ayrıntı için bkz. Yakupoğlu, "Selçuklu Uc Beylerbeyi Çobanoğlu Yavlak Arslan'ı Kim Öldürdü?", *Kastamonu Tarihi Araştırmaları (Şehir-Toplum-Ekonomi)- Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılına Armağan*, ed. Şerif Demir-Orçun Nalezen (Ankara: Berikan Yayınevi, 2023), 83-116.

²⁶ Candaroğulları Beyliği tarihi için bkz. Cevdet Yakupoğlu, "Candaroğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 409-425.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 304.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

çevresinde ortaya koyduğu idare anlayışında Sünnî-Hanefî inanca göre dinî bir politika izlediği tespit olunuyor. İbn Battûta'nın ağırlandığı merasim esnasında yenilen yemeğin ardından meclis dağılmadan evvel hafızlar yanık sesleriyle Kur'ân-ı Kerîm okumuşlardır.²⁸ Bundan başka İbn Battûta, Safranbolu ikameti sırasında şehrin yükseklerindeki sarp kale üzerindeki bir medresede konaklamıştır. İbn Battûta'ya rehberlik eden *Hacı* lâkaplı şahıs ise bu medresenin müderris ve talebelerini tanımakta olup, onlarla birlikte derslere katılmakta idi. Seyyah, medrese ziyaretinden bahsederken kendisine rehberlik eden *Hacı* lakaplı bu zat hakkında da ilginç bir yorum yapmıştır. Gezgine göre "Müderris ve talebelerle olan sıkı dostluğuna bakılırsa Hacı da Hanefî mezhebinden olmalıdır."²⁹ Bu yorum, Ali Bey ve çevresinde vücut bulmuş idari düzenin de Hanefîlik ekseninde gelişme gösterdiği sonucunu ortaya çıkarıyor. Anlaşıyor ki, Safranbolu'da Candaroğulları devri medreselerinde ders veren hocalar Hanefî fıkı üzere eğitim veriyorlardı. Zaten şehrin kadısı ve hatibi de Hanefî idi. Dolayısıyla bu durum Candaroğlu Ali Bey'in ve tabii ki babası I. Süleyman Paşa'nın Hanefî mezhebine mensup olduğuna delalet etmektedir. Hanefîlik, Safranbolu genelindeki Türk iskânının karakteristik bir dinî özelliği olarak uzun yıllar varlığını hissettirecektir. Çünkü şehir merkezinde ve diğer kazalar ile köylerde ibadethaneler Hanefîlik temelli inşa edilecek; kadılar, hatipler, imam ve müezzinler ile cüzhânlar da bu minvalde tayin edilecektir.

Candaroğlu I. Süleyman Paşa'nın emri ve izniyle Ali Bey'in Safranbolu'ya yatırımlarını teyit eden eserler mevcuttur. Bunların başında *Süleyman Paşa Camii (Eski Camii)* gelmektedir. Bu eser Safranbolu kasaba merkezinde Çeşme Mahallesi'nde bulunmaktadır. Eserin 1309-1333 arasındaki bir tarihte büyük ihtimal 1320'lerde Süleyman Paşa'nın isteği üzerine oğlu Ali Bey tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa Camii'nin vakıfları da mevcut olup, bunlar Bolu Sancağı Vakıf Defteri'nde zikredilmiştir.³⁰

Ali Bey'in valiliği günlerinde babası Süleyman Paşa adına Safranbolu merkezinde bir de medrese inşa edilmiştir. *Süleyman Paşa Medresesi* ismiyle kaynaklarda zikredilen bu binanın tedris işlerini yürüten müderris için Süleyman Paşa, kasabadaki kendi adına inşa edilmiş olan hamamın yıllık kira gelirlerini (3100 akçe) vakfetmiştir. Ayrıca bu medrese ve İki Cuma Medresesi adlı diğer medreseye Kapuluözü Köyünden de vakıflar tahsis edilmiştir.³¹ Safranbolu kasaba merkezinde Süleyman Paşa adına inşa edilmiş olan hamam, kayıtlarda *Süleyman Paşa Hamamı* adıyla zikredilmiştir.³² Bu yapının inşa tarihi de büyük ihtimal 1320'lere tekabül etmektedir.

Ali Bey'in Safranbolu valiliği esnasında Safranbolu'da tekke-zaviyelerin de mevcut olduğu ve gelene geçene hizmet verdiği tespit edilmektedir. Nitekim Bolu Sancağı Vakıf Defteri'nde Taraklıborlu olarak zikri geçen Safranbolu'nun Kızılbel Köyünde Aşıklı/Işıklı Emre oğlu Segid Şeyh'in neslinden gelenler yöredeki *Segid Şeyh Zaviyesi* bünyesinde âyende ve revendeye hizmetle görevli idiler. Bunlar hizmetleri karşılığında Candaroğlu I. Süleyman Paşa tarafından tahsis olunmuş vakfı tasarruf etmekte idiler. Süleyman Paşa'nın, Segid Şeyh için iki adet koz/ceviz ağacını da vakfettiği ilgili belgede zikredilmiştir.³³

Sözü edilen zaviye vakfı dışında da Safranbolu'da Süleyman Paşa'nın zaviye meşihatı için "biti" yani resmî vakıf mektubu vermek suretiyle vakıflarda bulunduğu bilgisi geçmektedir. Bu vakıfla ilgili sonraki

²⁸ İbn Battûta *Seyahatnamesi*, 304.

²⁹ İbn Battûta *Seyahatnamesi*, 304.

³⁰ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 89a,89b; Krş. *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 464,466.

³¹ Sonraki yıllarda, bu medresenin müderrisi Fâhru'l-müderrisîn Mevlânâ Ramazan Çelebi'ye vakıftan yevmî 4 akçe ve öğrencilere ise yevmî 20 akçe verilmekte idi. Yine bu zatın ve aynı medresede müderrislik yapan Mevlânâ Müderris ve Mevlânâ Tâceddin'in, Viranşehir'in Kabaca köyünde tasarruf ettikleri vakıf araziler vardı. Medrese ve vakıfları hakkında bkz. *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 82a,89a,89b,90a; *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 464,480.

³² *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 464.

³³ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 75b,92b.

yıllarda Candaroğlu Bayezid Bey (1362-1385) de tasdikte bulunmuştur. Bu noktada Safranbolu'nun 1385 yılına kadar Candaroğulları beylerinin idaresi altında kaldığını söylemek mümkündür. Daha sonra ise ilgili zaviye meşihatı için Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman Çelebi de "biti" vermiştir.³⁴

Vakıf defterine göre Borlu/Taraklıborlu'ya tâbi Kadıbükü Köyünde Doñuzsarayı ve Aktaş adlı mevkiler/araziler İhtiyar Fakih oğlu Mahmud'a Candaroğlu I. Süleyman Paşa ve Bayezid Bey'den vakıftı.³⁵ Dolayısıyla Kadıbükü Köyü yöresi 1310'lardan 1380'lere kadar Candaroğulları beylerinin elinde görünmektedir. Taraklıborlu Kazasının Karabük mevkiinde Dolaşa Divanı/Devletşah Divanında Ârif Şeyh'in 50 muddluk arazisi için Candaroğlu I. Süleyman Paşa'nın vakıf mektubu bulunmakta idi. Yıllar sonra Candaroğlu Bayezid Bey de bu vakfı tasdik eden vakıf belgesi vermiştir.³⁶ Dolayısıyla bugünkü Karabük il merkezinin olduğu yerler de 1310'larla 1380'lar arasında Candaroğulları yönetiminde kalmıştır. Bunlardan başka Taraklıborlu Kazasında Remeldes (?)/Remilyas (?) Mezraası da Candaroğlu I. Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiştir.³⁷

Ali Bey'in valiliğinden sonra da bu yöre Candaroğulları Beyliği yönetiminde kalmaya devam etmiştir. Bu bağlamda 1339-1345 tarihleri arasında I. İbrahim Bey ve devamında 1345-1361 tarihleri arasında ise Âdil Bey'in iktidar günlerinde Safranbolu havalisi Candaroğulları yönetiminde idi. 1362 tarihinden itibaren ise Kastamonu ve Sinop'la birlikte Safranbolu da Âdil Bey oğlu Bayezid Bey (Kötürüm lakaplı) idaresi altında yönetilmiştir. Bayezid Bey'in yörede vakıfları (Büyük Karaağaç Köyünde Mustafa Fakih Çiftliği vakfı vb.) olduğu gibi Safranbolu'ya vali tayin ettiği oğlu İskender Bey'in de bu çevrede vakıfları bulunmaktadır. Nitekim İskender Bey'in, kardeşi II. Süleyman Paşa tarafından 1383 tarihinde öldürülmesine kadar Safranbolu-Ulus-Viranşehir çevrelerinde Candaroğulları Beyliği'nin batı ucu valiliği yaptığı ve buralarda hayır hizmetlerinde bulunduğu tespit edilmektedir.³⁸

Candaroğulları zamanından kalma olduğu anlaşılan bir türbenin varlığından Safranbolu vakıf kayıtları vasıtasıyla haberdar olunmaktadır. *Süleyman Paşa Evlâdı Türbesi*³⁹ adıyla kayıтта zikredilmiş bulunan bu yapının Safranbolu şehir merkezinde olduğu tahmin olunmakla birlikte günümüzde bu adla bir eser mevcut değildir. Türbenin Candaroğlu I. Süleyman Paşa'nın oğullarından veya torunlarından birine ait olduğu bellidir. Safranbolu'yu idaresi altında bulunduran Süleyman Paşa oğlu Ali Bey'in bu kasabada vefat ederek defnedildiği ve adına bir türbe yaptırıldığı görüşü burada dile getirilebilir. Sözü edilen türbenin Ali Bey'in vefat etmiş bir ya da birkaç çocuğuna ait olması da mümkündür. Zikri geçen bu türbenin 14. yüzyıl ilk yarısı içerisinde inşa edildiğine ise kesin gözüyle bakılabilir.

3. Karabük Yöresinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş

Karabük havalisinin Candaroğulları'nın yönetiminde olarak uzun yıllar idare edildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Nihayet bu beyliğin hanedan içi rekabet nedeniyle zor günler geçirdiği 1383-1385 tarihleri arasında dönemin Osmanlı hükümdarı I. Murad harekete geçmiş ve babası Bayezid Bey'e karşı taht mücadelesine girişen Candaroğlu II. Süleyman Paşa'nın kendisinden yardım istemesine istinaden

³⁴ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 88a.

³⁵ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 87b; *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 464.

³⁶ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 88a.

³⁷ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 93a.

³⁸ Taraklıborlu/Safranbolu'nun Yağdan Köyünde Edeler/Adalar Şeyh (لهالیر) 'in buçuk çiftlik yeri kadim mülk issinden vakıf olup, bu şahsın elinde Candaroğlu İskender Bey bitisi vardı. Bkz. *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 86b.

³⁹ *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 466.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

Safranbolu'dan başlamak üzere Kastamonu'ya kadar ele geçirmiştir. Ancak II. Süleyman Paşa, son anda Osmanlı desteğini almaktan vaz geçerek I. Murad'ın kuvvetlerini Kastamonu'dan çıkarmayı başarmıştır (1385). Buna rağmen Safranbolu'nun ve çevresindeki Viranşehir ile bugünkü Karabük topraklarının bu tarihten itibaren Osmanlı sınırlarına katıldığı anlaşılmaktadır. Neticede Karabük havalisi 1385-1402 yılları arasında Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu tarihlerde Karabük ve çevresinin Bolu sancakbeyi olan Şehzade Yıldırım Bayezid'in egemenlik sahası içerisinde kaldığını belirtmek gerekiyor. 1389'da bu şehzade Osmanlı hükümdarlığına yükselince bu defa onun oğlu Emîr Süleyman Çelebi'nin Bolu sancakbeyliği idaresi başlamıştır. Dolayısıyla 1389-1402 arasında Safranbolu-Karabük bölgesinin bu şehzadenin idaresi altında yönetildiği anlaşılmaktadır.

1402 tarihinde Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Emîr Timur'a mağlup olmasından sonra devlet parçalanma tehlikesi geçirmiş ve sultanın oğulları arasında şiddetli bir taht mücadelesi başlamıştır. Bu esnada ise Emîr Timur'a desteğini muharebe öncesinden itibaren açık olarak ilan etmiş bulunan Candaroğlu İsfendiyar Bey (1385-1440) ise Timur'dan aldığı ferman gereğince Sinop'tan hareket ederek Kastamonu, Çankırı ve Safranbolu-Viranşehir-Ulus-Bartın taraflarını tekrar beyliğinin sınırları içine katmıştır. Bu tarihten itibaren 1416 yılına kadar Karabük havalisi İsfendiyar Bey yönetiminde kalmıştır. İsfendiyar Bey'in Karabük yöresinde vakıfları bulunmaktadır. Bu vakıflar 1402-1416 yılları arasında yapılmıştır. Bunlardan biri Eflani yöresinde Kocacık ve Mevrük köylerindedir. Polad Fakih Vakfı bunlardandır. İsfendiyar Bey bu araziye satın alarak vakfetmiştir.⁴⁰ 1416 yılında Osmanlı sultanı Çelebi I. Mehmed (1413-1421) İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey'e verdiği destek sayesinde Safranbolu başta olmak üzere adı geçen yerleri geri almış ve hatta Kastamonu'yu da ele geçirmiştir. İsfendiyar Bey bu hadiseden sonra Kastamonu'yu barış yoluyla kurtarmayı başarsa da Safranbolu ve ötesini kaybetmiştir. 1421-1423 yılları arasında İsfendiyar Bey, Osmanlıların başka problemlerle boğuşmasını fırsat bilerek Safranbolu'yu alsa da yeni Osmanlı hükümdarı II. Murad (1421-1451) tarafından Safranbolu-Gerede arasında ağır bir yenilgi almış ve bu bölgeyi kesin olarak kaybettiğini kabul etmek durumunda kalmıştır. 1423'ten itibaren Karabük ve çevresi kesintisiz olarak Osmanlı yönetimi altında kalmış ve bu durum Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulana kadar da devam etmiştir.

Safranbolu şehir merkezinde Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında mevcut olduğu görülen mimari eserlerden haberdarız. Bunlardan biri Kara Ali Mescidi'dir. Bu mabet Safranbolu'nun Kara Ali Mahallesi'ndedir. Esasen mahalle bu yapıdan isim almıştır. Kara Ali Mescidi her ne kadar 15. yüzyıl kayıtlarında zikredilmişse de bu ibadetgâhın bir önceki yüzyılda da mevcut olduğu ihtimali bulunmaktadır. Safranbolu merkezindeki eski eserlerden biri de Hacı Durmuş Mahallesi Mescidi'dir. İlk inşasının 14. yüzyılda olduğu tahmin edilmektedir. 16. yüzyıl ilk çeyreği kayıtlarına göre Hacı Durmuş Mescidi imamına, cüz okuması kaydıyla yöreden bir miktar arazi vakfedilmiştir.⁴¹ 15-16. yüzyıl vakıf belgelerinde ismi geçen Baba Mescidi, Safranbolu şehir merkezinde hizmet vermekte idi. Bu mescidin olduğu semtin adı da kayıtlarda Baba Mescidi Mahallesi olarak geçmektedir.⁴² Safranbolu merkezinde Baba ad ya da lakaplı bir zatın inşa ettirdiği anlaşılan bu mescidin vakıfları bulunmaktadır. Vakıf belgelerinde ismi geçen Baba Zaviyesi de Safranbolu şehir merkezinde hizmet vermekte idi.⁴³ Bu tesisin yukarıdaki mescit ile aynı semtte ve aynı şahıs tarafından yaptırılmış olduğu bellidir. Günümüzde Safranbolu ilçe merkezinin hemen doğu

⁴⁰ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 91a.

⁴¹ Eserin vakıf kayıtları için bkz. *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 93b; Krş. *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 466.

⁴² *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 90b; *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 456,464,465.

⁴³ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 90b; *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri*, (COA. TD.), No.438, 464.

bitişiği Baba Sultan Mahallesi adıyla kayıtlıdır. Bu isim, zikri geçen mescit ve zaviyenin adından gelmiş olabilir. Baba Sultan Mahallesi'nin genel mevki adı ise Şahbalı olarak bilinmektedir. Taraklıborlu/Safranbolu kaza merkezinde bulunan Hatuncuk Hamamı da eski bir maziye sahiptir. Bu eserin varlığı 15. yüzyılda bilinmekle birlikte isminden yola çıkılarak Candaroğulları zamanında ileri gelen bir hatun tarafından inşa ettirilmiş olduğu ileri sürülebilir. Vakıf kayıtlarından anlaşıldığı üzere hamamın meşihatı Mevlânâ Davud Fakih'e sadaka olunmuştur. Dede Bey Vakıf Defteri tutulduğu sırada hamam harap vaziyette olduğundan deftere yazılmamıştır. Bundan anlaşıldığına göre hamam 15. yüzyıl ortalarında faal durumda değildi. Sonraki yıllarda ise hamam yılda 300 akçe bedelle işletilmeye başlanmış olup, bunun 200 akçesi tamirine ve 100 akçesi de mütevellî olanın maişetine ayrılmıştır. Vakıf belgesine göre Hatuncuk ad ya da lakaplı bu hanımın ruhu için yılda 1 adet hatim okunması da şart koşulmuştur. İlerleyen zaman diliminde hamam gelirlerinden bir hisse (senevî: 450 akçe) âmme hizmetleri için vakfedilmiştir.⁴⁴

4. Karabük/Safranbolu'da Türk İskânının Belgeleri: Yer Adları

İskân kelimesi, "sürekli oturmak üzere bir kimseyi, bir topluluğu bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek" anlamında kullanılan bir tanımdır. Coğrafi anlamıyla *iskân*, insanların doğal yolla temin veya kendi elleriyle inşa ettikleri barınakları, göçebe çadırları, yaylak ve kışlak yerleşmelerini, meskenleri, çiftlikleri, mezraaları, köy, kasaba ve şehirlerdeki her türlü tesisleri, evleri ifade eder.⁴⁵ Bu manada Türkler Asya'nın doğusunda, Baykal Gölü çevrelerinden Aral Gölü ve Hazar Denizi'ne; Moğol ve Türkistan bozkırlarından Altay ve Tanrı Dağları'na; Orhun, Yenisey, İrtiş, İdil, Seyhun ve Ceyhun ırmaklarından Tuna, Aras ve Fırat ırmaklarına uzanan çok geniş bir sahada binlerce yıllık zaman dilimi boyunca egemenlik kurarak kendileri için en uygun iskân şeklini tatbik etmişler, bu sayede hayatlarını idame ettirmeyi de başarmışlardır. Türk boy ve toplulukları, tarif olunan bu geniş coğrafyada ister bozkır ister göl veya nehir kenarları ister verimli ovalar ve karlı dağ etekleri isterse de büyük şehirlerin oluşturduğu cazibe merkezlerinde icra ettikleri iskân politikasıyla birlikte yeni yurtlar elde etmişlerdir. Bu sayede *Türk Yerleşme Tarihi* üzerine her yerde somut kanıtlar bırakılmış, yer ve mevki adlarıyla coğrafyalar vatana dönüştürülmüştür.

Türk devlet idarecileri yerleşik, yarı yerleşik ve konargöçer her türlü topluluğun güvenliğini sağlamakla ve karınlarını doyurmakla mükellef olduklarının bilinciyle hareket etmişler, Anadolu'yu kendilerine ve yönettikleri kalabalık kitlelere yurt olarak seçmişlerdir. Bu manada sistemli bir iskân politikası uygulayarak adı geçen bu coğrafyayı Türk nüfusuyla meskûn hale getirmişlerdir. Bu iskân sürecinden Batı Karadeniz havalisi de ciddi oranda etkilenmiştir. Özellikle Köroğlu, Ilgaz ve Küre Dağları ile bunların uzantıları olan dağ yamaçlarında sayısı binleri bulan yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu günkü Sinop, Kastamonu, Karabük, Bartın ve Zonguldak hattı boyunca geniş bir alan üzerinde, en ücra mahalde bile adı Türkçe olan iskân birimleri (köy, mezra, çiftlik, tekke, pazar yeri vb.) vücut bulmuştur.

Zikri geçen bölgenin tam da ortasını kapsayan bugünkü Karabük ili ve ilçelerinde özellikle 11-15. yüzyıllar arasında köklü ve kalıcı Türk iskân faaliyetlerine rastlanmış olması bu bağlamda şaşırtıcı olmamıştır. Anılan dönemde Türkler coğrafya üzerinde karşılaştıkları dağ, ova, akarsu, göl, dere, tepe gibi her türlü yeryüzü şekillerini ve bunlar çevresinde iskâna açtıkları yerleşim birimlerini doğal olarak ana dilleri olan Türkçe ile adlandırmışlardır. Bahsi geçen yer adlarının listesinin ortaya konulabilmesi ve bunların kökeninin tespit edilebilmesi için ciddi bilimsel araştırmalara ihtiyaç vardır. Bunu yapabilmek için ise ilk olarak bu Türkçe yer adlarının ilk olarak geçtikleri birincil kaynaklara ulaşılması elzemdir. Çünkü gerek Türk-İslâm öncesi dönemden kalan ve gerekse de Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar zamanında

⁴⁴ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 92b; *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri*, (COA. TD.), No.438, 465.

⁴⁵ Yunus Koç, "İskân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), Ek 1, 649-650.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

Anadolu'da Türkler tarafından verilen Türkçe adlardan bir kısmı, zamanla muhtelif gerekçeler ileri sürülerek değiştirilmiştir. Bunların yerlerini alan yeni isimler de yine mümkün mertebe Türkçe olarak seçilse de, bunlar asla orijinal kabul edilemezler. Dolayısıyla sonradan değiştirilmiş veya kendiliğinden son asırlarda değişime uğramış yer adlarından ziyade Selçuklulardan itibaren ilk iskân sürecinde ortaya çıkmış isimler üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu şekilde bir yol izlenmek suretiyle Türk yer adları üzerine yanlış yorumlarda bulunma riski de büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Karabük havalisi iskân tarihi araştırmalarında bu durum göz önünde bulundurulmuş ve yukarıda zikredilen tapu-tahrir ve vakıf defterleri⁴⁶ birinci derecede esas alınarak konunun temeli 15. yüzyıl ve öncesine, Selçuklu-Beylikler dönemine dayandırılmıştır.

Buradan hareketle bugünkü Karabük yöresini içine alan ve geçmişte Borlu/Taraklıborlu/Safranbolu Kazası olarak bilinen idari birime bağlı yer-mevki adları üzerine aşağıda kısa değerlendirmelere ve buna dayalı bazı tespitlere yer verilmiştir.

Her şeyden evvel belirtmek gerekir ki, Karabük yöresinde Safranbolu Kazasına ad olmuş olan, *Borlu* ve *Taraklıborlu* imlâlarıyla karşımıza çıkan yer adları Türkler tarafından ilk fetih ve iskân süreçlerinde verilmiş orijinal Türkçe isimlerdir. Diğer bir ifade ile bunlar son yıllarda uydurulmuş isimler olmayıp, yörede mazisi yaklaşık yedi-sekiz asır öncesine inen köklü adlandırmalardır. *Borlu* ve *Taraklıborlu* kelimeleri asırlardır bu şekilde bilinmekte ve yöre ile ilgili hazırlanmış tapu-tahrir defterlerinde, tımar kayıtlarında, vakıf defterlerinde, vakfiyelerde ve diğer arşiv vesikalarında çoğunlukla bu şekilde geçmektedirler. İlgili kayıtlarda umumiyetle Borlu'dan, kaza adı (kadılık) ve kaza merkezi olarak bahsedilmiştir.

Borlu yer adının Candaroğulları Beyliği zamanında kullanımının mevcudiyeti tespit edilebilmektedir. Ancak bu adın geçmişinin Selçuklu-Çobanoğulları Beyliği zamanlarına kadar indiği de tahmin olunmaktadır. Çünkü 13. yüzyıl ilk yarısı içerisinde bugünkü Karabük-Safranbolu yöresinin Türklerce fethi büyük ölçüde tamamlanma aşamasında iken bu havalie mutlaka bir ad verme gereği hissedilmiş olmalıdır. Türk öncesi dönemden kalma Dadibra'dan bozma olduğu anlaşılan Zalifre isminin bir süre kullanıldığı bilinmekle birlikte Türkler bugünkü Safranbolu kasaba merkezi ile çevresini kapsayan geniş bir alanı Borlu ya da Taraklıborlu olarak Türkçe isimlerle tarif etmişlerdir. Esasen Anadolu'da 13. yüzyıl ilk yarısında başlayıp, ikinci yarısında etkisini çok daha fazla hissettiren Moğol istilasının etkisiyle çok sayıdaki konargöçer Oğuz/Türkmen/Yörük topluluğu Batı Karadeniz'e yönelmiş, Selçuklu devlet otoritesi ise bu grupların yurt tutmalarını temin etmek, bunların en uygun mevkilerde iskân edilmelerini sağlamak amacıyla özel bir iskân politikası tatbik etmiştir. Bunun sonucunda Türk boy ve topluluklarının kesafetle yerleştiği/yerleştirildiği Karabük coğrafyasında yeni yeni Türkçe yer adları, mevki isimleri ve tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Borlu, Taraklı ve Taraklıborlu isimleri de bu coğrafyaya zikri geçen hareketli dönemden armağan olarak kalmış görünmektedir.

Karabük iskân tarihinde karşımıza çıkan *Borlu* kelimesi Türkçe bir adlandırmadır. Türk tarihinde *Bor/Borlu*, Kırgız Türk boyunun alt kolu olarak gösterilmiştir. *Taraklı* ise Türk boy ve yer adlarında karşımıza çıkan çok eski Türkçe bir isimdir. *Taraklı* adlı Türk boyu Türk dünyasında önemli yeri olan Kurama, Özbek ve Kazak soylarına bağlanmıştır. Ancak Taraklı adının henüz Özbek ve Kazak boylarının teşekkül etmesinden önce de isim olarak kullanıldığını hatırlatalım.

Karabük havalisindeki eski bir Türk yerleşimi olan Safranbolu, Candaroğulları döneminde şehir kültürünün teşekkül etmeye başladığı önemli kasabalardandır. Yukarıdaki bölümde gezi notlarından alıntılar yapılan seyyah İbn Battuta, burada birkaç gün kalmış ve Safranbolu'nun tepe üzerine kurulmuş küçük bir kasaba olduğunu ve kalesinin bulunduğunu, yöneticisinin ise Candaroğlu I. Süleyman Paşa'nın

⁴⁶ Bkz. *Bolu Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* (COA. TD.), No.51; *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438; *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15; *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (COA. TK.GM.d.), No.382; *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Bolu, Cild-i Sâni* (TKGM.KK.TT.d.), No.39-95/19.

oğlu Ali Bey olduğunu nakletmiştir. Şehirde o yıllarda büyük bir medresenin varlığını da haber vermiştir. 15-16. asırlara ait kayıtlara bakıldığında Safranbolu kasaba merkezinin on ayrı mahallesi mevcuttu. Bunlar, umumiyetle 13-14. yüzyıllar arasında kurulmuş veya Türkler tarafından isimlendirilmişlerdir. Bu mahalleler *Arabşir, Baba Mescidi, Cami, Çeşme (Çavuş), Gebrân, Hacı Ahmed, Kadı, Kara Ali, Kethüdâ ve Küplüce* adlarını taşımakta idi.⁴⁷ Günümüzde Safranbolu ilçe merkezinde Camiikebir, Baba Sultan, Çavuş ve Çeşme isimli mahalleler karşımıza çıkmakta olup bunların isimlerinin geçmişi Selçuklu ve Candaroğulları zamanına inmektedir. Ayrıca günümüzde ilçe merkezinde *Tabakhane Sokak, Kalealtı Sokak, Şahbalı, Erenler Tepesi ve Hasan Dede Kaya* gibi mevki adları da başlı başına şehirdeki erken dönem Türk iskânının somut belgeleridir. Görüldüğü üzere Safranbolu mahalle adlarından biri hariç hepsi de Türkçedir ve bunların Türkler tarafından isimlerinin belirlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkler bir taraftan Karabük havalisinde sayıları yüzleri bulan iskân birimleri oluştururken diğer yandan da Borlu/Taraklıborlu/Safranbolu kasaba merkezine de yerleşmişler ve açtıkları mahallelere Türkçe adlar vermişlerdir.

Bugünkü Karabük adına da bakılacak olursa bu isim tapu-tahrir ve vakıf defterlerinde Borlu/Taraklıborlu Kazasının Karabük Mevkii adıyla geçmektedir. Burada iskân birimlerinden olarak Dolaşa Divanı/Devletşah Divanı zikredilmiştir. Bu divanda Ârif Şeyh'in 50 muddluk arazisi için Candaroğlu I. Süleyman Paşa'nın vakıf mektubu bulunmakta idi. Yıllar sonra Candaroğlu Bayezid Bey de bu vakfı tasdik eden vakıf belgesi vermiştir. Yine aynı vakıf için Bayezid Hüdâvendigâr ile Emîr Süleyman Çelebi'den de vakıf bitisi/resmî belgesi alınmıştır.⁴⁸ Sözü edilen bu kayıt, günümüzde Karabük isminin kaynağının 14. yüzyıl başlarına kadar takip edilebilmesi noktasında önem arz etmektedir. Türkçe bir adlandırma olarak Karabük (kara ve bük), büyük ihtimal 13. yüzyılda da mevcuttu. Bu isim, Selçuklulardan yadigâr öz Türkçe bir yer adı olarak bölgedeki Türk iskânının en somut örneklerindendir. Çünkü yedi asır sonra bile Karabük ismi aynı imlâ ile bilinmekte ve bir vilayetin adı olarak kullanılmaktadır.

Karabük havalisinde Türk iskân süreci kapsamında ve Selçuklu-İlhanlı devlet politikaları doğrultusunda 13. yüzyılda yeni idari düzenlemelere ve pratik uygulamalara gidilmiştir. Şöyle ki Batı Karadeniz'de Onikidivan ve Yedidivan adlarında da görüldüğü üzere, bugünkü Karabük-Bartın-Zonguldak çevrelerinde yeni kurulmuş köyler veya eskiden beri mevcut bulunanlar, *divan* idari yapılanması altında yeniden teşkilatlandırılmıştır. *Divan* denilen ve birkaç köyün birleşiminden oluşan sisteme muhtemelen yörede büyük kaza merkezlerinin olmamasından dolayı ihtiyaç hissedilmiştir. Köyler arasındaki irtibat, vergi takibi ve diğer bir kısım işlemler *divan* denilen merkezî köyler üzerinden sağlanmıştır. Karabük havalisinde çok sayıda divana tesadüf olunmaktadır. Bazen bir yer adı hem divan ve hem de karye (köy) olarak kaydedilmiştir. Burada bizim için önemli olan husus, gerek divan ve gerekse de köy isimlerinin ezici bir kısmının Türkçe olması ve bunların yörenin Türk yerleşim tarihine ışık tutacak eski bir maziye sahip bulunmalarıdır.

Yukarıda bahsi geçen Karabük havalisi yer adlarının tespitinde Borlu/Taraklıborlu/Safranbolu Kazasına ait vakıf ve tımar defterlerindeki en eski kayıtlar son derece önem arz etmektedir. Çünkü ilgili dönem itibarıyla Karabük adıyla bir kaza mevcut değildir. Karabük'ün siyasi, sosyal, kültürel tarihi ve elbette ki yer adları da Borlu/Taraklıborlu/Safranbolu Kazasına ait kayıtlar üzerinden takip edilebilmektedir. Adı geçen bu kaza günümüzdeki Safranbolu ilçe toprakları ile Karabük Merkez kazasının tamamını kapsamakta idi. Buna ek olarak doğuda Eflani ilçesi topraklarının da büyük bir bölümünü içine almakta idi. Bu noktada söz konusu kaza bünyesindeki yer adlarının listelenmesi sayesinde Safranbolu, Karabük Merkez ve Eflani ilçelerinin iskân tarihi ele alınmış olmaktadır. Bugün Karabük'e bağlı olan Yenice, Eskipazar ve Ovacık ilçelerini ilgilendiren yer adları ise bu çalışmanın dışında kalmaktadır. Çünkü bu üç ilçenin tarihî verileri Viranşehir ve Yenice gibi diğer kaza birimlerinden çıkmaktadır.

⁴⁷ *Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri* (COA. TD.), No.438, 456.

⁴⁸ *Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri* (İBK. MCO.), No.15, 88a.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

Karabük (Safranbolu Kazası) yer adları incelendiğinde bunlardan bazılarının Oğuz boylarının adını taşıdığı görülmektedir. Kayı, Avşar, Bedil ve Çandır bunların başında gelmektedir. Özellikle Kayıların ve Avşarların Karabük havalisini yurt tutmalarına şaşırmamak gerekir. Çünkü bu büyük ve kalabalık nüfuslu boylar Batı Karadeniz'in genelinde en çok iskân olunmuş topluluklardandır. Bedil adının ise Beydili Oğuz boyuyla ilgili olduğu bilinmektedir. Çandır adı da bu şekilde Oğuzların çavundur/Çavuldur boy adından neşet etmiştir.

Karabük'te karşımıza çıkan diğer bir kısım yer adları ise Türk boy, topluluk ve obalarının isimleriyle (anılmışlar ve o şekilde kayıtlara geçmişlerdir. Bu bağlamda Bürnük, Bulak, Karaca, Çomak, Delüler, Moğul, Manay, Otaşlar, Ödemiş, Saçak, Yağdan, yağluca, Yortan vb. Türkçe yer adları, bölgede Türk topluluklarının iskânına delalet etmelerinden dolayı önemli tapu belgelerindendir.

Selçuklu-Beylikler ve ilk Osmanlı yönetimi yıllarında bölgede hizmette bulunmuş bey ve devlet adamları ile tasavvuf ehli şahısların adları ile kayda geçmiş köylerin sayısı da az değildir. Delü Ali, Devletşah, Hacı Bayram, Doğan, Hasan, İshak, Hüseyin, Yakup, Mahmud Fakih, Sarı Bey, Cüneydler, Sökmen, Tanrıvermiş vb. köy, mezraa, çiftlik isimleri buna dair örnekler arasında gösterilebilir. Bununla bağlantılı olarak yerleşim yerinin teşkili esnasında buraya adını vermiş kurucu bir sülalenin ad, lakap ve künyeleri de yer adlarına yansımıştır. Kadı, Hacı, Fakih, Şahne, Tokadlu, Burunsuz, Gördü, Körpe, Kocacık, Koçak, Konarı, Köse, Küymez vb. adları bu minvalde ele almak mümkündür. Ayrıca bunların bazılarının yine Türk topluluk adlarından türemiş olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Karabük havalisinde bunların dışındaki birçok yer adı ise daha çok coğrafi tanımlamalarla ilgilidir. Bunların başında Belen, Alın, Çatak, Çukur, Geçit, Tepe, Çal, Göl, Pınar, Su, Bel, Bük, Ova, Öz, Yazı vb. Türkçe tanımlamalardan oluşmuş yer adları gelmektedir. Bu şekil yer adları Karabük'ün yüzyıllar öncesine ait coğrafi özelliklerini yansıtmaya noktasında da dikkat çekici bulunabilir. Buna ek olarak bölgede renklerle (Boz, Bozca, Gök, Ağ, Ak, Akça, Kara, Karaca, Kızıl, Kızılca, Sarı, Sarıca vb.) ilgili yer adları ile bitki ve ağaçlarla (Ağaç, Armut, Kavak, Sorkun, Söğüt, Koz/Ceviz, Pelit vb.) ilgili yer adları da bir yekûn tutmaktadır. Sözü edilen renklerden mürekkep yer adlarında geçen Kızılca, Karaca gibi isimlerin aynı zamanda şahıs ad ya da lakabı olduğunu da burada hatırlatmakta yarar vardır.

Karabük bölgesindeki yer adlarından bir kısmı ise eski dönemlerde inşa edilmiş mimari yapı ve işletmelerle ilgilidir. Bu eserlerin veya yapıların Türkler eliyle oluşturulduğu ya da mevcut durumlarıyla kullanıma sunuldukları bellidir. Cami, Kilise, Gelik, Değirmen, Oluk, Kapı, Kuyu, Saray, Viran, Ağıl vb. isimlendirmeler bu noktada öne çıkmaktadır. Bölgede hayvan isimleriyle ilgili yer adlarının sayısı ise daha azdır. Dana, Öküz, Güvercin gibi isimler buna dair birkaç örnek olarak sunulabilir.

Karabük havalisinde Türk öncesi dönemden kalma az sayıda yer adı da mevcuttur. Bunlar ise yine Türk telaffuz biçimine göre imlâ edilmişlerdir. Mevrük, Melisa gibi adlar bu şekilde ele alınabilir.

Bütün bu yer adları tasnifinden sonra aşağıda Karabük havalisinde (eski Safranbolu Kazası sınırları dâhilinde) 12-15. yüzyıllar aralığında kurulduğu ya da isim aldığı anlaşılan Türkçe divan-köy-mezraa adlarının listesi alfabetik olarak verilmiştir:

Ağaçkilise Divanı, Ağcaviran Köyü, Ağviran Köyü, Akçakilise Köyü, Akçakilise Mezraası, Akpınarcıközü Köyü, Akviran Köyü, Alınviran/Alınvıranı Köyü, Altuntaş Çiftliği/Altuntaş Çiftliği Köyü, Arucak Köyü, Avşar Köyü, Avşar Mezraası, Bedil Divanı/Köyü, Belenviran Köyü, Bostanbükü Köyü, Bozcaarmud/Bozcaemrud Köyü, Bulak Köyü, Bulak-ı Diğer Köyü, Bulak-ı Karaca Köyü, Burunsuzvıranı Köyü, Bürnük Divanı/Köyü, Cüneydler Köyü, Çandırılar/Çandırılı Köyü, Çatak Köyü, Çiftlik Divanı/Çiftlikvıran Köyü, Çomakvıran Köyü, Çukurcak Köyü, Çukurgelik Köyü, Çukurvıran Köyü, Dana Köyü, Değirmencik Köyü, Delü Ali Köyü, Delüler Köyü, Delüler Mezraası, Depecük Köyü, Devletşah/Dolaşa Divanı, Derinçal Köyü/Döşekçal Köyü, Doğan oğlu Hacı Bayram Mezraası, Ermişe Mezraası, Gökvıran Köyü, Göllüvıran Köyü, Gördü Köyü, Güvercinlik Divanı, Hacıağaç Köyü, Hasan veled-i Doğan Mezraası, Hasoluğu Mezraası, İshak ve Hüseyin Mezraası, Kadıbükü Köyü, Kapulu/Kapuluözü Köyü, Karaağaç Köyü

(ve Büyük Karaağaç Köyü), Karacaagaç Köyü, Karaca Köyü, Karamelic Köyü, Karandı/Karandu Köyü, Karapınar Köyü, Kavak Köyü, Kızılbel Divanı/Köyü, Kızılca Köyü/Kızılcahöy Köyü, Kızılcauyu Köyü, Kızılcaviran Köyü, Kocacık Köyü, Koçak/Koçakviran Köyü, Konarı/Konarıközü Köyü, Körpe Köyü, Köşeler Köyü, Küçük Tarhana Köyü, Küymez Divanı, Mahmud Fakih Mezraası, Manay Divanı, Moğul Köyü, Otaşlar Köyü, Ödemiş Köyü, Öküz Divanı/Öküzviran Köyü, Patlak Tarza Köyü, Pelidviran Divanı/Köyü, Pınarcık/Pınarcıközü Köyü, Saçak Köyü, Sancak Köyü, Saraycık Köyü, Sarı Bey Mezraası, Saru Yani Köyü, Sorkuncuk Köyü, Söğütüzeri Köyü, Susandığı Köyü, Şahne Mezraası, Tarhana Divanı/Köyü, Tarza Köyü, Tokadlıviran Divanı/Köyü, Ulugeçüd Köyü, Ulu Tarhana Köyü, Virancık Köyü, Yağdan Köyü, Yağluca Köyü, Yakup Mezraası, Yalacık Köyü, Yazı Köyü, Yortan Köyü.

Karabük havalisinde Türkçe çiftlik, mevki ve arazi adlarının sayısı da bir hayli fazladır. Bunlara dair birkaç örnek vermek yararlı olacaktır: Akkaya Mevkii, Aktaş Mevkii, Alacakaya Mevkii, Bahşayış Çiftliği, Bostanbükü Irmağı, Çakallı Irmağı, Doğan Kayası, Donuzsaray Mevkii, Elekçi Yeri, Fatma Hatun Mevkii, Gördü Kayası, Hacı Fakih Atası Yeri, Hacı Fakih Çiftliği, Kızılca Yaylağı, Kozmeydan Çiftliği, Köprücük Yaylağı, Kuyucak Yaylağı, Mahmud Fakih Atası Yeri, Mustafa Fakih Çiftliği, Öküzovası Yaylağı, Pîr Ahmed Kayası, Saru Şeyh oğlu Demürcü Şeyh Çiftliği, Segid veled-i Temürtaş Yeri, Sökmenağılı Tarlası, Tanrıvermiş Fakih Çiftliği, Tataroğlu Çiftliği, Yürekviran Çiftliği vb.

Bunlardan başka Karabük havalisinde eski Türk topluluklarından, konar-göçer aşiret isimlerinden de birkaç örnek bulmak mümkün olmuştur. Bunlardan Gençlü/Gencelü Yörükleri Cemaati, Kiçibeylü (Kiçü Beylü/Küçük Beyli) Yörükleri Cemaati ve Targıllu (n.d. Koyunlu) Cemaati zikre şayandır. Bu Türk toplulukları 16. yüzyılda da halen konar-göçer yaşam biçimlerini muhafaza etmekte idiler.

Günümüzde Karabük-Safranbolu-Eflani çevrelerinde varlığı tespit edilebilen bir kısım mevki adlarının da büyük bölümünün mazisinin birkaç asır öncesine indiği anlaşıyor. Nitekim bunlardan Adalar Sırtı, Alakarga, Avşar Yaylası, Bakacakbaşı Sırtı, Batak Mevkii, Bürnük Tepesi, Cebecioğlu Sırtı, Çatakdag Sırtı, Çiğil Tepesi, Erenler Sırtı, Eskicami Yanı, Gökkayalar Sırtı, Hâbilller, Halaçköy, Kandanuş Tepesi, Karaağaçaltı Düzü, Kara Aslan Mevkii, Karlı, Kayı Erenleri Tepesi, Kızgüvendiği Tepe, Mezarlıkbaşı Tepesi, Sarıdede Tepesi, Sipahi, Türbe Sırtı, Türbe Tepesi, Yaykıl Tepesi, Yörük Tepesi vb. mevki isimleri Türkçe olup, bunların birkaç asır öncesinden buyana aynı imlâ ile kullanıla geldikleri belli olmaktadır. Söz konusu bu mevki isimlerinin de Türk topluluk ve boy isimleriyle, şahıslarla, coğrafi tanımlamalarla veya diğler tarihî-sosyal hatıralarla ilgisi ortadadır.

Sonuç

Karabük’te Türk fetih süreci ve bölge iskân tarihi üzerine yapılmış olan bu çalışma günümüzde Karabük iline bağlı Merkez kazası ile Safranbolu ilçesinin tamamını ve Eflani ilçesinin de batı, güney ve kuzey taraflarını içine almıştır. Bu çalışma ile Karabük yöresinin Türk fetih sürecinin Selçuklularla başladığı, Çobanoğulları ile devam ettiği, Candaroğulları Beyliği yönetimi ile Türkleşme ve İslamlaşmanın büyük oranda tamamlandığı ve bölgede Osmanlı egemenliğinin başlamasıyla birlikte ise sosyal nizamın daha ciddi manada teşkil edildiği gerçeği ortaya konulmuştur.

Karabük havalisi son sekiz asırlık zaman dilimi zarfında Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar eliyle kesif şekilde vuku bulan bir Türk iskânına sahne olmuştur. Adı geçen bölgenin önemli bir kısmı dağlık ve engebeli araziler üzerinde dağınık yerleşmelere ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle gerek Safranbolu gerek Karabük Merkez ve gerekse de Eflani ilçe toprakları çok sayıda muhtarlık ve bunlara bağlı mahalleyi bünyesinde barındırmaktadır. Bunların hepsi de doğal olarak bir isimle anılmaktadır. Karabük yöresi Türk iskân tarihinin en önemli belgeleri ve tapu senetleri olan bu yer adlarının yüzde 95'i Türkçedir. Bu oran Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bunun alt yapısını Karabük havalisine Selçuklular, Çobanoğulları ve özellikle de 13. yüzyıldaki Moğol istilas ı yıllarında çok sayıda Türk topluluğunun, boy ve aşiretin ya da bunlara bağlı küçük grupların gelip yurt tutmasında aramak gerekir.

Karabük'te Türk İskânı ve Türkçe Yer Adları

Sonuç olarak denilebilir ki bugün Safranbolu, Karabük Merkez ve Eflani ilçelerine bağlı olan köylerin ezici bir çoğunluğu yedi-sekiz asır öncesinde Türkler tarafından kurulmuş, bunlar uzun bir süreç zarfında Türkler eliyle iskâna tâbi tutulmuş ve Türkçe adlarla kayda geçirilerek geleceğe miras bırakılmışlardır. Bu köylerin büyük bir kısmı aynı isimlerle veya küçük değişimlerle halen Karabük Merkez kazası ile Safranbolu ve Eflani ilçelerine bağlı olarak varlıklarını korumaktadırlar. Bölge Türk iskân tarihinin ortaya konulması bakımından köy, mahalle, mezraa, yayla, kışla, akarsu, ova, dağ, dere, tepe ve diğer bütün mevki adlarının toplu bir şekilde listelenmesi, devamında ise bunların ilmî bir tahlile tabi tutulmasında yarar vardır. Bu çalışma ile söz konusu hacimli faaliyete bir nebze de olsa katkı sağlanmış, Karabük-Safranbolu-Eflani yörelerinin tarihi, kültürü, sosyal ve iktisadi yapısı üzerine yeni çalışmalar açısından da alt yapı oluşturulmuştur. Sözü edilen bu Türkçe isimlerin bundan sonraki süreçte aynen muhafaza edilmesi ve küçük gerekçelerle değiştirilmemesi temenni olunmaktadır.

Kaynakça

438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) II. nşr. Ahmet Özkılıç vd. Ankara: BDAGM Yayınları, 1. Basım, 1994.

Anadolu Vilâyeti Muhasebe Defteri. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri (COA. TD.), No.438.

Anna Komnena. *Alexiad/Malazgirt'in Sonrası*. çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996.

Bolu Sancağı Mufassal Tahrir Defteri. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri (COA. TD.), No.51.

Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri. İstanbul Büyükşehir Belediye Kütüphanesi (İBK. MCO.), No.15.

Bolu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Kadastro genel Müdürlüğü Defteri (COA. TK.GM.d.), No.382.

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. çev. Yıldız Moran, İstanbul: E yayınları, 1979.

Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Bolu, Cild-i Sâni. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Tapu-Tahrir Defteri (TKGM.KK.TT.d.), No.39-95/19.

Ebû'l-Ferec Tarihi, II, çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Ioannes Kinnamos. *Historia (Ioannes Kinnamos'un Historiası)*. çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2014, 304.

İbn Bibi. *el-Evamirü'l-Alaiye Fi'l-Umuri'l-Alaiye (Selçukname)* I. çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Koç, Yunus. "İskân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek 1/649-650. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Mikhael Attaleiates. *Tarih*. çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Cevdet Yakupoğlu

Nikephoros Bryennios. *Tarihin Özü*. çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Niketas Khoniates. *Historia*. çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. trns. Harry J. Magoulias, Detroit: Wayne State University Press, 1984.

Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları. Ankara: İç İşleri Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1928.

Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195). çev. H. D. Andreasyan, Ankara: 1944.

Taş, K. Ziya. "Fatih Devrine Ait Bir Tahrir Defteri". *Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi* 7 (1996), 427-471.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, 1993.

Yakupoğlu, Cevdet. *Bartın Vakıfları (1214-1514)*. Bartın: Bartın Valiliği Yayınları, 1. Basım, 2010.

Yakupoğlu, Cevdet. *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2. Basım, 2023.

Yakupoğlu, Cevdet. "Selçuklu Uc Beylerbeyi Çobanoğlu Yavlak Arslan'ı Kim Öldürdü?", *Kastamonu Tarihi Araştırmaları (Şehir-Toplum-Ekonomi)-Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılına Armağan*, ed. Şerif Demir-Orçun Nalezen, Ankara: Berikan Yayınevi, 1. Basım, 2023, 83-116.

Yakupoğlu, Cevdet- Musalı, Namiq. "Çobanoğulları Uc Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnamesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37/63 (2018), 97-98.

Yakupoğlu, Cevdet. "Candaroğulları Beyliği". *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2016, 409-425.



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 21-32

KAMUSAL ALAN VE GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA DUVAR RESİMLERİ: KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ

Murals in the Context of Public Space and Visual Culture: The Example of Karabük Province

Evrım Çağlayan

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Ana Sanat
Dalı, Karabük, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Karabük University, Fethi Toker Faculty of Fine Arts and Design, Painting
Department, Karabük, Türkiye

ecaglayan@karabuk.edu.tr

 0000-0001-7360-6984

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Çağlayan, Evrim. “Kamusal Alan ve Görsel Kültür Bağlamında Duvar Resimleri: Karabük İli Örneği”.
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 21-32.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747049>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been
reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

KAMUSAL ALAN VE GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA DUVAR RESİMLERİ: KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ

Öz:

Karabük, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihi sürecinde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Türk medeniyetlerinin izlerini taşıyan, zengin kültürel ve arkeolojik mirasa sahip önemli bir yerleşim alanıdır. 1953'te Zonguldak ilçesi olup, 1995'te Türkiye'nin 78. ili olarak kabul edilmesiyle modern gelişimi de sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı; Karabük il merkezinin çeşitli noktalarında bulunan duvar resimlerini envanterini oluşturmak, teknik özelliklerini belgelemek ve duvar resimlerinin analizini yapmaktır. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı betimsel bir araştırmadır. Karabük il merkezinde farklı konumlarda bulunan, 2013-2019 tarihleri arasında uygulanmış, çeşitli ebatlardaki dört adet duvar resmi çalışması araştırma kapsamında incelenmiştir. Söz konusu duvar resimlerinin kentte duvar resmi kültürü oluşturmak açısından önemli olduğu görülmüştür. Kent estetiğinin yanı sıra, kamu kurum ve kuruluşları tarafından toplumsal mesaj ve eleştirel düşünce için daha fazla alan açılması ve uygulama yapmak isteyen gençleri bu konuda desteklemesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duvar Resmi, Görsel Kültür, Kamusal Alan, Karabük, Kent Estetiği.

MURALS IN THE CONTEXT OF PUBLIC SPACE AND VISUAL CULTURE: THE EXAMPLE OF KARABÜK PROVINCE

Abstract:

Karabük has been home to many civilisations over the thousands of years of history of Anatolia. Since the 11th century, the region has been an important settlement area with a rich cultural and archaeological heritage, bearing the traces of Turkish civilisations. The district was incorporated into Zonguldak in 1953, and has since undergone significant modernisation, most notably with its designation as the 78th province of Turkey in 1995. The objective of this study is to compile an inventory of the wall paintings located at various points within the city centre of Karabük, to document their technical characteristics, and to analyse the wall paintings. The present study adopts a descriptive research approach, utilising qualitative research methodologies. A total of four wall paintings of varying dimensions, situated in disparate locations throughout the city centre of Karabük, were examined within the scope of the research. These paintings were executed between the years 2013 and 2019. It has been observed that these murals are significant in terms of the development of a mural culture in the city. In addition to urban aesthetics, it is proposed that public institutions and organisations should facilitate greater opportunities for the dissemination of social messages and critical thinking, and provide support to young people who wish to engage with these issues.

Keywords: Karabuk, Mural, Public Space, Urban Aesthetics, Visual Culture.

Kamusal Alan ve Görsel Kültür Bağlamında Duvar Resimleri: Karabük İli Örneği

1. Giriş

Karabük, içinde bulunduğu coğrafyanın binlerce yıllık geçmişiyle Anadolu'nun derin tarihsel katmanlarını yansıtan önemli bir yerleşim alanıdır. Bugünkü sınırları içerisinde yer aldığı coğrafya, erken Tunç Çağı'ndan itibaren insan yerleşimine sahne olmuş, Hititler'in askeri ve kültürel etkileriyle şekillenmiş, ardından Frig, Lidya ve Pers gibi büyük medeniyetlerin izlerini taşımıştır. Roma İmparatorluğu döneminde önemli bir yönetim ve ticaret noktası haline gelen bölge, Bizans döneminde de dini ve stratejik önemini korumuş; nihayetinde 11. yüzyıldan itibaren Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte önce Selçuklu ve daha sonra Osmanlı Devleti yönetimine girmiştir (URL-1). 1937 yılından 1953 yılına kadar Safranbolu'ya bağlı olan Karabük, 1953 yılında Zonguldak ilinin ilçesi olmuştur. Karabük, 6 Haziran 1995 tarihinde yayımlanan Kararname ile Türkiye'nin 78. ili olmuştur (URL-2). Bu tarihten günümüze Karabük, pek çok alanlarda gelişimini sürdürmekte ve 30. yılını geride bırakmaktadır.

Karabük'ün sahip olduğu zengin tarihsel süreç, onun kültürel kimliğini şekillendiren temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Yüzyıllar boyunca süregelen çok katmanlı medeniyet etkileri, bölgenin mimarisine, geleneklerine, diline, el sanatlarına ve folkloruna derin izler bırakmıştır. Hadrianapolis Antik Kenti kazılarında ortaya çıkan arkeolojik buluntular, Osmanlı dönemine ait hanlar, camiler ve geleneksel konutlar, yalnızca tarihî değeriyle değil, aynı zamanda yerel halkın kolektif belleğini oluşturan öğeler olarak önem taşımaktadır. Bölgedeki halk hikâyeleri, efsaneler ve geleneksel el sanatları, geçmişin izlerini günümüze taşıyan canlı kültürel unsurlar olarak yaşamaya devam etmektedir.

Karabük'ün tarihi zenginliği, yalnızca geçmişi anlamak açısından değil, aynı zamanda günümüz kültürel üretimleri için de güçlü bir kaynak sunmaktadır. Akademisyenler, zanaatkarlar ve yerel sanatçılar geçmişten gelen bu kültürel mirası modern anlatım biçimleriyle harmanlayarak yeni eserler ve etkinlikler üretmektedir. Bu bağlamda Karabük, geçmişin izleriyle beslenen, fakat aynı zamanda çağdaş kültürel anlayışa açık ve dinamik bir kültürel ekosisteme sahiptir. Bu tarihî temel, kentin yalnızca bir arkeolojik alan olarak değil, yaşayan bir kültür coğrafyası olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır.

1.1. Kamusal Alanda Sanat

Kamusal alanda sanat, geleneksel olarak özel kapalı mekanlar (galeri, müze, sahne vb.) dışına çıkarak herkesin erişimine açık mekanlarda sergilenen veya gerçekleştirilen sanattır. Bu yaklaşım, sanatın yalnızca estetik bir deneyim sunmasının ötesinde, toplumsal, kültürel ve politik mesajlar taşıma ve kamusal yaşamla etkileşime girme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Kamusal alanda sanat; heykel, duvar resmi (mural), enstalasyon, performans, sokak sanatı (grafiti) veya katılımcı projeler gibi çeşitli formlarda görülmektedir. Bu sanat biçimi, doğrudan halka ulaşmayı hedeflemekte ve genellikle günlük hayatın içine yerleşmektedir. Kamusal sanatın, sadece izleyicinin gördüğü nesne olmaktan çıkıp edilgen bir iletişim aracı haline geldiği varsayılmaktadır (Turan ve Erçevik Sönmez, 2021, 293).

Kamusal alanda sanat, erişilebilirliği ön planda tutmaktadır; bu sebeple sanat eserleri, ücretsiz olarak herkesin hizmetine sunulmaktadır. Aynı zamanda bu sanat biçimi, seyircinin yalnızca pasif gözlemci konumunda kalmayıp, zaman zaman aktif bir katılımcı rolünü benimsemesine olanak sağlamaktadır. Sanat eserleri, bulundukları yerin tarihine, kültürüne veya mevcut sorunlarına göndermede bulunarak çevreleriyle doğrudan ilişkiler kurabilmektedir. Bu tür bir eser, kültürel mirastan çevre sorunlarına kadar pek çok konuda eleştirel bir perspektiften yaklaşma ve sorgulama zemini hazırlayabilmektedir. Ayrıca kamusal alanda sanatın kalıcı ya da geçici olabilen yapısı, zaman içerisinde değişebilirlik özelliğini ortaya koymaktadır.

1.2. Görsel Kültür ve Duvar Resimleri

Görsel kültür, yalnızca klasik sanat eserlerini değil, çok katmanlı unsurları da barındırmaktadır. Bu kapsam; tablolar, heykeller ve enstalasyonlar gibi sanat örneklerinin yanı sıra, televizyon, film, sosyal medya

platformlarında üretilen içerikleri, reklam ve markalaşmanın gücünü, fotoğraf ve özçekimleri, video oyunlarını, gönderileri ve filtreleri, moda ve beden estetiğini, haber görselleri ve politik imgeleri, grafik tasarım, tipografi ile mimari ve kentsel alanları içermektedir.

Görsel kültür bağlamında değerlendirildiğinde duvar resimleri boyamadan veya dekoratif arka plan olmaktan daha fazlasını temsil etmektedir. Kamusal alanda yer alan duvar resimleri; sanatın toplum katılımı, kültürel kimlik ve kentsel canlandırma ile buluştuğu dinamik, etkileşimli platformlardır. Boş duvarları ortak anlatıların ve sosyal ifadenin tuvallerine dönüştüren duvar resmi uygulamaları, kentsel peyzajın yeniden tasarlanmasında önemli araçlar haline gelmiştir.

Antik fresklerden modern sokak sanatına kadar, duvar resmi uygulamaları uzun zamandır hikâye anlatımı ve sosyo-politik söylem için önemli kanallar olarak hizmet vermiştir. Tapınaklardaki ve sivil binalardaki ilk duvar resimleri yalnızca çevrelerini süslemek için değil, aynı zamanda toplumsal değerleri ve tarihi olayları iletmek için de tasarlanmıştır. Yunxia (2022) göre, duvar resimleri artık kentsel dokunun ayrılmaz unsurları olarak görülmekte, sanatsal ifade ile yapıli çevre arasında bir diyaloga aracılık etmekte ve böylece kamusal alanın kimliğini yeniden şekillendirmektedir. Bu tarihsel süreklilik, duvar resmi sanatının kentsel dönüşüm için nasıl dinamik bir araca dönüştüğünü vurgulamaktadır.

Duvar resimlerinin sosyal etkisi estetiğin ötesine uzanmaktadır. Kentsel duvar resimleri topluluk kimliklerini ifade edebilmekte, yerel mirası yansıtabilmekte ve kamusal söyleme aracılık edebilmektedir. Ayrıca dönemi içinde uygulanan duvar resimleri de geçen zaman içinde kültürel bir mirasa dönüşmekte ve görsel kültürün kente bütünleşen parçalarından biri olmaktadır. Mural İstanbul gibi projeler, kamusal alanlardaki duvar resmi müdahalelerinin bireysel ifadeyi ve toplumsal katılımı nasıl teşvik ettiğini göstermiştir (Görsel 1).



Görsel 1. 718, Sepe-Chazme (Polonya), Mural İstanbul 2014, Talimhane Sokak
(Kaynak: Başyurt, 2019, s.143)

Toy ve Görgülü (2018) duvar resimlerinin kamusal alana düşünceli bir şekilde entegre edildiklerinde, sosyal içerme ve kültürel diyalog için katalizör işlevi gördüklerini ve toplulukların güç, hafıza ve aidiyet anlatılarını müzakere etmelerini sağladıklarını göstermektedir. Bu anlamda, duvar resimleri yalnızca kentsel peyzajı güzelleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda kültürel eğitim ve sosyal entegrasyon için gayri resmi bir platform sunmaktadır. Duvar resmi kitleleri etkileme gücüne sahip anıtsal bir sanattır (Gökova, 2021). Duvar resimleri çevresel bağlamlarıyla etkileşime girerek ve onlara uyum sağlayarak kamusal alanlardaki varlıklarına bir başka önem katmaktadır. Mevsimsel aydınlatma ve hava değişimleri gibi doğal unsurların entegrasyonu, izleyicinin deneyimini ve duvar resminin etkisini zaman içinde değiştirebilmektedir. Cywiński ve Karyń (2024), Varşova'daki "Kora ile Dört Mevsim" adlı duvar resmini inceledikleri çalışmalarında, duvar resminin görünümünün mevsimlere göre değiştiğini ortaya koyarak, kamusal alanlardaki sanatın yaşayan ve gelişen bir varlık olduğu fikrini pekiştirmiştir. Bu çevresel dinamikler

Kamusal Alan ve Görsel Kültür Bağlamında Duvar Resimleri: Karabük İli Örneği

yalnızca halkın duyusal deneyimini geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda sanat eseri ile kentsel çevresi arasında süregelen bir diyaloga da katkıda bulunmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Kamusal alanlardaki duvar resimleri; tarihi, estetiği ve sosyal yaşamı bir araya getiren kültürel eserlerdir. Bu çalışmanın amacı; Karabük il merkezinin çeşitli noktalarında bulunan duvar resimlerini envanterini oluşturmak, teknik özelliklerini belgelemek ve duvar resimlerinin analizini yapmaktır. Araştırma konusuyla ilişkili literatür incelendiğinde çeşitli mekanlarda bulunan duvar resimlerini

inceleyene çok sayıda çalışmanın var olduğu görülebilir. Ancak literatürde; Karaca (2022), Evcil ve Yalçın Usal (2020) ve Toy ve Görgülü (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar dışında duvar resmi kavramının genellikle sanat tarihi bağlamında ele alındığı ve başta Osmanlı Sanatı olmak üzere Anadolu’da tarihi süreç içinde ortaya çıkmış duvar resmi örneklerinin ilgili literatürde incelendiği görülmektedir. Bu çalışma güncel örnekleri ele alması açısından literatürdeki diğer araştırmalardan farklılık göstermektedir.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı betimsel bir araştırmadır. Çalışma kapsamında ilk olarak Karabük il merkezinde inceleme gezisi gerçekleştirilmiş ve araştırma kapsamına dahil edilebilecek duvar resmi örnekleri tespit edilmiştir. Sonraki aşamada ise duvar resimlerine ilişkin bilgiler derlenmiş ve biçimsel analizleri gerçekleştirilmiştir. Duvar resimlerinin teknik ve biçimsel özelliklerine ilişkin bilgiler, aynı zamanda uygulama süreçlerini yürütmüş olan yazarın kendi arşiv kayıtlarından alınmıştır.

3. Karabük İli Duvar Resimleri

Kamusal Karabük il merkezinde 2013-2019 tarihleri arasında uygulanmış olan dört adet duvar resmi çalışması araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu duvar resmi çalışmalarının konumları Şekil 1 ve Şekil 2’de sunulmuştur. Belirtilen duvar resmi çalışmalarında 1, 3 ve 4 no.lu eserler Karabük Belediyesi tarafından başlatılan çalışmalar, 2 no.lu eserler de Karabük Üniversitesi tarafından başlatılan çalışmalar kapsamında uygulanmıştır.

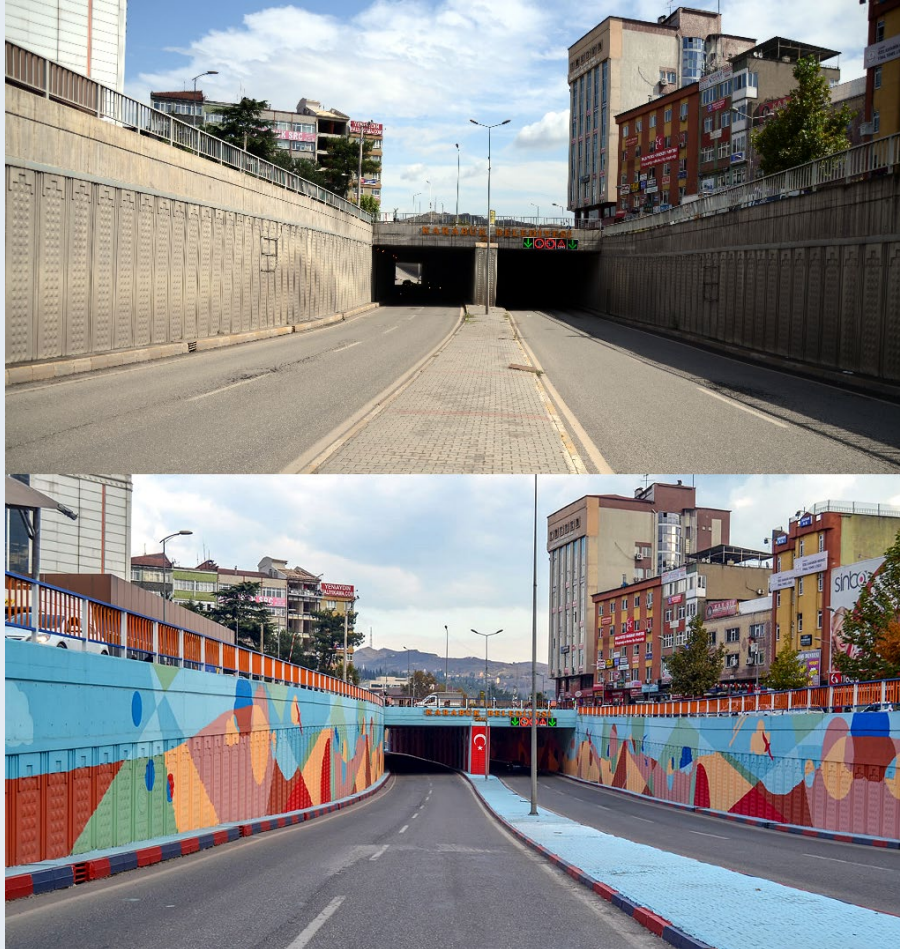


Şekil 1. Karabük-Zonguldak yolu şehir geçişi alt geçit duvar resminin konumu



Şekil 2. Kastamonu Kavşağı – Safranbolu güzergahı üzerinde ve çevresinde bulunan duvar resimlerinin konumları

Karabük kent merkezinde yer alan ve Şekil 1’de konumu gösterilen 1 no.lu duvar resmi araştırma kapsamında incelenen en büyük ebatlı çalışmadır. Şehirlerarası bölünmüş karayolunun şehir içi geçişini sağlayan alt geçit yolunun yan ve iç duvarlarına uygulanan duvar resmi 2018 tarihinde tamamlanmıştır. Duvar resminin uygulandığı alt geçitin kuzey duvarının uzunluğu 410 m yüksekliği de ortalama 3 m, güney duvarının uzunluğu 400 m yüksekliği de ortalama 3,5 m’dir. Alt geçit tüneli içinde kalan alanın ölçüleri de 110m x 4m olup bitişik 2 alandan oluşmaktadır. Duvar resmi 1 çalışmasında boyama yapılan toplam alan 3.500 m²’dir (Görsel 2).



Görsel 2. Duvar Resmi 1’in genel görünümü

Kamusal Alan ve Görsel Kültür Bağlamında Duvar Resimleri: Karabük İli Örneği

İki şerit gidiş ve iki şerit geliş şeklinde düzenlenmiş bölünmüş karayolunun geçtiği alt geçidin duvarları üzerinde bulunan bu çalışma renkli biçimlerden oluşmaktadır. Yatay bir kompozisyonda düzenlenmiş çalışmanın üst bölümünde açık mavi, mavi, koyu mavi ve camgöbeği yeşil renkler kullanılmıştır. Alt kenara yakın olan alanda ise kavuniçi, turuncu, kırmızı, açık kahve ve camgöbeği yeşil kullanılmıştır. Renk seçiminde trafik güvenliğine dikkat edilmiş ve sürücülerin dikkatini dağıtmamak için canlılığı (kroması) düşük olan renkler tercih edilmiştir. Uygulama sürecinde; ilk olarak yazar/tasarımcı tarafından bilgisayar ortamında ölçüsüne uygun olarak tasarımlar hazırlanmıştır. Sonrasında yüzey temizlenmiş ve beyaz astar boya ile astarlanmıştır. Devamında su bazlı akrilik dış cephe boyaları ile fırça ve rulo kullanılarak kompozisyonu oluşturan şekiller yüzeye işlenmiştir. Kompozisyonda alt kenara yakın noktadaki eğri hat ve renkler yer yüzü ve bölge coğrafyasını, yuvarlak daire formları gökyüzü ve bulutları temsil etmektedir. Bu alanlar arasında yer alan boşluklarda uçan kuş silüetleri görülmektedir. Alt geçidin orta noktasında yer alan bölümün girişinde ve iç bölümlerinde bağımsızlığımızın sembolü olan Türk Bayrağı motifleri uygulanmıştır (Görsel 3 ve Görsel 4).



Görsel 3. Duvar Resmi 1’de tünel geçişi



Görsel 4. Türk Bayrağı uygulaması

Karabük Üniversitesi Merkez Kampüs girişinde yer alan ve Şekil 2’de konumu gösterilen 2. no.lu duvar resmi araştırma kapsamında incelenen en eski çalışmadır. Kastamonu yolundan Karabük Üniversitesi Merkez Kampüsüne geçişi sağlayan alt geçidin yan duvarlarına uygulanan duvar resmi 2013 tarihinde tamamlanmıştır. Duvar resminin uygulandığı alt geçidin doğu duvarının uzunluğu 34 m yüksekliği de 4 m, batı duvarının uzunluğu 35 m yüksekliği de 4 m’dir. Duvar resmi 2 çalışmasında boyama yapılan toplam alan 276 m²’dir (Görsel 5).



Görsel 5. Duvar Resmi 2’in genel görünümü

Duvar resmi çalışması, İstanbul Boğazı’nın her iki yakasındaki görünümünden oluşmaktadır. Batılılaşma dönemi duvar resimlerine benzer üslup özelliklerinde uygulanan mekân ve figürler alt geçidin karanlık görünümünü iyileştirmektedir. Renkli olarak uygulan çalışması sayesinde görsel alan derinliği sağlanmış ve hem yayalar hem de sürücüler için geniş bir mekândan geçiş hissi oluşturulmuştur. Her iki yüzeyde de boyamalar su bazlı akrilik boya ile yapılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen ve Şekil 2’de konumu gösterilen 3. no.lu duvar resmi 5000 Evler Mahallesi girişinde yer almaktadır. Karabük şehir merkezinden 5000 Evler Mahallesi’ne dönüşü sağlayan karayolu üst geçiş köprüsünün yan duvarlarına uygulanan duvar resmi 2019 yılında tamamlanmıştır. Duvar resminin uygulandığı üst geçidin doğu duvarının uzunluğu 432 m yüksekliği de ortalama 2,5 m, batı duvarının uzunluğu 365 m yüksekliği de ortalama 2,2 m’dir. Duvar resmi 3 çalışmasında boyama yapılan toplam alan 1880 m²’dir (Görsel 6).

Kamusal Alan ve Görsel Kültür Bağlamında Duvar Resimleri: Karabük İli Örneği



Görsel 6. Duvar Resmi 3'ün genel görünümü

Görsel 6'da ilk ve son hali birlikte sunulan Duvar resmi 3'ün genel tasarımını köprünün mimari yapısı belirlemiştir. Zeminden kademeli olarak yükselerek bir üst geçide dönüşen mimari tasarım üzerinde yer alan kare beton plakaların konumlarından yararlanan yazar/tasarımcı farklı kavuniçi, kiremit ve mavi renklerle bir yüzey düzenlemesi tasarlamıştır. Tasarımında geleneksel Türk sanatlarından biri olan halı ve kilim motifleri yansıtılmıştır. Yüzeyin renklendirilmesinde su bazlı akrilik dış cephe boyaları kullanılmıştır. Renkler yüzere fırça ve rulo ile uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen ve Şekil 2'de konumu gösterilen 4. no.lu duvar resmi 5000 Evler Mahallesi ile 100. Yıl Mahallesi arasında yer almaktadır. Karabük-Safranbolu karayolunun altından geçen ve iki mahalleyi birbirine bağlayan alt geçidin yan duvarlarına uygulanan duvar resmi 2018 yılında tamamlanmıştır. Duvar resminin uygulandığı alt geçidin doğu duvarının uzunluğu 130 m yüksekliği de ortalama 2,5 m, batı duvarının uzunluğu 155 m yüksekliği de ortalama 2,5 m'dir. Duvar resmi 2 çalışmada boyama yapılan toplam alan 712 m²'dir (Görsel 7).



Görsel 7. Duvar Resmi 4'ün genel görünümü

Önceki örneklerde olduğu gibi bu çalışmada da kent estetiğini iyileştirme amacı yer almıştır. Karanlık olan geçiş alanının üst ve yan duvarları mavi tonların ağırlıkta olduğu bir kompozisyon tasarımına sahiptir. Mavi rengin derinliği artıran psikolojik etkisinden yararlanılmış ve alanın gerçeğinden daha geniş algılanması sağlanmıştır. Bu algının hem yaya hem de sürücüler için olumlu etki oluşturduğu düşünülmüştür.

İç duvarlarda ise tek bir tasarım hazırlanmış ve her iki duvara da uygulanmıştır. Duvar yüzeyine uygun olarak yatay şekilde tasarlanan çalışmada kentteki doğal yaşamı vurgulayan; kuş, kedi ve balık figürleri yer almaktadır. Kompozisyonun devamında el emeğini temsilen el silüeti görülmektedir. Orta bölümde Türk Bayrağı ve üzerinde yükselen uçak motifi yer almaktadır. Tasarımın sağ tarafında Karabük ilindeki orman varlığını temsil eden ağaç motifi, 1937'den beri birlik ve beraberlik içinde çalışan Demir ve Çelik Fabrikasını temsilen güvercin ve fabrikaya ait mekânların silüetlerine yer verilmiştir (Görsel 8).



Görsel 8. Duvar Resmi 4 kompozisyonu

Genel olarak tüm duvar resimleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Karabük ilinde büyük ebatlı uygulamalar yapılabildiği, duvar resimleri sayesinde kent estetiğine olumlu katkılar sağlandığı, günlük yaşamlarında duvar resimleri ile etkileşime giren halkın resimler sayesinde sanata karşı ilgi ve beğeni düzeylerinin olumlu etkilendiği gözlenebilir.

4. Sonuç ve Öneriler

Karabük il merkezinin çeşitli noktalarında bulunan duvar resimlerinin envanterini oluşturmak, teknik özelliklerini belgelemek ve duvar resimlerinin analizini yapmak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada çeşitli sonuçlar elde edilmiştir. Önceki bölümlerde teknik, biçimsel ve içerik özellikleri aktarılan duvar resimlerinin kentte duvar resmi kültürü oluşturmak açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu örneklerin ortaya çıktığı 2013 yılına kadar kentin gri bir görünümde olduğu ancak zaman içinde kamu kurum ve kuruluşlarının taleplerine paralel olarak şehrin bu görüntüsünden kurtularak kent estetiğinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

Mevcutta il merkezinde bulunan ve çalışma kapsamında incelenen örneklerin büyük bölümü kent estetiğini hizmet eden, soyut-geometrik biçimlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda gelecek yıllarda yapılabilecek benzer çalışmalarda; İtalya ve Meksika'daki örneklerde olduğu gibi toplumsal hafızayı oluşturan görsel kültür unsurlarını gelecek kuşaklara aktaracak içerik ve biçimde tasarımlara ağırlık verilmesi teşvik edilebilir. Ayrıca gelecekteki araştırmalar ve pratik uygulamalarla, dijital medya ve teknolojik gelişmelerin halkın duvar sanatıyla etkileşimini nasıl derinleştirebileceği ve potansiyel olarak sanat, toplum ve mekân arasındaki diyalogu genişleten deneyimlerin nasıl etkiler yaratabileceği daha fazla incelenebilir.

Karabük ilinde gerçekleştirilen uygulamalara benzer örnekler gelecek yıllarda çevre illerde de yaygınlaştırılabilir. Ayrıca belediyeler başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların yalnızca görsel olarak kent estetiğini düşünmemeleri, bunun yanı sıra toplumsal mesaj ve eleştirel düşünce için daha fazla alan açmaları ve uygulama yapmak isteyen gençleri bu konuda desteklemeleri önerilebilir.

Kaynakça

Başyurt, İpek. İlişkisellikler Çağında Biyoiktidar, Sanat ve Sokak: Mural İstanbul Örneği. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Cywiński, Aleksander - Karyń Anita. "Mural as a Living Element of Urban Space: Seasonal Dynamics and Social Perception of 'The Four Seasons with Kora' in Warsaw". Arts 13 (2024), 117.

Gökova, Hamdi. "Duvar Resmi Uygulamalarında Yüze Dönük Görsel Çözümler". Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi 13 (2021), 1-13.

Evcil, Ayşe Nilay - Yalçın Usal, Saliye Selhan. "Sağır Duvarları Sanatla Kazanmak: Duvar Resimleri". Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 3/2, 273-287.

Karaca, Ayça. "Devrim, Sanat Devlet İlişkisi; Meksika Duvar Resimleri". Aydın Sanat 8/15 (2022), 1-14.

Toy, Ertan – Görgülü, Eren. "Kamusal Alanda Sanat Uygulamalarına Bir Örnek: Mural İstanbul". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 11/56 (2018), 1150-1160.

Turan, Tütem – Erçevik Sönmez, Begüm. "Duvar Resimlerinin Mimari Mekânlar Bağlamında Analizi". Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi 6/1 (2021), 288-300.

URL-1. "Karabük". Erişim 10 Mayıs 2025.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/karabuk/genelbilgiler>

URL-2. KHK, 550. Resmî Gazete 22305 (6 Haziran 1995). Erişim 26 Mayıs 2025. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf>

Yunxia, Zhang. "Exploration on the Intervention of Murals in Urban Public Space". Art and Performance Letters 3/5 (2022), 15-19.



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 33-63

SAFRANBOLU'DA SÖZLÜ KÜLTÜR VE GELENEKSEL BİLGİNİN AKADEMİK YANSIMALARI: TÜRK HALKBİLİMİ LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Academic Reflections of Oral Culture and Traditional Knowledge in Safranbolu: An Evaluation on
Turkish Folklorical Literature

Berrin Sarıtunç

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü,
Sakarya, Türkiye

Asst. Prof. Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Department of Marketing and
Advertising, Sakarya, Türkiye

berrinsaritunc@subu.edu.tr

 0000-0001-8662-6562

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Sarıtunç, Berrin. "Safranbolu'da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 33-63.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747079>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

SAFRANBOLU'DA SÖZLÜ KÜLTÜR VE GELENEKSEL BİLGİNİN AKADEMİK YANSIMALARI: TÜRK HALKBİLİMİ LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz:

Bu çalışma, Türkiye'nin UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan nadide kültürel miras alanlarından biri olan Safranbolu'nun sözlü kültür öğeleri ile geleneksel bilgi sistemlerinin, halkbilimi literatüründe nasıl temsil edildiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış olan akademik tezler, makaleler, bildiriler ve kitap bölümleri üzerinden gerçekleştirilen bu bibliyografik değerlendirme; Safranbolu'nun halk anlatıları, inanç pratikleri, geçiş dönemi ritüelleri, geleneksel el sanatları ve gündelik yaşam kültürü gibi temalarda ne ölçüde incelendiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, halkbilimi disiplinin yöntem ve kavramsal çerçevesi doğrultusunda, Safranbolu'ya ilişkin akademik üretimin tematik çeşitliliği, disiplinler eğilimleri, yöntemsel yaklaşımları ve zaman içinde gösterdiği gelişim çizgisi sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Safranbolu'nun mimari dokusu kadar, yaşayan kültür öğeleriyle de halkbilimi araştırmalarına önemli katkılar sunduğunu ortaya koymakta; ancak bu katkıların büyük oranda turizm odaklı çalışmalarda sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Türk halkbilimi literatüründe Safranbolu'ya ilişkin mevcut bilgi birikimini görünür kılmakta; aynı zamanda alanın eksik kalan yönlerine ışık tutarak yeni araştırmalara yön verme potansiyeli taşımaktadır. Safranbolu'nun sözlü kültür belleği ve geleneksel bilgi taşıyıcılığı açısından halkbilimsel araştırmalara olan katkısı, bu bibliyografik değerlendirme ile sistematik biçimde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Türk Halkbilimi, Sözlü Kültür, Geleneksel Bilgi, Somut Olmayan Kültürel Miras, Bibliyografik Analiz, UNESCO.

ACADEMIC REFLECTIONS OF ORAL CULTURE AND TRADITIONAL KNOWLEDGE IN SAFRANBOLU: AN EVALUATION ON TURKISH FOLKLORICAL LITERATURE

Abstract:

This study aims to analyze how the elements of oral culture and traditional knowledge systems of Safranbolu—one of Turkey's most prominent cultural heritage sites listed by UNESCO—are represented in Turkish folklore literature. Through a bibliographic evaluation of academic theses, articles, conference proceedings, and book chapters published between 1980 and 2025, the study investigates the extent to which key themes such as folk narratives, belief practices, rites of passage, traditional crafts, and everyday cultural life have been examined in relation to Safranbolu. Within the methodological and conceptual framework of folkloristics, the study categorizes and analyzes the thematic diversity, disciplinary orientations, methodological approaches, and diachronic developments in scholarly production concerning Safranbolu. The findings reveal that, beyond its architectural identity, Safranbolu also contributes significantly to folkloric research through its living cultural components. However, these contributions are often limited to tourism-oriented studies, indicating a thematic imbalance in the literature. By making the current body of knowledge on Safranbolu more visible within Turkish folklore studies, this research not only reveals the thematic and methodological orientations in the field but also sheds light on underexplored areas and provides a potential roadmap for future studies. The role of women narrators, master-apprentice traditions, and local memory-bearers is highlighted as crucial yet understudied dimensions of the oral heritage of Safranbolu. This bibliographic analysis thus systematically reveals the contribution of Safranbolu's oral memory and traditional knowledge transmission to contemporary folkloristic discourse.

Keywords: Safranbolu, Turkish Folklore, Oral Culture, Traditional Knowledge, Intangible Cultural Heritage, Bibliographic Analysis, UNESCO.

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

Giriş

Türkiye’nin Karabük iline bağlı olan Safranbolu, Osmanlı döneminden günümüze kadar özgün biçimde korunmuş geleneksel konut mimarisi, kent planlaması ve kültürel dokusuyla Anadolu’nun en seçkin tarihî yerleşimlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Çelik, 2017; Öztürk & Gülersoy, 2006). Sahip olduğu çok katmanlı kültürel birikim sayesinde 1994 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dâhil edilen Safranbolu, bu unvanla birlikte yalnızca fiziksel yapılarıyla değil, yaşayan kültürel değerleriyle de koruma altına alınmıştır. UNESCO’nun somut ve somut olmayan kültürel miras tanımı, yalnızca mimari varlıkların değil; aynı zamanda yerel bilgi sistemleri, sözlü gelenekler, zanaatlar, sosyal uygulamalar ve ritüellerin de korunması gerektiğini vurgulamaktadır (UNESCO, 2003; Smith, 2006). Bu bağlamda Safranbolu gibi tarihî kentler, yalnızca tarihsel yapılarla değil, sözlü kültür öğeleri ve gündelik yaşam pratikleriyle de bilimsel ilgiye konu olmaktadır (Kurin, 2004; Bortolotto, 2007).

Safranbolu üzerine bugüne dek yapılan akademik çalışmalar çoğunlukla mimari koruma (Batur, 1998), kent estetiği, turizm politikaları (Demirtaş-Milz & Mavrič, 2018), planlama ve restorasyon uygulamaları gibi temalarda yoğunlaşmıştır (Gülersoy, 1997; Tosun, 2012). Buna karşın, kentin halkbilimi bağlamında taşıdığı derinlikli sözlü kültür birikimi, geçiş dönemi ritüelleri, inanç pratikleri, halk anlatıları ve yerel zanaatkârlık kültürü gibi boyutlar görece sınırlı çalışmalarda ele alınmıştır (Ergun, 2013; Kaya, 2021). Özellikle kadın anlatıcıların sözlü kültür belleğindeki rolü (Ben-Amos, 1992; Gürçayır, 2020), usta-çırak ilişkileri yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel bilgi ve beceriler (Bausinger, 1990), yerel hafıza taşıyıcılarının kültürel sürdürülebilirlikteki işlevi (Tuan, 1977; Savaş, 2019) halkbilimi literatüründe henüz sistemli bir biçimde değerlendirilmemiştir.

Bu çalışma, Safranbolu’nun 1980–2025 yılları arasında akademik alanda nasıl temsil edildiğini, özellikle Türk halkbilimi perspektifinden ele alarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, söz konusu dönemde yayımlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri, hakemli makaleler, bildiriler ve kitap bölümleri bibliyografik analiz yöntemiyle taranmakta; içerik analizi yoluyla tematik eğilimler, yöntemsel yaklaşımlar, temsil boşlukları ve alanın yönelimleri sistematik biçimde tespit edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2022).

Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- AS1: Çalışmalar Yıllara Göre Nasıl Bir Dağılım Göstermektedir?
- AS2: Alandaki Çalışmalarda Hangi Yazar, Dergi ve Kurum Öne Çıkmaktadır?
- AS3: Hangi Araştırma Yaklaşımları Kullanılmıştır?
- AS4: Alanın Öne Çıkan Araştırma Temaları Nelerdir?
- AS5: Alan Nasıl Bir Gelişim Seyri Göstermektedir?

Safranbolu’nun yalnızca bir açık hava müzesi değil, aynı zamanda yaşayan bir halk kültürü alanı olduğunu ortaya koyan bu çalışma, Türk halkbilimi literatüründe mekân merkezli sözlü kültür araştırmalarına kuramsal ve bibliyografik katkı sunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda çalışma, görünmeyen temaları görünür kılarak hem yerli hem de uluslararası literatürdeki boşluklara işaret etmekte; bu yönüyle gelecek araştırmalar için yol gösterici bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyografik analiz tekniğini temel alarak tasarlanmıştır. Safranbolu’ya ilişkin 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış tezler, hakemli makaleler, sempozyum bildirileri ve kitap bölümleri sistematik biçimde taranarak, tematik ve içerik odaklı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Çalışma kapsamında, halkbilimi disipliniyle doğrudan ilişkilendirilebilecek sözlü kültür, inanç pratikleri, geçiş dönemi ritüelleri, el sanatları, geleneksel meslek aktarımı ve toplumsal hafıza gibi temalar üzerine odaklanılmış; bu konulara dair kadın anlatıcılar, usta-çırak ilişkileri ve yerel kültür taşıyıcılarının akademik temsili özel olarak incelenmiştir.

Veri toplama sürecinde, Dergi park, YÖK Tez Merkezi, TR Dizin ve Google Akademik gibi akademik platformlardan ulaşılabilen yayınlar taranmış, çalışma dışı bırakma ölçütü olarak yalnızca turizm ve mimari temalı, halk bilimsel bağlamdan uzak kalan araştırmalar ayıklanmıştır. Ulaşılan 120'nin üzerinde yayın, tematik kodlama ve içerik analizi yöntemleriyle değerlendirilmiş; tekrar eden temalar, eksik bırakılan konular ve yöntemsel yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Çalışma, halkbilimi literatüründe Safranbolu'ya dair mevcut bilgi birikimini yalnızca betimlemekle kalmayıp, aynı zamanda bu birikimin yöntemsel ve tematik açılardan eleştirel değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Böylece literatürdeki yönelme eğilimleri, görünmeyen temalar, temsil boşlukları ve kadın anlatıcıların ya da yerel hafıza taşıyıcılarının eksikliği gibi noktalar görünür kılinarak, Türk halkbilimi alanında yapılacak gelecek çalışmalara yön verecek bir çerçeve sunulmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, Safranbolu gibi kültürel miras değeri taşıyan alanların halkbilimi perspektifiyle ele alınış biçimlerine ilişkin yöntemsel eleştiri ve önerilerde bulunmakta, aynı zamanda sözlü kültürün temsil biçimlerine dair özgün bir değerlendirme sunarak literatüre katkı sağlamaktadır

1. ALANYAZIN

1.1. Halk Kültürü, Sözlü Kültür ve Kültürel Miras

Tezler:

Safranbolu'nun sözlü kültür birikimi, geçiş dönemi ritüelleri ve halk inanç sistemleri bağlamında çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Mazıcı (2012), Safranbolu ilçesindeki halk edebiyatı ve halkbilimi ürünlerini derleyerek, bölgedeki sözlü kültür geleneğini belgelemiş ve bu geleneğin geçiş dönemi ritüelleriyle olan ilişkisini ortaya koymuştur. Masal türü özelinde yapılan çalışmalarda ise Satiye Dağı (2008), Safranbolu masallarını yapı, motif ve işlev yönünden analiz ederek bu anlatıların kültürel devamlılık açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır. Halk inançlarıyla ilişkili anlatı türleri üzerine yoğunlaşan bir diğer çalışma ise Oral'a (2018) aittir; çalışmada Safranbolu efsaneleri ve memoratlarını inceleyerek sözlü anlatıların inanç sistemiyle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymuştur. Öte yandan, tarihî belgeler üzerinden halk kültürünün izini süren Şahin (2012) ve Özçiçek (2013), Şer'iyye Sicilleri'ni temel alarak halkın gündelik yaşam pratiklerine, inanç temelli davranışlarına ve geleneksel uygulamalarına dair önemli veriler sunmuşlardır. Kadın kültürü ve giyinme pratikleri özelinde yapılan çalışmalarda ise Akbay (2014), geleneksel kadın giysileri üzerinden halkın kültürel kodlarını çözümlemiş; bu unsurların sözlü geleneklerle olan bağını değerlendirmiştir. Son olarak, Akca (2022), Safranbolu Seymenlik kültürü bağlamında müziğin işlevini ele alarak, geleneksel törenlerin kolektif hafıza içerisindeki yerine dikkat çekmiştir.

Makaleler ve kitaplar:

Safranbolu'nun kültürel belleği ve somut olmayan miras değerleri üzerine yapılan çalışmalar, yer adlarından zanaatkârlık kültürüne, halk sanatlarından gastronomi müzelerine kadar geniş bir tematik yelpazede şekillenmektedir. Yer adları üzerinden kültürel kimlik ve mekânsal hafıza ilişkisini inceleyen Deniz ve Ersöz (2020), Safranbolu'da halk arasında kullanılan toponimlerin, kolektif belleğin taşıyıcısı olarak işlev gördüğünü ve mekânla kimlik arasında derin bir bağ kurduğunu ortaya koymuştur. Aynı araştırmacıların, Çelik ile birlikte yürüttükleri bir başka çalışmada ise Safranbolu'daki el sanatları ustaları, somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olarak ele alınmış ve usta-çırak ilişkilerinin sözlü kültürle bütünleşen yapısı analiz edilmiştir (Deniz & Çelik, 2020). Bu bağlamı genişleten Ersöz (2021), Osmanlı'dan günümüze Safranbolu'daki el sanatlarının dönüşümünü ele alarak, zanaatkârlığın kültürel miras içindeki sürekliliğini tartışmıştır. Zanaatkârlık pratiklerinin kadın emeğiyle ilişkili boyutuna odaklanan çalışmalardan biri olan Soysaldı ve Göksel'in (2019) araştırmasında perde ve sedir dantelleri gibi halk sanatları üzerinden kültürel kodların çözümlendiği ve bu ürünlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı vurgulanmıştır. Zanaatkârlığın sözlü ve yazılı kültür aracılığıyla mirasa dönüşümünü inceleyen Arslan (2021), özellikle 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarındaki Safranbolu debbağhaneleri bağlamında tarihî

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

süreklilik ve değişimi irdelemiştir. Öte yandan, kültürel mirasın gastronomi ve müzecilik yoluyla temsil edilmesi konusunda Baycar (2022), Safranbolu Türk Kahvesi Müzesi örneği üzerinden yerel gastronomik kimliğin kültürel miras aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini değerlendirmiştir. Daha geniş bir çerçevede, Türkmen’in (2021) derleme çalışması, kültürel mirasın turizmle entegrasyon sürecini kavramsal olarak ele almış ve Safranbolu’yu bu sürecin örnek kentlerinden biri olarak göstermiştir.

Bu çalışmaların bütüncül bir folklorik çerçevede ele alındığı örneklerden biri de Sarıtuğ’un (2023) “Safranbolu İlçe Halk Kültürü: Bir Anadolu Kentinin Folklorik Hikâyesi” başlıklı çalışmasıdır. Yazar, geçiş dönemi ritüelleri, halk inançları, sözlü anlatılar, geleneksel mutfak ve giyim kültürü gibi halkbiliminin temel temalarını Safranbolu yereli üzerinden sistemli biçimde incelemiş; kentteki sözlü kültür unsurlarının hem temsiliyet hem de aktarım biçimleri açısından kültürel sürekliliğe nasıl hizmet ettiğini ortaya koymuştur. Bu çalışma, yalnızca bireysel folklor öğelerini değil, aynı zamanda yerel halkın yaşam pratiklerini anlamaya yönelik mikro kültürel verileri de içermekte; böylece Safranbolu’yu bir halk kültürü mekânı olarak çok boyutlu biçimde analiz etmektedir.

1.2. Gastronomi ve Yöresel Ürünler

Tezler:

Safranbolu’nun gastronomik değerleri, özellikle yöresel yemek sunumları ve coğrafi işaretli ürünlerin kültürel mirasla bütünleşik sunumu açısından son yıllarda akademik ilgi odağı hâline gelmiştir. Yavuz (2022), Safranbolu Konakları’nda gerçekleştirilen yöresel yemek sunumlarını, destinasyon pazarlaması ve otantik turistik deneyim çerçevesinde değerlendirmiş; gastronomi ile yerel kültür arasındaki etkileşimi sürdürülebilir turizm bağlamında analiz etmiştir. Bu doğrultuda gastronominin yalnızca beslenme değil, aynı zamanda kültürel temsiliyet aracı olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Ertaş (2019) ise Safranbolu’daki yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan personelin gıda güvenliği bilgi düzeylerini inceleyerek, hizmet kalitesi üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Bu çalışma, gastronomik mirasın sadece ürün bazında değil, aynı zamanda sunum ve hijyen standartları bakımından da değerlendirildiğini göstermektedir. Coğrafi işaretli ürünlerin çağdaş beslenme trendleriyle uyumu ise Güner’in (2025) çalışmalarıyla ele alınmıştır. Güner, hem glütensiz beslenme tarzına uygun geleneksel ürünlerin yeniden yapılandırılabilirliğini incelemiş hem de bu ürünlerin tüketici niyeti üzerindeki etkilerini analiz ederek, geleneksel bilgi ile fonksiyonel gıda üretimi arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu’nun gastronomi mirasının turizm, halk sağlığı ve tüketici davranışları gibi çok boyutlu açılardan ele alındığını göstermektedir.

Safranbolu’nun gastronomik mirası hem geleneksel ürünlerin kültürel temsili hem de müzecilik, eğitim ve sosyolojik analizler yoluyla çok boyutlu biçimde ele alınmaktadır. Diker, Türker, Çetinkaya ve Kaya (2017), Safranbolu lokumunu geleneksel Türk tatlıları bağlamında değerlendirerek, ürünün yerel kimlik ve kültürel mirasla olan ilişkisini irdelemiş; özellikle safranın ayırt edici bir unsur olarak lokumun özgünlüğünü pekiştirdiğini vurgulamıştır. Coğrafi işaret potansiyeli taşıyan ürünler üzerine yapılan çalışmalarda ise Yurt ve Dinvar (2024), bu tür ürünlerin sürdürülebilir gastronomi turizmine katkısını değerlendirmiş; yerel üretimle turistik değer yaratımı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Aynı araştırmacılar, gastronomi müzelerinin kültürel aktarım ve eğitim işlevlerini de vurgulamışlardır (İnal & Aksu, 2022). Peruhi gibi yerel yemekler de bu bağlamda ele alınmış; Yurt ve Bayraklı (2022), yemeğin kültürel kimlik oluşturmadaki rolünü analiz etmiştir. Öte yandan Baycar (2022), Safranbolu Türk Kahvesi Müzesi’ni incelemiş ve müzenin sadece bir turistik unsur değil, aynı zamanda kültürel hafızayı yaşatan bir eğitim mekânı olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım, gastronomi mirasının sadece ürün temelli değil, aynı zamanda mekânsal ve anlatsal temsiller aracılığıyla da aktarılabilirliğini göstermektedir. Bu noktada Sağır’ın (2020) Karabük örneği üzerinden gerçekleştirdiği çalışma, yemeğin sosyolojik anlamlarını

katmanlaşma teorisi bağlamında irdeleyerek, yemek kültürünün sınıfsal ve kimlikel boyutlarına da ışık tutmaktadır.

Bu çerçevede, Sarıtunç'un (2023) "Safranbolu Halk Kültüründe Ritüellerin Önemli Gastronomi Unsuru: Zerde Tatlısı" başlıklı çalışması da gastronomik mirasın ritüel bağlamda değerlendirilmesine önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışmada, Safranbolu'da düğün, hac ziyareti, sünnet, ramazan iftarı ve "varma-gelme" gibi toplumsal ritüellerde özel olarak yapılan safranlı zerde tatlısı ele alınmış; bu geleneksel tatlının yalnızca beslenme değil, aynı zamanda sosyal birlikteliği, geçiş dönemlerini ve kültürel kimliği temsil eden bir ritüel aracı olduğu vurgulanmıştır. Safranın sembolik ve tarihî gücünden beslenen zerde tatlısı, kültürel hafızanın yaşatıldığı sofralarda, estetik ve işlevsel bir halkbilimi örneği olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle zerde, Safranbolu'nun mutfak kültüründe yerel aidiyet, kuşaklar arası aktarım ve somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı niteliğindedir. Çalışma, gastronomi mirasını ritüel pratiklerle ilişkilendirerek alanyazına halkbilimi perspektifinden yeni bir açılım kazandırmaktadır.

1.3. Mimari ve Yapısal Koruma

Tezler:

Safranbolu'nun mimari dokusu, geleneksel konut yapılarından Osmanlı dönemi camilerine, konak iç düzenlemelerinden kent mobilyalarına kadar geniş bir yelpazede halk mimarisi ve koruma planlaması açısından incelenmiştir. Eser (2020), Safranbolu'nun geleneksel konut mimarisini plan tipolojileri ve yapı malzemeleri üzerinden değerlendirerek, bu yapıların yerel kültürel kimliğin taşıyıcısı olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı dini mimarisi bağlamında yürütülen çalışmalarda Eryüksel (2005), 17. ve 19. yüzyıllar arasındaki Safranbolu camilerini mimari açıdan inceleyerek dönemin üslup özelliklerini ortaya koymuştur. Çan (2011) ise Yörük Köyü'nde bulunan Sipahioğlu Konağı'nı örnek göstererek, taşra mimarisine özgü süsleme ve mekânsal düzenlemeleri detaylı bir şekilde belgelemiştir. Kent ölçeğinde ise Kaya (2002), Safranbolu'nun UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmesinden önce ve sonraki süreçte yaşadığı kentsel ve mimari dönüşümü analiz etmiştir. Ekolojik planlama yaklaşımıyla Safranbolu'nun geleneksel yerleşim dokusunu ele alan Aşkin (2014), sürdürülebilir koruma modellerine dikkat çekmiştir. Aydoğan (2019), konaklama işleviyle restore edilen evlerdeki iç mekân düzenlemelerini ve koruma-yeniden işlevlendirme dengesini irdelemiştir. Planlama modelleri açısından Safranbolu üzerine erken dönem öneriler sunan Akın (1997), fiziksel ve sosyal yapıyı birlikte ele alan bütüncül bir planlama yaklaşımı geliştirmiştir. Kentin gelişim baskılarına karşı koruma duyarlılığını değerlendiren Yetiş (2016), kentsel sit alanları çevresindeki geçiş bölgelerinde meydana gelen yeni yapılaşmaların mimari kimliğe etkilerini incelemiştir. Kamusal alan estetiği çerçevesinde Uslu (2017), tarihi çevreyle uyumlu kent mobilyası tasarımları için yöntemsel bir model önermiştir. Tetik (2019) ise 2153 numaralı Şer'îye Sicili'ni transkribe ederek, Safranbolu'nun geç Osmanlı dönemi mimari-hukuki belgelerini bilim dünyasına kazandırmıştır. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu'nun fiziksel dokusunun yalnızca korunması değil, aynı zamanda kültürel mirasın yaşatılması bağlamında nasıl ele alındığını göstermektedir.

Makaleler:

Safranbolu'nun mimari mirasının korunması, işlevlendirilmesi ve yeniden yorumlanması üzerine yapılan akademik çalışmalar hem mekânsal çözümlemelere hem de stratejik planlamalara odaklanmaktadır. Özeren ve Korumaz (2018), kentin endüstriyel miras unsurlarından biri olan Tabakhane Binası'nın fiziksel durumu ve yeniden kullanım potansiyelini değerlendirerek, geleneksel yapının günümüz ihtiyaçlarına uygun biçimde nasıl yaşatılabileceğini tartışmışlardır. Eski Çarşı bölgesine odaklanan Koçan (2022) ise koruma-kullanma dengesine dayalı bir planlama anlayışı geliştirerek, kültürel miras alanlarının sürdürülebilirliğine yönelik öneriler sunmuştur. Safranbolu'nun erken dönem mimari analizlerinden biri olan Aktüre ve Şenyapılı'nın (1976) çalışması, kentin mekânsal yapısını ve koruma stratejilerini belgeleyerek sonraki çalışmalara kuramsal bir zemin oluşturmuştur. Yeni dönem çalışmalarda, geleneksel estetik öğelerin

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

çağdaş tekniklerle yeniden üretimi dikkat çekmektedir; Çelik (2023), Safranbolu evlerinin tavan süslemelerini deri yüzeyinde dijital yöntemlerle yeniden yorumlayarak kültürel motiflerin çağdaş temsil biçimlerini irdelemiştir. Geleneksel üretim mekânlarıyla mimari kültür arasındaki ilişkiyi ele alan Özdemir ve Çelik (2013), mest ve yemeni yapımı üzerinden el işçiliğinin mekânsal bağlamını incelemişlerdir. Alan yönetimi bağlamında ise Bogenç (2016), Safranbolu’nun UNESCO statüsü doğrultusunda geliştirilecek stratejik yönetim planı için öneriler sunmuş; Özdemir (2011) ise kültürel mirasın korunmasına yönelik bütüncül öneriler geliştirerek koruma-kullanma ilişkisini yeniden tartışmaya açmıştır. Bu çalışmalar, Safranbolu’nun mimari mirasının yalnızca belgelemeye değil, aynı zamanda sürdürülebilir yaşatmaya ve çağdaş yorumlara açık bir potansiyel sunduğunu ortaya koymaktadır.

1.4. El Sanatları ve Zanaatkârlık Kültürü

Tezler:

Safranbolu’nun zanaatkârlık geleneği, özellikle deri işçiliği ve el sanatları üzerinden somut olmayan kültürel miras bağlamında önemli bir akademik ilgi alanı hâline gelmiştir. Çelik (2013), Safranbolu’daki geleneksel deri ürünleri ve yemeni yapımını ele aldığı çalışmada, zanaatkârlığın üretim süreçlerini, kullanılan malzemeleri ve bilgi aktarım yöntemlerini sistemli biçimde belgelemiştir. Bu çalışma, el emeğine dayalı üretimin sadece maddi bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bölgesel ölçekte zanaatkârlığın ekonomik yönüne odaklanan Topcu (2019), Karabük’teki dericilik sektörünü üretim planlaması açısından incelemiş ve geleneksel dericiliğin yerel ekonomik yapıdaki konumunu değerlendirmiştir. El sanatlarının tarihsel dönüşümüne dair bütüncül bir değerlendirme sunan Ersöz (2021) ise, Osmanlı döneminden günümüze Safranbolu’daki el sanatlarının geçirdiği değişimi analiz ederek, bu zanaatların kültürel miras ve turizm temsilleri bağlamında nasıl yeniden konumlandığını tartışmıştır. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu’da zanaatkârlığın yalnızca üretimle sınırlı kalmadığını; kültürel kimlik, ekonomik sürdürülebilirlik ve temsiliyet gibi çok katmanlı anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır.

Makaleler:

Safranbolu’daki zanaatkârlık pratikleri, somut olmayan kültürel mirasın sürekliliği açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmakta; özellikle usta-çırak ilişkisi, el emeği teknikleri ve dijital belgeleme gibi farklı boyutlardan incelenmektedir. Deniz ve Çelik (2020), Safranbolu’daki el sanatları ustalarını kültürel miras taşıyıcısı olarak ele alarak, bu ustaların geleneksel bilgi aktarımı sürecindeki rolünü usta-çırak ilişkisi çerçevesinde değerlendirmiştir. Özdemir ve Çelik’in (2013) aynı yıl yayımladıkları iki çalışmadan biri, kaybolmaya yüz tutmuş zanaatlardan biri olan mest yapımını teknik açıdan belgelemekte; diğeri ise yemeni yapım sürecini sosyo-kültürel bağlamda analiz ederek el emeği üretimin toplumsal anlamına vurgu yapmaktadır. Dijitalleşmenin geleneksel zanaatkârlık üzerindeki etkisini irdeleyen Köse ve Gözlükaya (2023), Safranbolu Çarşısı’ndaki demir işçiliği ürünlerini dijital ortama aktararak, bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine yönelik dijital kütüphane modeli önermiştir. Kadın emeği bağlamında yapılan çalışmalarda ise Soysaldı ve Göksel (2019), perde ve sedir dantellerini folklorik ürünler olarak değerlendirerek, kadınların geleneksel el sanatlarındaki üretkenliğini kültürel ifade biçimi olarak ön plana çıkarmışlardır. Canbulat (2022) ise, Safranbolu’nun son ustalarını belgelendirdiği çalışmada, Cumhuriyet’in ilk 80 yılı içinde çarşı kültürü etrafında şekillenen zanaatkârlık belleğini sosyoekonomik açıdan çözümlemiştir. Bu çalışmalar, Safranbolu’daki zanaatkârlık kültürünün hem geleneksel bilgi aktarımı hem de çağdaş temsiliyet stratejileriyle nasıl korunduğunu ve yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Sarıtunç’un (2023) çalışması da dikkat çekicidir; yazar, Safranbolu’da kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerden biri olan dericilik (debbağlık) geleneğini Tabağ Ahmet Bey Tabakhanesi ekseninde inceleyerek hem meslek pratiğini hem de mekânsal belleği sözlü tarih yöntemleriyle belgeleyip kültürel miras statüsü kazandırmıştır. Çalışmada, usta-çırak ilişkisi, geleneksel işçilik teknikleri ve kültürel üretimin sosyo-

ekonomik dönüşümü detaylandırılarak, Safranbolu'daki zanaatkârlığın canlı bir miras olarak nasıl temsil edildiği aktarılmıştır.

1.5. Turizm ve Ziyaretçi Deneyimi

Tezler:

Safranbolu'nun kültürel miras alanı olarak sahip olduğu turistik potansiyel hem ziyaretçi algısı hem de yerel halkın katılım düzeyi açısından çok boyutlu biçimde ele alınmaktadır. Doğan (2013), kentin turistik destinasyon imajını ölçümlediği çalışmasında, ziyaretçilerin Safranbolu'ya ilişkin algılarını ve tekrar ziyaret etme eğilimlerini analiz ederek, destinasyon sadakatıyla kültürel mirasın temsili arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Yerel halk perspektifini merkeze alan Altay (2019), Safranbolu'daki turizm faaliyetlerine yönelik toplumsal yaklaşımları değerlendirmiş ve sürdürülebilir turizm açısından kritik bulgulara ulaşmıştır. Kültür turizminin yalnızca kent merkezleriyle sınırlı kalmadığını ortaya koyan Azcan (2013) ise, köylere hizmet götürme çalışmaları çerçevesinde kırsal alanlarda turizmin sosyo-kültürel etkilerini Safranbolu örneği üzerinden irdelenmiştir. Bölgedeki turistik işletmecilik dinamiklerini ele alan Çetinkaya (2018), Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin finansal sorunlarını analiz ederek, küçük ölçekli işletmelerin sürdürülebilirliği konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Turist algısı bağlamında yapılan bir diğer çalışmada ise Aygün ve Çevik (2016), kültür turizmi kapsamında yerli turistlerin Safranbolu'ya dair deneyim ve beklentilerini incelemiş; kültürel değerlerin turistik sunum biçimleriyle nasıl algılandığını tartışmıştır. Bu çalışmalar, Safranbolu'nun turizm boyutunun yalnızca dışarıdan gelen ziyaretçilere yönelik bir faaliyet değil; aynı zamanda yerel halk, kırsal kalkınma, ekonomik sürdürülebilirlik ve kültürel temsil gibi pek çok bileşeni içeren karmaşık bir yapı olduğunu göstermektedir.

Makaleler ve Kitap Bölümleri:

UNESCO Dünya Mirası unvanı, Safranbolu'nun turistik değerinin yalnızca tanınırlık düzeyini değil, aynı zamanda yönetsel, sosyal ve kültürel boyutlarını da derinleştirmiştir. Ceylan ve Somuncu (2016), bu bağlamda Safranbolu'nun UNESCO alanı olarak turizmin çeşitlendirilmesine katkılarını eleştirel bir bakışla değerlendirmiş; miras statüsünün yaratıcı turizm politikalarıyla nasıl bütünleşebileceğini tartışmıştır. Alanın yönetsel boyutunu ele alan Ayaz ve Demirkol (2016), destinasyon yönetimi açısından Safranbolu'yu analiz etmiş ve kültürel miras alanlarının çok paydaşlı yapılarla sürdürülebilir biçimde yönetilebilmesi için öneriler sunmuştur. Ziyaretçi deneyimi bağlamında yapılan çalışmalar ise dijital veriler üzerinden analiz imkânı sağlamaktadır; örneğin, Türker ve Yaşar (2018), TripAdvisor yorumlarını inceleyerek ziyaretçilerin Safranbolu'ya dair çekicilik, memnuniyet ve kültürel değer algılarını ölçümlemiştir. Etkinlik temelli turizmin sosyal yansımalarına odaklanan Zavalsız ve Öztürk (2020), Altın Safran Belgesel Film Festivali'nin yerel halk üzerindeki sosyo-kültürel etkilerini analiz etmiş; kültürel organizasyonların kent kimliği ve halk katılımı üzerindeki rolünü tartışmıştır. Ziyaretçi yönetimi bağlamında ise Sevgi (2023), Safranbolu gibi miras alanlarında kültürel taşıma kapasitesine duyarlı ve sürdürülebilirliği gözetken stratejik planlama modelleri geliştirilmesini önermektedir. Tüm bu çalışmalar, UNESCO sürecinin yalnızca koruma odaklı bir yapıdan ziyade, ziyaretçi deneyimi, halk katılımı ve etkinlik yönetimi gibi unsurları da kapsayan çok katmanlı bir kültürel yönetim alanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

1.6. Koruma ve Alan Yönetimi

Tezler:

Safranbolu'nun UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilmesi, kent planlaması, alan yönetimi ve mekânsal koruma stratejileri açısından birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Kaya (2002), UNESCO sürecinin öncesi ve sonrasında Safranbolu'nun kentsel ve mimari dönüşümünü tarihsel perspektiften analiz ederek, bu prestijli unvanın kent dokusu üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde ortaya koymuştur. Mekânsal geçiş bölgelerine odaklanan Yetiş (2016), kentsel sit alanlarının çevresinde yoğunlaşan yeni

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

yapılaşmaların, tarihi doku üzerindeki baskılarını değerlendirmiş ve koruma politikalarının sınırlarını tartışmıştır. Ekolojik planlama yaklaşımıyla yapılan Aşkin’in (2014) çalışması ise, geleneksel yerleşim dokusunun çevreyle uyumlu biçimde nasıl sürdürülebileceğine dair öneriler geliştirmiştir. Bu yapısal ve çevresel değerlendirmelere stratejik boyut kazandıran Bogenç (2016), Dünya Mirası Safranbolu için alan yönetim planı geliştirmeye yönelik kurumsal ve uygulamalı öneriler sunarak, kültürel miras alanlarının çok ölçekli yönetiminde karşılaşılan zorluklara dikkat çekmiştir. Mekânsal koruma kararlarının kent coğrafyası üzerindeki yansımalarını inceleyen Ayvazpınarı (2020), Safranbolu’nun morfolojik gelişimi ve sosyal mekân üretimi üzerindeki etkileri mekânsal analizlerle ortaya koymuştur. Alanın bütüncül planlamasına dair erken dönem yaklaşımlardan biri olan Akın (1997) ise fiziksel ve sosyal model önerileri geliştirerek, Safranbolu’nun planlama sürecine disiplinlerarası bir katkı sunmuştur. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu’nun yalnızca tarihi bir kent değil, aynı zamanda alan yönetimi, ekolojik planlama ve kültürel sürdürülebilirlik açısından model oluşturabilecek dinamik bir koruma sahası olduğunu göstermektedir.

Makaleler ve Diğer Yayınlar:

Safranbolu’nun kültürel miras olarak korunmasına yönelik politikalar ve planlama yaklaşımları, Türkiye’nin tarihî çevre koruma pratiğinin gelişimiyle paralel biçimde şekillenmiştir. Özgönül (2015), 1975 Avrupa Mimarlık Mirası Yılı kapsamında Türkiye’nin katılım sürecini ve bu bağlamda Safranbolu’nun koruma politikaları içindeki özel konumunu irdelemiş; bu sürecin, Türkiye’de tarihî çevre bilincinin kurumsallaşmasında dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Alanın fiziksel korunmasına ilişkin erken dönem katkılardan biri olan Aktüre ve Şenyapılı’nın (1976) saha çalışması, Safranbolu’nun mekânsal yapı özelliklerini ve karşılaştığı koruma sorunlarını detaylı biçimde belgeleyerek, sonraki koruma stratejileri için öncü bir kaynak oluşturmıştır. Koruma ile kullanım arasındaki hassas dengeyi irdeleyen Koçan (2022), Eski Çarşı bölgesi özelinde koruma-kullanma ilişkisini planlama düzeyinde ele alarak, mirasın sürdürülebilir yaşatımı için öneriler sunmuştur. Geniş ölçekli bir perspektifle Safranbolu’nun çevre sorunlarını ve kent dokusunun korunmasına yönelik tarihsel sürecini ele alan Şendemir (2019) ise hem doğal hem de kültürel çevrenin bütüncül biçimde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş; çevresel baskıların kültürel miras üzerindeki uzun vadeli etkilerine dikkat çekmiştir. Bu çalışmalar, Safranbolu örneğinde koruma anlayışının yalnızca fiziksel yapıları değil; aynı zamanda sosyal, çevresel ve yönetsel boyutları da kapsayacak şekilde evrildiğini göstermektedir.

1.7. UNESCO Dünya Miras Süreci

Tezler:

Safranbolu’nun 1994 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dâhil edilmesi, kentteki mekânsal, yönetsel ve sosyo-kültürel dönüşüm süreçlerini doğrudan etkilemiş; bu süreç birçok akademik çalışmada karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Kaya (2002), Safranbolu’nun UNESCO ilanı öncesi ve sonrasında geçirdiği kentsel ve mimari değişimleri karşılaştırmalı biçimde analiz ederek, koruma söyleminin kent planlaması üzerindeki etkilerini irdelemiştir. Alanın çevresel dönüşümüne odaklanan Yetiş (2016), özellikle kentsel sit alanlarını çevreleyen geçiş bölgelerinde gerçekleşen yeni yapılaşmaların, geleneksel doku üzerindeki baskısını ele almış ve bu yapılaşmaların kültürel bütünlüğü tehdit eden etkilerine dikkat çekmiştir. UNESCO sonrası oluşan yönetim ihtiyaçlarına çözüm üretmeyi hedefleyen Bogenç (2016), Safranbolu’nun Alan Yönetim Planı’nın geliştirilmesine yönelik olarak çok aktörlü ve stratejik bir planlama önerisi sunmuştur. Öte yandan, ekolojik planlama yaklaşımıyla Safranbolu’yu ele alan Aşkin (2014), geleneksel yerleşim yapısının çevre ile olan ilişkisini analiz etmiş ve UNESCO sürecinin mekânsal planlamaya olan etkilerini sürdürülebilirlik bağlamında tartışmıştır. Bu çalışmalar, UNESCO miras ilanının yalnızca bir prestij unsuru değil, aynı zamanda çok boyutlu bir dönüşüm mekanizması olarak Safranbolu üzerinde kalıcı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Makaleler ve Diğer Yayınlar:

Safranbolu'nun UNESCO Dünya Mirası ilan edilmesiyle birlikte yaşadığı kültürel, yönetsel ve turistik dönüşüm hem yerel hem de ulusal düzeyde birçok akademik değerlendirmeye konu olmuştur. Ceylan ve Somuncu (2016), UNESCO statüsünün kültür turizmi üzerindeki etkilerini sorgularken, bu tür miras alanlarının turizmin çeşitlendirilmesinde üstlendiği işlevleri eleştirel biçimde tartışmış; özellikle kültürel temsiliyet ile ekonomik beklentiler arasındaki dengeye dikkat çekmiştir. Alanın yönetsel boyutunu irdeleyen Ayaz ve Demirkol (2016), UNESCO kapsamındaki destinasyonlarda karşılaşılan yönetsel zorlukları analiz etmiş ve Safranbolu'yu bu bağlamda çok aktörlü bir miras alanı olarak ele almıştır. Bu dönüşümün tarihsel arka planına ışık tutan Özgönül (2015), 1975 Avrupa Mimarlık Mirası Yılı çerçevesinde Türkiye'nin katılım sürecini ve UNESCO'nun Safranbolu üzerindeki etkilerini tarihsel bağlamda değerlendirmiştir. Kültürel miras ilanının yalnızca fiziksel koruma değil, aynı zamanda yönetsel ve toplumsal bir yeniden yapılanma süreci başlattığını ortaya koyan Canbulat ve Arch (2011), Safranbolu'nun bu yeni statüyle birlikte geçirdiği kültürel ve yönetsel dönüşümü kapsamlı bir biçimde incelemiştir. Daha geniş bir ölçekten konuya yaklaşan Türkmen (2021), UNESCO kapsamındaki miras alanlarının korunması ile turizm ilişkisini teorik bir düzlemde ele alarak, Safranbolu'yu bu modelin Türkiye'deki en görünür örneklerinden biri olarak konumlandırmıştır. Bu çalışmalar, Safranbolu'nun UNESCO statüsüyle birlikte yalnızca uluslararası görünürlük kazandığını değil, aynı zamanda kültürel miras yönetimi, turizm politikaları ve yerel katılım gibi çok boyutlu dönüşümler yaşadığını göstermektedir. Safranbolu üzerine yapılmış akademik çalışmaların bibliyografik olarak sınıflandırıldığı dikkat çekici çalışmalardan biri de Çağlayan, Balun ve Bozkurt Yıldırım (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, 71 lisansüstü tez incelenerek, konularına göre sınıflandırılmış, yıllara göre dağılımları analiz edilmiş ve üniversite bazlı üretim yoğunlukları değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, tezlerin büyük çoğunluğunun mimari koruma ve kentsel miras konularına odaklandığını göstermektedir. Ayrıca 2000 sonrası süreçte tez üretiminde anlamlı bir artış gözlenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu çalışma alanyazına genel bir kuşbakışı sunarken, halkbilimi odaklı temsillerin sınırlı kaldığını da ortaya koymuştur.

Bu çalışmadan farklı olarak bu çalışmada 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış lisansüstü tezler, makaleler ve bilimsel yayınları kapsayan daha geniş ölçekli bir tarama ile yalnızca mimari değil; sözlü anlatılar, geçiş ritüelleri, inanç pratikleri, kadın emeği, gastronomi, toponim gibi halkbilimi unsurlarını da dahil eden disiplinlerarası bir analiz sunmaktadır. Böylece yalnızca fiziksel miras değil, aynı zamanda kolektif bellek, kimlik inşası ve somut olmayan kültürel miras boyutları da değerlendirilerek literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1.8. Sosyo-Ekonomik Dönüşüm

Tezler:

Safranbolu'nun sosyo-ekonomik yapısı, tarihsel belgelerden güncel mekânsal dönüşümlere kadar uzanan çok boyutlu bir perspektifle incelenmiştir. Gözübek (2016), 19. yüzyılda Safranbolu'ya bağlı Aktaş kazasının sosyo-ekonomik durumunu Temettuat Defterleri üzerinden analiz ederek, bölgedeki üretim yapısı, mülkiyet ilişkileri ve toplumsal sınıflar hakkında önemli tarihsel veriler sunmuştur. Sanayi odaklı geçim biçimleri bağlamında yapılan çalışmalarda Topcu (2019), Karabük ili özelinde dericilik sektörünü üretim planlaması açısından değerlendirerek, Safranbolu'daki geleneksel zanaatkarlığın ekonomik yapı içindeki yerini sorgulamıştır. Güncel ekonomik sürdürülebilirlik tartışmalarına katkı sunan Çetinkaya (2018), Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin finansal yapılarını analiz ederek, yerel turizm ekonomisinin kırılma alanlarını ve güçlendirilmesi gereken yönlerini ortaya koymuştur. Kırsal kalkınma ve kamu hizmetlerinin ekonomik etkilerine odaklanan Azcan (2013), kültür turizmi kapsamında kırsal bölgelere yönelik hizmet politikalarının ekonomik ve kültürel sonuçlarını Safranbolu ölçeğinde incelemiştir. Bu değerlendirmeleri mekânsal bir çerçevede ele alan Ayvazpınarı (2020) ise, Safranbolu'nun şehir

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

coğrafyasını mekânsal sınıflar, işlevsel dönüşüm ve planlama ilişkileri üzerinden analiz ederek, sosyo-ekonomik yapı ile fiziksel çevre arasındaki bütüncül ilişkilere dikkat çekmiştir. Bu çalışmalar, Safranbolu’nun geleneksel üretim yapısından turizm odaklı ekonomiye geçiş sürecini tarihsel süreklilik, mekânsal dönüşüm ve yönetsel planlama bağlamlarında çok yönlü olarak değerlendirmektedir.

Makaleler:

Safranbolu’nun ekonomik yapısında geleneksel üretim biçimlerinden hizmet temelli yapıya geçiş, özellikle sanayileşme süreçleri ve toplumsal dönüşüm bağlamında çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Sağır ve Canayaz (2017), Safranbolu’daki toplumsal yapının sanayileşme ile birlikte geçirdiği dönüşümü nitel saha verilerine dayanarak incelemiş ve geleneksel üretim kültüründen hizmet sektörü ağırlıklı bir yapıya yönelişi analiz etmiştir. Bu dönüşümün tarihsel kökenlerini irdeleyen Arslan (2021), 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Safranbolu’daki debbağhaneleri tarihsel ve ekonomik açıdan incelemiş; zanaatkârlık temelli üretimin kentsel ekonomideki rolünü ortaya koymuştur. Sanayileşme çabalarının başarısız örneklerinden biri olarak değerlendirilen debagat fabrikası, Canbulat (2022) tarafından ele alınmış; bu girişim aracılığıyla bölgedeki sosyoekonomik beklentiler ile yaşanan hayal kırıklıkları ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Ekonomik yapının kültürel değer algısıyla olan ilişkisini farklı bir bağlamda ele alan Sağır (2013) ise, Safranbolu’daki mezarlık alanlarını ölüm sosyolojisi perspektifiyle değerlendirerek; ekonomik sınıflar, değer üretimi ve kültürel süreklilik arasındaki yapısal bağları ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, Safranbolu’nun ekonomik dönüşümünü yalnızca sektörel değişim açısından değil; aynı zamanda tarihsel hafıza, başarısız modernleşme girişimleri ve kültürel süreklilik bağlamında da derinlemesine değerlendirmektedir.

1.9. Şer’iyye Sicilleri ve Sosyal Hafıza

Tezler:

Safranbolu’nun sosyal, hukuki ve ekonomik tarihine ışık tutan Şer’iyye Sicilleri, bölgenin toplumsal yapısının çok katmanlı analizine olanak tanıyan birincil kaynaklar arasında yer almaktadır. Tetik (2013), 2153 numaralı Şer’iyye Sicili’nin transkripsiyonunu gerçekleştirerek Hicrî 1313–1317 (M. 1896–1900) yıllarına ait kayıtlar üzerinden Safranbolu’nun geç Osmanlı dönemindeki sosyal, hukuki ve ekonomik yapısını belgeleyici veriler sunmuştur. Yerel toplum yapısının mikro ölçekte çözümlemesini yapan Ulusoy (2019), 2119 numaralı sicilde yer alan yer adları, meslek grupları ve tereke kayıtları üzerinden sosyal statü ve ekonomik dağılım ilişkilerine dikkat çekmiştir. Özçiçek (2013), 2113 numaralı sicil defterini transkribe ederek dönemin hukuki belgeleri üzerinden aile yapısı, mülkiyet ilişkileri ve toplumsal normlar hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Benzer şekilde Şahin (2012), 2112 numaralı sicili inceleyerek borç ilişkileri, miras düzenlemeleri ve aile yapısına dair dönemin sosyal rollerini açığa çıkarmıştır. Kadın tarihi açısından önemli bir katkı sunan Karakaya (2017), 2114 numaralı sicili temel alarak kadınların mal varlığı, miras ve alışveriş ilişkileri bağlamındaki konumlarını ayrıntılı biçimde analiz etmiştir. Arslan (2016) ise 2124 numaralı sicil üzerinden 19. yüzyıl ortası Safranbolu’sunun ticari hayatını ve hukuki yapısını inceleyerek dönemin ekonomik ilişkilerini ortaya koymuştur. Belge çözümleme metoduyla çalışan Temel (2013), 2154 numaralı sicilin ilk 50 sayfasını transkribe ederek hem içerik hem de yorumlama düzeyinde kaynak değeri taşıyan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Ahlaki yapı ve sosyal denetim konularına odaklanan Okumuş (2016) ise, 20140 numaralı sicil üzerinden toplumdaki ahlaki normların ve hukuki düzenlemelerin işleyişini sosyo-kültürel bağlamda değerlendirmiştir. Bu çalışmalar, Şer’iyye Sicilleri’nin yalnızca hukuki belgeler değil; aynı zamanda Safranbolu’nun tarihsel hafızasını taşıyan zengin toplumsal arşivler olduğunu ortaya koymaktadır.

Makaleler:

Safranbolu’nun yerel tarihine ışık tutan Şer’iyye Sicilleri, yalnızca hukuki belgeler değil; aynı zamanda meslek yapıları, mekânsal kullanımlar ve toplumsal hafıza açısından da önemli çözümleme imkânları sunmaktadır. Çelik (2013), Şer’iyye sicillerinde geçen meslekler, üretim mekânları ve işleyiş biçimleri

üzerinden yerel sosyoekonomik yapıyı değerlendirmiş; bu belgelerin, üretim ilişkilerinin ve toplumsal iş bölümünün tarihsel olarak nasıl şekillendiğini anlamada kritik rol oynadığını ortaya koymuştur. Tarih yazımında yeni yaklaşımları temsil eden Kaştan (2017) ise, tarih metodolojisi içerisinde “laboratuvar yöntemi” olarak tanımladığı Şer’iyye sicillerini mikro tarihsel analiz için örnek olarak kullanmış ve Safranbolu özelinde detaylı bir çözümleme sunmuştur. Bu mikro tarihsel perspektifi sosyolojik veriyle bütünleştiren Sağır (2013), mezarlık kayıtları ve tereke verileri üzerinden Safranbolu’nun ölüm sosyolojisi bağlamındaki toplumsal hafıza yapısını incelemiş; değer üretimi, sınıfsal ayrışma ve kültürel süreklilik konularına özgün bir katkı sunmuştur.

Yerel tarih ve toplumsal bellek açısından bir diğer önemli kaynak türü ise basın-yayın organlarıdır. Bu bağlamda Karabacak (2022), Karabük ve çevresinin 1930–2019 yılları arasındaki basın yayın tarihini analiz ettiği çalışmada, yerel gazetelerin sadece bilgi aktarıcı değil, aynı zamanda kolektif belleği inşa eden, halk kültürünü görünür kılan ve kültürel sürekliliği belgeleyen bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, zanaatkârlık pratiklerinden geleneksel ritüellere, toplumsal olaylardan meslekî kimliklere kadar pek çok yerel unsurun gazeteler aracılığıyla nasıl kamusal alana taşındığını göstermektedir. Bu yönüyle yerel basın, Şer’iyye Sicilleri gibi resmî belgeleri tamamlayan, halk yaşamının daha yakın dönemlerine dair izler taşıyan önemli bir sözlü-tarihsel kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmalar, Safranbolu’ya ait Şer’iyye Sicilleri ve yerel süreli yayınların sadece geçmişi belgeleyen metinler olmanın ötesinde; tarihsel, sosyolojik, kültürel ve ekonomik çözümlemeye açık, çok yönlü kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır.

1.10. Kadın Kültürü ve Giyim Gelenekleri

Tezler:

Safranbolu’da kadın kimliğinin kültürel temsili, özellikle geleneksel giyim biçimleri ve mekân kurgusundaki tarihsel katkılar üzerinden ele alınan çalışmalarla derinlemesine incelenmiştir. Akbay (2014), Safranbolu kadınlarının geleneksel giyim kültürünü sembolik, işlevsel ve toplumsal açılardan değerlendirmiş; başlık, bindallı ve kumaş seçimi gibi öğeler üzerinden kültürel kimliğin nasıl inşa edildiğini ve temsil edildiğini analiz etmiştir. Giyim unsurlarının estetik ve zanaatkârlık boyutunu belgeleyen bir diğer çalışma olan Çengel (2011), Kaymakamlar Müze Evi’nde sergilenen bindallılar aracılığıyla, kadınların el emeğiyle ürettiği kıyafetlerin tarihsel ve sanatsal değerini ortaya koymuştur. Kadınların kültürel üretim süreçlerine yalnızca giyim yoluyla değil, aynı zamanda mekân tasarımı ve iç düzenleme bağlamında da katkı sunduğunu gösteren Aydoğan (2019) ise, konaklama işleviyle yeniden düzenlenen geleneksel evlerdeki iç mekân kurgularını incelemiş; bu kurguların tarihsel olarak kadınların estetik ve işlevsel tercihleriyle şekillendiğini sosyo-kültürel bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Bu çalışmalar, Safranbolu kadınlarının sadece geleneksel kıyafetlerle değil, aynı zamanda gündelik hayatın mekânsal organizasyonu içinde de aktif kültürel üreticiler olduğunu göstermektedir.

Makaleler:

Safranbolu’daki kadın emeği, geleneksel el işçiliği ve zanaatkârlık pratiği çerçevesinde yalnızca ev içi üretimle sınırlı kalmayıp, kültürel belleğin kuşaklar arası aktarımında da belirleyici bir rol üstlenmiştir. Soysaldı ve Göksel (2019), Safranbolu’ya özgü perde ve sedir dantellerini geleneksel kadın el işi olarak inceleyerek, bu ürünlerin kültürel miras niteliği kazanmalarında kadınların üretici konumunu vurgulamışlardır. Kadın zanaatkârlığın tarihsel köklerini ele alan Ersöz (2021), Osmanlı’dan günümüze uzanan süreçte Safranbolu el sanatlarındaki kadın üretkenliğini ve bu üretimin zanaatkâr kimliğe dönüşümünü analiz etmiş; bu süreci tarihsel süreklilik içinde değerlendirmiştir. Üretim bilgisinin kuşaktan kuşağa aktarımı ise özellikle mest ve yemeni yapımı örneğinde ele alınmıştır; Çelik ve Özdemir (2013), bu geleneksel ürünlerin yapımında kadın zanaatkârların rolünü ve teknik bilginin kadınlar arasında nasıl

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

aktarıldığını göstermiştir. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu’da kadın emeğinin yalnızca bir üretim biçimi değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

1.11. Ziyaretçi Deneyimi ve Dijital Geri Bildirimler

Tezler:

Safranbolu’nun turistik kimliğinin inşasında hem ziyaretçilerin algıları hem de yerel halkın turizme yönelik tutumları önemli rol oynamaktadır. Doğan (2013), Safranbolu’ya gelen turistlerin destinasyon imajını nasıl algıladıklarını ve tekrar ziyaret etme eğilimlerini analiz ederek, kültürel mirasın turistik değer kazanmasında algı yönetiminin etkisini ortaya koymuştur. Yerel topluluğun turizme bakış açısını inceleyen Altay (2019) ise, bu tutumların yalnızca sosyal uyumu değil, aynı zamanda ziyaretçi deneyimi üzerinde de belirleyici olduğunu vurgulamış; yerel halkın turistik faaliyetlere katılımının sürdürülebilir turizm açısından taşıdığı önemi irdelemiştir. Turistik işletmeler bağlamında gerçekleştirilen Çetinkaya’nın (2018) çalışması ise, işletmelerin karşılaştığı ekonomik zorlukları değerlendirirken müşteri geri bildirimlerinin ve memnuniyet düzeylerinin işletme sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar, Safranbolu’nun kültürel miras turizminin yalnızca fiziksel çevreyle değil, ziyaretçi-halk-etkinlik etkileşimleriyle şekillenen dinamik bir deneyim alanı olduğunu göstermektedir.

Makaleler:

Günümüzde kültürel miras destinasyonlarının yönetimi, yalnızca fiziksel koruma politikalarıyla sınırlı kalmayıp, dijital geri bildirimler ve ziyaretçi deneyimlerinin analizi gibi veri temelli yaklaşımlarla da desteklenmektedir. Türker ve Yaşar (2018), TripAdvisor üzerinde paylaşılan ziyaretçi yorumlarını inceleyerek, Safranbolu’ya ilişkin kültürel çekicilik algısı, beklenti-memnuniyet düzeyi ve eleştiri temaları gibi unsurlar üzerinden dijital içeriğin destinasyon yönetimine olan etkilerini değerlendirmiştir. Etkinlik temelli turizm bağlamında dijital verileri kullanan Zavalı ve Öztürk (2020), Altın Safran Belgesel Film Festivali üzerinden yerel halk ile ziyaretçiler arasındaki sosyal algı farklarını analiz ederek, dijital platformlardaki izlenimlerin kültürel etkileşime ve sosyal bütünleşmeye dair önemli ipuçları sunduğunu göstermiştir. Ziyaretçi yönetimi özelinde öneriler sunan Sevgi (2023), dijital izleme ve deneyim ölçümleme tekniklerinin Dünya Mirası alanları için nasıl bir planlama aracı olarak kullanılabileceğini irdelemiş; kültürel taşıma kapasitesi ile dijital takip sistemleri arasında stratejik bir ilişki kurmuştur. Bu çalışmalar, dijital mecraların yalnızca tanıtım değil, aynı zamanda ziyaretçi profili analizinde, yönetim planlamasında ve sosyal etkileşim ölçümünde de etkin bir araç hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

1.12. Kentsel Bellek, Kimlik, Etkinlikler ve Alan Yönetimi

Tezler:

Safranbolu’nun kültürel miras alanı olarak sahip olduğu statü, yalnızca fiziksel yapılar düzeyinde değil; aynı zamanda kentsel belleğin yeniden inşası ve mekânsal kimliğin dönüşümü açısından da ele alınmaktadır. Kaya (2002), UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dâhil edilmeden önce ve sonraki süreçte Safranbolu’daki kent planlama uygulamalarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiş; bu süreçte koruma politikalarının, kentin mekânsal belleğini nasıl yeniden şekillendirdiğini analiz etmiştir. UNESCO sonrası yönetsel sürece katkı sunan Bogenç (2016), alan yönetim planı önerisi sunarak, dünya mirası statüsünün sürdürülebilirliğine yönelik stratejik bir planlama modeli geliştirmiştir. Kentsel belleği tehdit eden modern yapılaşmalara odaklanan Yetiş (2016), kentsel sit alanlarını çevreleyen yeni yapılaşmaların, geleneksel mimari kimliği ve tarihsel dokuyu nasıl dönüştürdüğünü incelemiştir. Bu dönüşümün mekânsal izlerini ayrıntılı biçimde analiz eden Ayvazpınarı (2020), Safranbolu’nun şehir coğrafyasını yerleşim tarihi ve sosyo-kültürel bölgelere göre ele alarak, mekân-bellek ilişkisini sistematik biçimde ortaya koymuştur. Kentsel bellek kadar kırsal hafızanın da bu sürece etkisi olduğunu gösteren Azcan (2013), kültür turizmiyle köylere hizmet götürme çalışmalarının etkileşimini değerlendirerek, kırsal kültürel mirasın kentle bütünleşme

sürecindeki rolünü vurgulamıştır. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu'nun yalnızca korunacak bir miras alanı değil, aynı zamanda tarihî hafızanın mekânda temsil edildiği ve yeniden üretildiği dinamik bir kültürel peyzaj olduğunu göstermektedir.

Makaleler ve Diğer Yayınlar:

Safranbolu'nun kent kimliği, yalnızca mimari dokusuyla değil; yer adları, kültürel etkinlikler, ziyaretçi yönetimi ve koruma stratejileri gibi çok boyutlu faktörlerle şekillenmektedir. Deniz ve Ersöz (2020), Safranbolu'daki yer adlarının kültürel belleği ve mekânsal kimliği yansıttığını vurgulamıştır. Kent kimliğinin dinamik yönünü tartışan Zavalsız ve Öztürk (2020), Altın Safran Belgesel Film Festivali aracılığıyla oluşan sosyal etkileşim ve kültürel temsil biçimlerinin kent kimliğini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymuştur. UNESCO statüsünün yönetsel boyutunu ele alan Sevgi (2023), kültürel taşıma kapasitesi, ziyaretçi yönetimi ve alan planlaması konularında Safranbolu için stratejik önerilerde bulunmuştur. Mekânsal koruma ile kimlik dönüşümünü bir arada ele alan Koçan (2022), Safranbolu Eski Çarşı örneğinde koruma-kullanma planlaması yoluyla kentsel kimliğe yönelik stratejiler geliştirmiştir. UNESCO'nun turizmi çeşitlendirme iddiasını eleştirel biçimde ele alan Ceylan ve Somuncu (2016), bu hedeflerin Safranbolu özelinde ne ölçüde karşılık bulunduğunu sorgulamıştır. Ayaz ve Demirkol (2016) ise destinasyon yönetimi bağlamında UNESCO alanlarının planlama süreçlerinde karşılaşılan yapısal sorunlara odaklanmışlardır. Kültürel miras yönetimini teorik bir çerçeveye ele alan Türkmen (2021), Safranbolu'yu model örnek olarak sunmuş; miras ve turizm ilişkisini çok katmanlı biçimde tartışmıştır. Mekânsal planlamanın tarihsel kökenlerine inen Aktüre ve Şenyapılı (1976) ise erken dönem bir alan çalışmasıyla Safranbolu'nun mekânsal yapısını ve bu yapının koruma stratejileri üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Tüm bu çalışmalar, Safranbolu'nun kent kimliğinin hem geleneksel hafızaya hem de çağdaş yönetim ve kültürel temsil dinamiklerine dayalı olarak yeniden üretildiğini göstermektedir.

1.13. Eğitimle İlgili Çalışmalar

Tezler:

Safranbolu'nun kültürel mirası, yalnızca korunması gereken tarihsel birikim değil, aynı zamanda eğitim yoluyla gelecek kuşaklara aktarılması gereken dinamik bir değer alanı olarak da ele alınmaktadır. Bu bağlamda Sağ (2018), ilkökul düzeyinde sosyal bilgiler dersi kapsamında yürüttüğü eylem araştırmasıyla, Safranbolu'ya özgü somut olmayan kültürel miras unsurlarının öğretimini amaçlamış; öğrencilerin bu unsurları tanıma, değerlendirme ve günlük yaşamla ilişkilendirme düzeylerini analiz etmiştir. Çalışma, halkbilimsel içeriğin doğrudan eğitim programlarına entegre edildiği nadir örneklerden biri olması açısından dikkat çekicidir. Ortaokul düzeyinde yürütülen bir başka çalışmada Bilicioğlu (2017), öğrencilerin yerel tarih öğretimine yönelik algılarını Safranbolu özelinde değerlendirmiş; müze eğitimi, alan gezileri ve görsel materyallerle desteklenen öğretim süreçlerinin kültürel farkındalık oluşturmadaki etkisini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Yavuz (2022) ve Baycar (2022) gibi gastronomi odaklı araştırmalarda da gastronomi müzelerinin yalnızca turistik birer mekân değil, aynı zamanda genç nesillerin kültürel kimlik bilinci kazanmasında etkili birer eğitsel ortam olarak işlev gördüğü vurgulanmıştır. Bu çalışmalar, Safranbolu'daki somut olmayan kültürel mirasın yalnızca belgelenen değil, aynı zamanda öğretilen ve yaşatılan bir değer olduğunu ortaya koymakta; eğitimle kültür aktarımı arasındaki ilişkinin güncel boyutlarını gözler önüne sermektedir.

1.14. Sosyal Politikalar, Belediyecilik ve Yerel Yönetim

Tezler:

Safranbolu'nun kültürel mirasının korunması, sosyal refahın sağlanması ve turizm süreçlerinin yönetimi bağlamında yerel yönetimlerin oynadığı rol, belediyecilik uygulamaları ekseninde çok yönlü biçimde ele alınmaktadır. Danışman (2018), Safranbolu Belediyesi'nin sosyal ve kültürel hizmetler

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

kapsamında yürüttüğü faaliyetleri incelemiş ve bu doğrultuda sosyal belediyeçilik anlayışının yerel ölçekteki görünümünü ortaya koymuştur. Çalışmada, halkla ilişkiler, kültürel etkinlikler ve sosyal yardımlar aracılığıyla belediyenin toplumsal yapıya olan katkısı değerlendirilmektedir. Kültürel mirasın korunması konusunda belediyelere düşen sorumlulukları irdeleyen Makas (2004), yerel yönetimlerin kültür ve tabiat varlıklarını koruma yükümlülüğünü Safranbolu örneği üzerinden analiz etmiş ve bu süreçte koruma politikalarının yerelleştirilmesi açısından belediyelerin işlevine dikkat çekmiştir. Altay (2019) ise, yerel halkın turizm etkinliklerine katılımını değerlendirdiği çalışmasında, belediyenin bu süreci nasıl yönettiğini, yerel halkla nasıl etkileşim kurduğunu ve turizm faaliyetlerine ne düzeyde dahil olduğunu analiz etmiştir. Bu çalışmalar, Safranbolu örneğinde belediyelerin sadece hizmet sağlayıcı değil; aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik, toplumsal katılım ve tarihî mirasın korunmasında aktif birer kültürel aktör olduğunu göstermektedir.

Makaleler:

Safranbolu’da yerel yönetimlerin kent planlamasından kırsal kalkınmaya, turizmden çevre politikalarına kadar çok yönlü sorumluluklar üstlendiği; bu süreçte özel sektör ve toplumsal aktörlerle kurduğu ilişkilerin de belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Boz ve Uğur (2015), Safranbolu’daki konaklama işletmeleri yöneticilerinin kentteki turizm gelişimine dair algılarını değerlendirerek, yerel yönetim ile özel sektör arasındaki etkileşimi analiz etmiş; bu ilişkinin sürdürülebilir turizm politikaları üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Koruma ve kullanım dengesinin yönetsel boyutunu ele alan Koçan (2022), Safranbolu Eski Çarşı bölgesinde yapılan koruma-kullanma planlamalarının arkasındaki yerel yönetim stratejilerini tartışarak, belediyelerin kent üzerindeki yönlendirici etkisini ortaya koymuştur. Daha geniş ölçekli bir perspektiften bakan Şendemir (2019), çevresel sorunlar ve tarihî dokunun korunması bağlamında Safranbolu Belediyesi’nin vizyoner kent yönetimi anlayışını analiz etmiş; kültürel ve doğal mirasın birlikte yönetilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kırsal alan politikalarına odaklanan Azcan (2013), kültür turizmi ile kırsal hizmet götürme faaliyetleri arasındaki ilişkiyi çözümleyerek, yerel yönetimlerin kırsal kalkınmadaki dönüştürücü etkisini değerlendirmiştir.

1.15. Safran ve Tıbbi-Aromatik Bitkiler

Tezler:

Safranbolu’nun simgesel ürünlerinden biri olan safran, yalnızca tarımsal bir ürün değil; aynı zamanda kültürel mirasın, geleneksel bilginin ve yerel kalkınma stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Cebeci (2024), tıbbi ve aromatik bitkilerin ekonomik potansiyelini irdelediği çalışmasında, Safranbolu safranı özelinde gerçekleştirdiği SWOT analizi ile bu ürünün yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir sembol olarak bölgesel kalkınmaya katkı sunduğunu ortaya koymuştur. Safranın işlevsel gıda olarak yeniden yorumlanabilirliğini değerlendiren Güner (2025), glütensiz beslenme tarzına uygun coğrafi işaretli geleneksel ürünlerin yeniden yapılandırılma potansiyelini analiz etmiş ve bu kapsamda safranın hem geleneksel kimliğini koruyarak hem de çağdaş tüketim pratiklerine entegre edilerek gastronomik mirasla nasıl bütünleşebileceğini tartışmıştır. Bu çalışmalar, safranın yalnızca ekonomik bir tarım ürünü değil; aynı zamanda Safranbolu’nun kültürel kimliğini ve yerel kalkınma vizyonunu destekleyen stratejik bir değer olduğunu göstermektedir.

Makaleler:

Safran, Safranbolu’nun hem adını hem de kimliğini taşıyan simgesel bir unsur olarak gastronomik miras literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Geleneksel Türk tatlısı olan lokumun yerel yorumu üzerinden yapılan bir çalışmada Diker, Türker, Çetinkaya ve Kaya (2017), Safranbolu lokumunu ele almış ve safranın bu ürünün karakteristik bileşeni olarak yalnızca tat ve aroma değil, aynı zamanda kültürel temsil değeri taşıdığını ortaya koymuştur. Baycar (2022), bu kültürel sembolizmi mekânsal bir temsil biçimi olarak ele almış ve Safranbolu Türk Kahvesi Müzesi bağlamında, gastronomi müzelerinin yerel ürünlerin kimlik

kazanmasında üstlendiği rolü incelemiştir. Çalışmada, safranın yalnızca gastronomik bir bileşen değil, aynı zamanda müzeleşme yoluyla kültürel hafızanın temsilcisi hâline geldiği savunulmaktadır. Bu değerlendirmeleri sürdürülebilir turizm politikaları bağlamında ele alan Yurt ve Dinvar (2024) ise, coğrafi işaret tesciline uygun yerel ürünleri analiz etmiş ve Safranbolu safranının hem ekonomik hem de kültürel potansiyelini vurgulayarak, bu ürünün sürdürülebilir gastronomi turizmi içinde nasıl stratejik bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Tüm bu çalışmalar, safranın yalnızca tarımsal ya da ekonomik bir ürün olmanın ötesinde, Safranbolu'nun kültürel kimliğini, kolektif hafızasını ve turistik değerini taşıyan güçlü bir sembol hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

1.16. Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması

Tezler:

Safranbolu, yalnızca tarihî yapılarıyla değil; bu yapıların doğal çevreyle kurduğu dengeli ilişki ve özgün topoğrafya kullanımıyla da kültürel mirasın korunması açısından örnek bir yerleşim alanıdır. Kaya (2002), UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne giriş sürecinin öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırmalı biçimde analiz etmiş; özellikle koruma uygulamalarının Safranbolu'nun doğal ve kültürel dokusu üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Yerleşim dokusunu sürdürülebilirlik ilkeleriyle ele alan Aşkin (2014), geleneksel kentsel yapıyı ekolojik kent tasarımı ilkeleriyle karşılaştırarak, doğa-kültür dengesi açısından Safranbolu'nun özgünlüğüne vurgu yapmıştır. Bu tür koruma süreçlerinde yerel aktörlerin oynadığı rolü inceleyen Makas (2004), yerel yönetimlerin kültür ve tabiat varlıklarını koruma sorumluluğunu Safranbolu özelinde değerlendirmiş; koruma politikalarının yerelleştirilmesi sürecine dikkat çekmiştir. Kentin coğrafi yapısını kültürel mirasla bütüncül biçimde ele alan Ayvazpınarı (2020) ise, Safranbolu'nun yerleşim stratejilerini doğal topoğrafya ile ilişkili biçimde analiz etmiş; şehir coğrafyasının kültürel süreklilik ve mekânsal kimlik açısından nasıl anlam kazandığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, Safranbolu'nun yalnızca mimari varlığıyla değil, doğal çevresiyle kurduğu sürdürülebilir ilişki sayesinde bütüncül bir kültürel peyzaj olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Makaleler ve Diğer Yayınlar:

Safranbolu'da kültürel mirasın sürdürülebilirliği, yalnızca mimari varlıkların korunmasıyla değil; aynı zamanda bu yapıların içinde varlık kazandığı doğal çevre ile kurduğu bütüncül ilişki üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Aktüre ve Şenyapılı'nın (1976) gerçekleştirdiği erken dönem saha çalışması, Safranbolu'nun mekânsal yapısının doğal topoğrafya ile kurduğu ilişkiyi belgeleyerek, koruma pratikleri açısından öncü nitelikte öneriler sunmuştur. Özdemir (2011), kentin kültürel miras kaynaklarını sistematik biçimde sınıflandırmış hem fiziksel hem de kültürel bütünlüğün korunmasına yönelik öneriler geliştirmiştir. Koçan (2022), özellikle Eski Çarşı bölgesinde yürütülen kentsel koruma ve kullanım pratiklerini değerlendirmiş; kültürel dokunun, doğal çevreyle uyum içinde yaşatılmasının koruma-kullanma dengesini güçlendireceğini vurgulamıştır. Alan düzeyinde stratejik planlama yaklaşımı sunan Bogenç (2016), Safranbolu'nun Dünya Mirası Alan Yönetim Planı çerçevesinde doğal miras değerlerinin kültürel koruma hedefleriyle uyumlaştırılması gerektiğini belirtmiş; bu iki yapının karşıt değil, tamamlayıcı birer unsur olduğunu savunmuştur. Şendimir'in (2019) değerlendirmesi ise, Safranbolu'da tanıtım, kent dokusu ve çevre sorunlarını birlikte ele alarak, doğal yapının korunmasının kültürel mirasla birlikte düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu çalışmalar, doğa ve kültür varlıklarının karşılıklı etkileşimini esas alan çok katmanlı koruma anlayışının, Safranbolu gibi tarihî yerleşimler için vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışma, Safranbolu üzerine yapılmış akademik tezler ve makaleler aracılığıyla bölgenin kültürel miras unsurlarının —özellikle sözlü kültür, halk inançları, el sanatları, mimari yapı, gastronomi ve turizm

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

ilişkileri çerçevesinde— bilimsel literatürde nasıl temsil edildiğini bibliyografik olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel hedefi, 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış Türkçe lisansüstü tezler ile hakemli akademik makalelerin tematik, kurumsal ve yöntemsel özelliklerini inceleyerek; çalışmalarda hangi konulara yoğunlaşıldığını, üretimin hangi dönemlerde arttığını ve hangi yöntemlerin tercih edildiğini tespit etmektir. Böylece literatürdeki eğilimler ve mevcut boşluklar görünür kılınmaya çalışılmıştır. Çalışma aynı zamanda, Safranbolu üzerine yapılan Türkçe akademik üretimin uluslararası literatür eğilimleriyle örtüşen ya da ayrılan yönlerini de ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmada yöntem olarak, nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi (literatür taraması) kullanılmıştır. Bu kapsamda; YÖK Tez Merkezi, DergiPark, TRDizin ve Google Akademik gibi açık erişimli veri tabanları taranmış; 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış toplam 110 lisansüstü tez ve 130 akademik makaleye ulaşılmıştır. Elde edilen çalışmalar; yayın yılı, türü (tez/makale), araştırma yöntemi, yayımlandığı üniversite/enstitü/dergi, anabilim dalı, konu teması ve içerdiği Safranbolu unsurları açısından analiz edilmiştir. Tarama ve değerlendirme sürecinde özellikle "Safranbolu", "sözlü kültür", "halk inançları", "gastronomi", "el sanatları", "UNESCO" ve "turizm" gibi anahtar kavramlar üzerinden sınıflandırma yapılmıştır. Bibliyometrik yazılım araçları yerine, manuel tematik analiz ve içerik değerlendirmesi tercih edilmiştir.

Çalışma, yalnızca tam metnine erişilebilen Türkçe lisansüstü tezler ve akademik makalelerle sınırlandırılmıştır. Sempozyum bildirileri, kitap bölümleri ve yabancı dilde yayımlanmış eserler kapsam dışı bırakılmıştır. Değerlendirme sürecinde sık tekrarlanan üniversiteler, yazarlar, dergiler ve konular tematik kümeler hâlinde sınıflandırılmış; çok az frekansta (1–2 kez) karşılaşılan kurumlar "Diğer" başlığı altında toplanmıştır. Veriler altı temel analitik soru çerçevesinde tematik gruplara ayrılmış; yıllara göre dağılım, kurumsal yoğunluk, kullanılan yöntemler, konu temaları, gelişim eğilimleri ve Safranbolu’ya özgü kültürel unsurlar bakımından değerlendirilmiştir. Tüm bu analizler sonucunda, Safranbolu’nun kültürel miras temsili, akademik ilgi alanları ve koruma yaklaşımları bağlamında geniş kapsamlı bir literatür panoraması sunulmuştur.

Bulgular

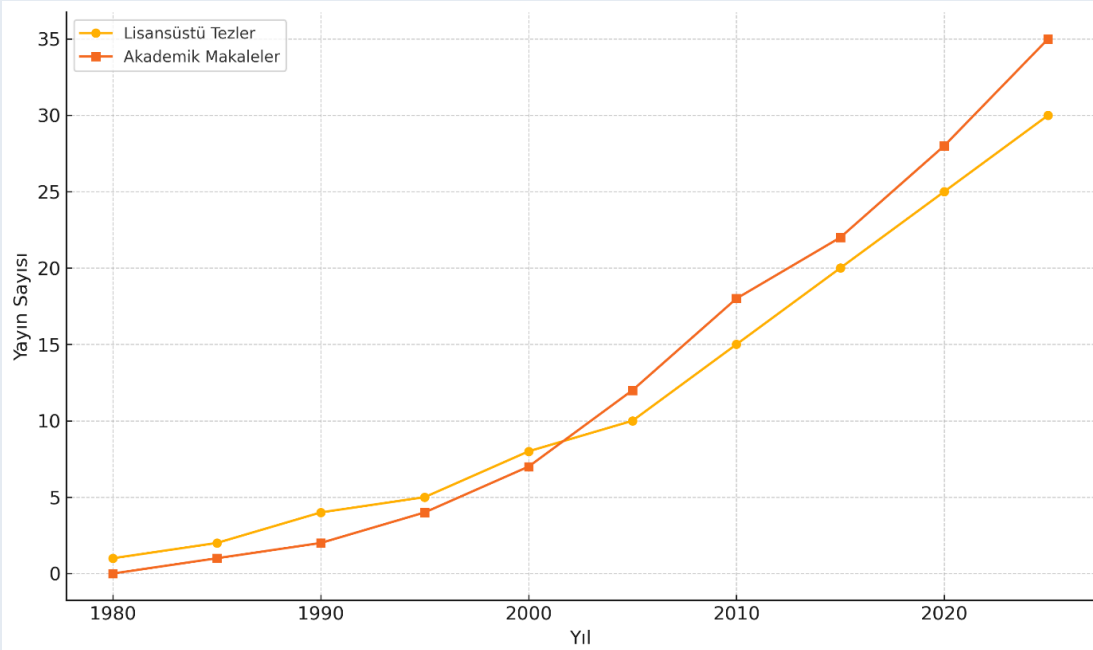
Safranbolu üzerine yapılmış akademik çalışmaların bibliyografik analizine dayanan bu araştırmada, 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış toplam 110 lisansüstü tez ve 130 akademik makale olmak üzere, 240 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmaların tematik kapsamı; Safranbolu’nun sözlü kültür öğeleri, halk inançları, mimari yapısı, gastronomik değerleri, el sanatları, kültürel miras temsilleri, UNESCO süreci ve turizm politikaları gibi çeşitli başlıklara dayanmaktadır.

Elde edilen veriler, aşağıda tablolar ve görselleştirmeler eşliğinde sunulmuştur. Her bir yayın türü; yayın yılına göre dağılım, konularına göre tematik yoğunluk, yazar ve kurum sıklığı, ayrıca kullanılan yöntemsel yaklaşımlar açısından analiz edilmiştir. Bu analizler aracılığıyla, Safranbolu’ya ilişkin akademik üretimin tarihsel gelişimi, tematik çeşitliliği ve disiplinler yönelimleri bütüncül biçimde ortaya konmuştur.

Safranbolu Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalara Yönelik Bibliyografik Değerlendirme

Safranbolu üzerine yapılan akademik çalışmalar 1980’den günümüze kadar önemli bir gelişim süreci göstermiştir. 1980–1995 döneminde üretim oldukça sınırlı kalmış; mimari yapı, kent kimliği ve koruma temaları ön plandadır. 1995–2010 yılları arasında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dâhil edilmesiyle birlikte özellikle mimari koruma, kentsel planlama ve turizm politikalarına dair çalışmalar artış göstermiştir. 2011 sonrasında ise akademik üretimde tematik çeşitlilik belirginleşmiş; sözlü kültür, gastronomi, dijital miras, kadın emeği ve zanaatkarlık gibi konular öne çıkmıştır. 2020 sonrası yayınlarda dijitalleşme, eğitim temelli yaklaşımlar, coğrafi işaretleme, alan yönetimi ve ziyaretçi deneyimi gibi güncel konular belirginleşmiştir.

Alana katkı sunan öncü araştırmacılar arasında Baycar, Çelik, Deniz, Canbulat ve Ertaş gibi isimler öne çıkmakta; lisansüstü tezlerde ise Karabük, Bartın, Gazi, MSGSÜ ve ODTÜ gibi üniversiteler başat rol üstlenmektedir. Akademik yayınlar açısından Aydın Gastronomy, Doğu Coğrafya Dergisi, Electronic Turkish Studies, Karabük Üniversitesi SBED ve Uluslararası Turizm Araştırmaları Dergisi gibi mecralar dikkate değerdir. Araştırma yöntemleri çoğunlukla nitel veri temellidir. Saha çalışmaları, derleme, görüşme, tarihsel analiz ve içerik çözümleme sıkça kullanılırken; SWOT analizi, anket, dijital belgeleme ve veri madenciliği gibi yöntemlere de rastlanmaktadır. Bu bağlamda kullanılan yöntemler, konuların derinlemesine ve çok boyutlu analizine olanak tanımaktadır. İncelenen çalışmalarda tematik olarak şu odaklar öne çıkmaktadır: sözlü kültür (masal, efsane, fıkra ve halk anlatıları), mimari miras ve restorasyon, gastronomi (safran, lokum, peruhi vb.), el sanatları (dericilik, demircilik, yemeni), kadın kültürü (başlık, giysi, emek), Şer'iyye sicilleriyle sosyal tarih ve bellek, UNESCO alan yönetimi (planlama, kapasite, katılım), doğal ve kentsel bellek (toponim, mekân kimliği), sosyoekonomik dönüşüm (sanayileşme, kırsal yapı) ile eğitim yoluyla kültürel aktarım (müfredat, müze eğitimi). Bu çeşitlilik, Safranbolu'nun yalnızca mimari kimliğiyle değil; aynı zamanda sözlü anlatılar, toplumsal roller, üretim biçimleri ve eğitim pratikleriyle de çok katmanlı bir kültürel miras alanı olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.



Şekil 1. Safranbolu konulu lisansüstü tezlerin ve akademik makalelerin 1980-2025 yılları arasındaki yıllara göre dağılımı.

Grafik 1. Safranbolu konulu lisansüstü tezlerin ve akademik makalelerin 1980-2025 yılları arasındaki yıllara göre dağılımı incelendiğinde, Safranbolu üzerine yapılan akademik üretimin 1980'li yıllarda oldukça sınırlı olduğu, 1990'ların ortalarına kadar yalnızca düşük sayıda lisansüstü teze temsil edildiği görülmektedir. Bu durgunluk, 1994 yılında Safranbolu'nun UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilmesiyle birlikte önemli ölçüde değişmiş; özellikle 2000'li yıllardan itibaren kentsel koruma, mimari miras ve kültürel sürdürülebilirlik gibi temaların artan ilgisiyle üretim ivme kazanmıştır. 2000-2010 arası dönem, mimarlık, şehir ve bölge planlama, turizm gibi disiplinlerde yoğunlaşan tez ve makalelerle dikkat çekerken; 2010 sonrası dönemde çalışmalarda belirgin bir tematik çeşitlenme gözlemlenmiştir. Bu dönemde sözlü kültür, halk anlatıları, gastronomi, el sanatları, kadın emeği, zanaatkârlık ve şer'iyye sicilleri gibi konular daha fazla görünür hâle gelmiştir. Bu durum, alandaki araştırma yönelimlerinin mimarî ve fiziksel koruma

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

temelli çerçeveden çıkıp, somut olmayan kültürel mirasın sosyokültürel ve sembolik boyutlarına yöneldiğini göstermektedir. 2020 sonrası dönemde ise dijital miras, eğitim temelli yaklaşımlar, coğrafi işaretleme, alan yönetimi, ziyaretçi deneyimi gibi konular öne çıkmakta; bu eğilim, çalışmalarda disiplinlerarası ve uygulama odaklı yaklaşımların benimsendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, kültürel miras sadece korunacak bir değer değil; aynı zamanda yeniden yorumlanan, dijitalleştirilen, öğretilen ve temsil edilen bir alan hâline gelmiştir. Sonuç olarak, grafik, Safranbolu üzerine yapılan akademik üretimin yalnızca nicel olarak artmadığını, aynı zamanda içerik bakımından derinleştiğini ve çeşitlendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle literatürdeki dönüşüm hem akademik ilgideki sürekliliği hem de bölgenin dinamik kültürel yapısının çok boyutlu yorumlanmaya başladığını göstermektedir.

Tablo 1. Safranbolu konulu lisansüstü tezlere ilişkin veriler (1980–2025)

Dönem	Tez Sayısı	Araştırma Yöntemi	Öne Çıkan Üniversiteler	Enstitü Dağılımı	Anabilim Dalları	Temel Araştırma Alanları
1980–1999	5	Tarihsel doküman analizi	Ankara, Gazi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Sanat Tarihi, Coğrafya	Mimari yapı, kent planı
2000–2009	18	Alan araştırması	Karabük, Selçuk, Mimar Sinan	Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri Enstitüsü	Mimarlık, Turizm	Koruma, UNESCO süreci
2010–2019	55	Alan araştırması	Karabük, Bartın, İstanbul, Gazi	Sosyal Bilimler, Eğitim Bilimleri Enstitüleri	Halkbilimi, Sosyoloji	Sözlü kültür, el sanatları, halk inançları
2020–2025	32	Karma yöntem (nitel-nicel)	Bartın, Karabük, ODTÜ	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Bilimler	Gastronomi, Kültürel Çalışmalar	Gastronomi, dijital miras, ziyaretçi deneyimi

Tablo 1, Safranbolu konulu lisansüstü tezlerin 1980–2025 yılları arasında geçirdiği niceliksel ve niteliksel dönüşümü çok boyutlu biçimde ortaya koymaktadır. Erken dönem (1980–1999) tez sayısı son derece sınırlı olup, çalışmalar daha çok tarihsel belge çözümlemelerine dayanmıştır. 2000–2009 yıllarında UNESCO Dünya Mirası ilanının etkisiyle tez sayısında artış yaşanmış, özellikle mimari koruma ve kent planlaması gibi temalar ön plana çıkmıştır. 2010–2019 arası dönem, 55 teze akademik üretimin en yoğunlaştığı evredir ve bu süreçte halkbilimi, gastronomi, kadın kültürü ve zanaatkarlık gibi alanlarda tematik çeşitlilik artmıştır. 2020 sonrası dönemde ise disiplinlerarası yöntemlerin yaygınlaştığı, nitel ve nicel veri kaynaklarının bir arada kullanıldığı tezlerde belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Yöntemsel olarak tarihsel doküman analizinden saha temelli çalışmalara, son dönemde ise karma yöntem uygulamalarına geçildiği

anlaşılmaktadır. Kurumsal dağılım incelendiğinde Karabük, Bartın, Gazi, Selçuk, ODTÜ ve Mimar Sinan gibi üniversiteler öne çıkarken; Sosyal Bilimler Enstitüsü tüm dönemlerde en baskın yapıdadır. 2020 sonrası dönemde yeniden yapılandırılan Lisansüstü Eğitim Enstitülerinin etkinliği dikkat çekmektedir. Anabilim dalları açısından Türk Halk Bilimi, Turizm İşletmeciliği, Türk Dili ve Edebiyatı, Mimarlık, Sosyoloji ve Gastronomi gibi alanların öne çıktığı görülmektedir. Bu yönelim, Safranbolu'nun hem halkbilimi mirası hem de kültürel mekân niteliği bakımından disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Tematik analizde ise sözlü kültür, el sanatları, halk inançları ve geçiş ritüelleri halkbilimsel araştırmalarda öne çıkarken; mimarlık ve şehircilik odaklı çalışmalarda koruma politikaları ve UNESCO süreci dikkat çekmiştir. Son yıllarda ise gastronomi, dijital miras, ziyaretçi deneyimi ve turizm ekseninde kültürel mirasın temsil biçimleri ön plana çıkmaktadır. Tüm bu bulgular, Safranbolu üzerine yapılan akademik çalışmaların yalnızca sayıca değil; konusal, yöntemsel ve kurumsal açıdan da çeşitlenerek zenginleştiğini ve çokdisiplinli bir akademik birikim hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

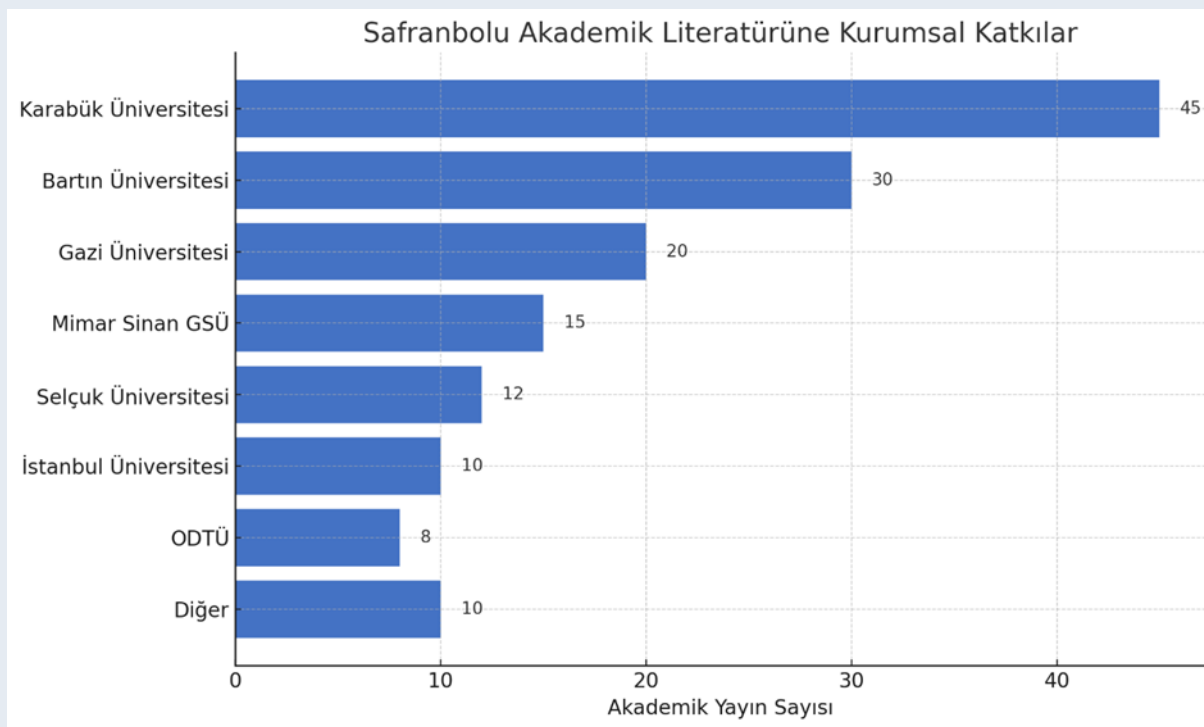
Tablo 2. Safranbolu Konulu Akademik Makalelerin Temel Özellikleri

Dönem	Makale Sayısı	Yayın Türü	Yaygın Temalar	Dergi Örnekleri	Araştırma Yöntemleri
1980-1999	3	Hakemli dergilerde sınırlı	Mimari, şehir kimliği	Arşiv niteliğinde sınırlı yayın	Betimsel
2000-2009	10	Ulusal dergiler ağırlıklı	Koruma, planlama, turizm	Doğu Coğrafya Dergisi, Türk Kültürü İncelemeleri	İçerik analizi, betimsel yöntem
2010-2019	60	Ulusal ve uluslararası dengeli	Gastronomi, el sanatları, kadın çalışmaları, halkbilimi	Electronic Turkish Studies, Karabük SBED	Alan araştırması, söylem çözümlemesi
2020-2025	57	Uluslararası eğilim artmış	Dijital miras, ziyaretçi deneyimi, kültürel sürdürülebilirlik	Aydın Gastronomy, Uluslararası Turizm Araştırmaları	Karma yöntem, dijital analiz

Tablo 2, Safranbolu konulu akademik makalelerin 1980-2025 yılları arasındaki gelişim seyrini, yöntemsel dönüşümünü, kurumsal katkılarını ve tematik yönelimlerini çok boyutlu biçimde yansıtmaktadır. İlk dönemde (2000-2009) yayın sayısı oldukça sınırlı olup, bu çalışmalar çoğunlukla UNESCO süreci, kültürel farkındalık ve yerel mirasın görünürlüğü gibi konularla sınırlı kalmıştır. 2010-2019 arası dönemde makale üretiminde belirgin bir artış yaşanmış ve sözlü kültür, el sanatları, kadın çalışmaları, gastronomi gibi temalarla birlikte disiplinlerarası araştırmalar öne çıkmıştır. 2020 sonrası dönemde ise dijital miras, ziyaretçi deneyimi, coğrafi işaretli ürünler ve kültürel temsillerin yeniden üretimi gibi güncel temalarla akademik ilgi sürmüştür. Yöntemsel açıdan bakıldığında, erken dönem çalışmalarında betimsel analiz ve alan gözlemleri baskınken; 2010 sonrası dönemde içerik analizi, nitel görüşmeler ve saha temelli veri toplama teknikleri daha fazla tercih edilmiştir. Son yıllarda ise karma yöntem uygulamaları, dijital veri analizleri (ör. TripAdvisor içerik çözümlemesi) ve metin madenciliği gibi çağdaş sosyal bilim yaklaşımlarının benimsendiği görülmektedir. Makalelerin yayımlandığı dergilere bakıldığında, ilk yıllarda daha çok bölgesel ve tematik alan dergileri tercih edilirken, 2010 sonrası Electronic Turkish Studies, Aydın Gastronomy gibi uzmanlık

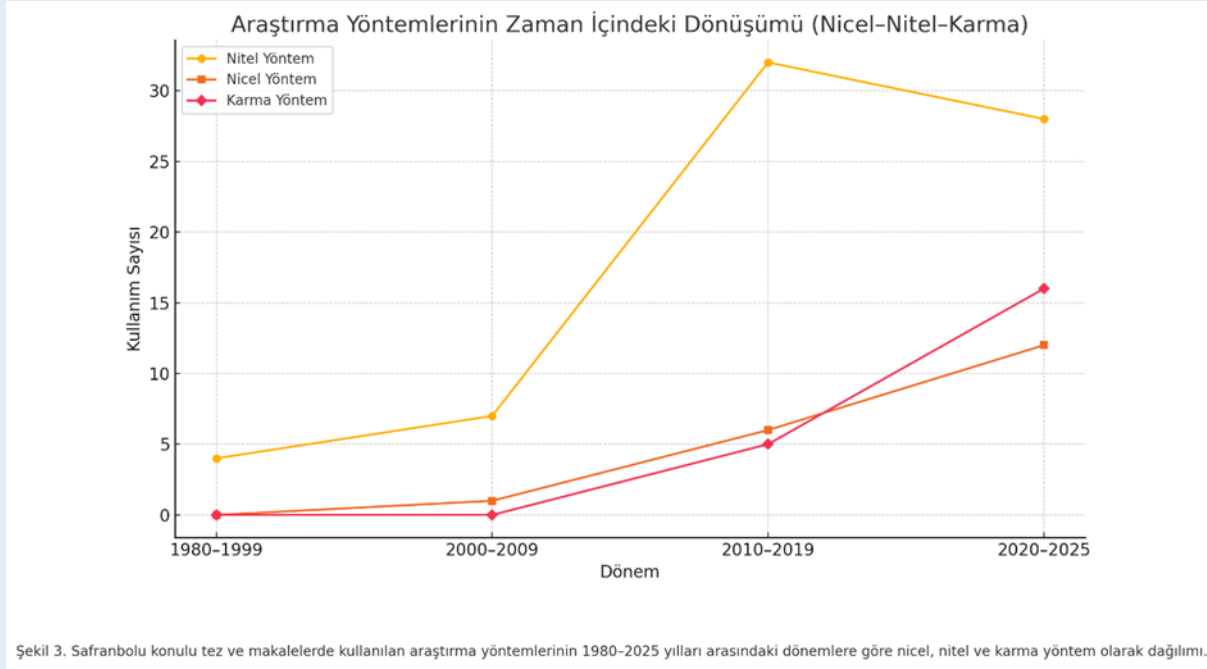
Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

dergileri öne çıkmıştır. 2020 sonrası ise İDEALKENT, JOTAGS ve Journal of Humanities and Tourism Research gibi çok disiplinli ve saha temelli dergiler tercih edilmiştir. Bu eğilim, Safranbolu çalışmalarının yalnızca akademik literatürde değil, uygulamalı ve sektörel bağlamda da karşılık bulduğunu göstermektedir. Yazarların bağlı olduğu kurumlar incelendiğinde; Karabük, Bartın, Gazi ve Mimar Sinan gibi Safranbolu’ya coğrafi olarak yakın üniversitelerin ağırlıkta olduğu; son yıllarda ise İstanbul Üniversitesi ve ODTÜ gibi büyük ölçekli araştırma üniversitelerinin de katkı sunduğu dikkat çekmektedir. Tematik olarak ise 2000’li yıllarda UNESCO ilanının etkileri, 2010’lu yıllarda sözlü kültür, geleneksel meslekler, gastronomi ve kültürel temsil, 2020 sonrası dönemde ise kahve müzesi, festivaller, coğrafi işaretler ve dijital kültür tartışmaları öne çıkmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Safranbolu konulu akademik makale üretiminin sadece sayıca artmakla kalmayıp; yöntemsel derinlik, tematik çeşitlilik ve kurumsal katılım açısından da belirgin biçimde geliştiği görülmektedir.



Grafik 2 Safranbolu Akademik Literatürüne Kurumsal Katkılar incelendiğinde, Safranbolu üzerine yapılan akademik çalışmalarda en fazla katkının Karabük Üniversitesi tarafından sağlandığı görülmektedir. Bu durum, üniversitenin Safranbolu ile aynı coğrafi bölgede yer almasının yanı sıra, bölgeye yönelik araştırmalarda saha erişiminin kolaylığı ve yerel kültür üzerine uzmanlaşmış akademik kadroların bulunmasıyla ilişkilidir. Karabük Üniversitesi’nde özellikle halkbilimi, gastronomi, turizm ve şehir planlaması gibi alanlarda yapılan lisansüstü tezlerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bartın Üniversitesi de bu alanda önemli bir yere sahiptir. Bölgesel yakınlık, benzer kültürel coğrafya ve eğitim temelli uygulamalarda yürütülen çalışmalar sayesinde, özellikle sözlü kültür, geleneksel el sanatları ve halk eğitimi gibi konularda öne çıkmaktadır. Gazi Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi gibi köklü kurumlar ise Safranbolu’daki mimari dokunun korunması, kent belleği, halk inançları ve eğitim uygulamaları gibi alanlarda önemli katkılar sunmuştur. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve ODTÜ gibi üniversitelerden çıkan yayınlar, daha çok mimarlık, sanat tarihi ve şehircilik ekseninde yoğunlaşmıştır. Bu üniversiteler, UNESCO süreciyle bağlantılı olarak yapılan koruma uygulamaları ve tarihî çevre analizleri gibi konulara odaklanmıştır. Bunun yanı sıra, Ege ve Ankara gibi diğer üniversitelerden gelen çalışmalar ise Safranbolu’nun müzik kültürü, halk anlatıları ve dil özellikleri üzerine yürütülmüş araştırmalarla katkı

sağlamaktadır. Grafikte “Diğer” başlığı altında toplanan kurumlar ise tekil yayınlarla katkıda bulunmuş olsa da akademik çeşitliliğin ve disiplinler arası yaklaşımın göstergesi olarak değerlidir. Genel olarak grafik, Safranbolu’nun akademik çalışmalar açısından yalnızca tarihî ve kültürel değerleriyle değil, aynı zamanda metodolojik erişilebilirliği ve saha araştırmalarına uygunluğu sayesinde birçok üniversite için araştırmaya elverişli bir alan hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Özellikle halkbilimi, mimarlık, gastronomi ve turizm gibi alanlarda yapılan çalışmalar, bölgenin kültürel mirasını disiplinler arası bakış açılarıyla değerlendirme imkânı sunmaktadır.



Grafik 3: Araştırma Yöntemlerinin Zaman İçindeki Dönüşümü incelendiğinde Safranbolu konulu akademik çalışmaların yöntemsel gelişimini ortaya koymakta; araştırma yaklaşımlarının zaman içerisinde belirgin bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. 2000–2009 döneminde çalışmaların büyük kısmı nitel yöntemlere dayalıdır. Bu dönemde tarihsel doküman analizi, alan gözlemi ve sözlü derleme gibi tekniklerin ön planda olduğu görülmektedir. 2010–2019 döneminde nitel yöntem kullanımı belirgin biçimde artmış; sözlü kültür, halk anlatıları, inanç sistemleri ve el sanatları gibi konulara odaklanan çalışmalarda etnografik saha araştırmaları ve içerik çözümlemeleri yaygınlaşmıştır. Bu süreçte nicel ve karma yöntemlerin de sınırlı düzeyde kullanılmaya başlandığı dikkat çekmektedir. 2020–2025 döneminde ise özellikle karma yöntemlerin kullanımında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde anket, görüşme, dijital veri analizleri ve çoklu tekniklerin birlikte kullanıldığı disiplinler arası yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Nitel çalışmalar hâlen baskınlığını sürdürse de nicel veri üretme eğiliminin güçlendiği görülmektedir. Genel olarak yöntemsel seyir değerlendirildiğinde, Safranbolu üzerine yapılan araştırmaların ilk dönemlerde daha çok belge temelli ve tanılayıcı nitelikte olduğu; zamanla ise veri temelli, çok boyutlu ve karşılaştırılabilir yaklaşımlarla zenginleştiği anlaşılmaktadır. Bu eğilim, kültürel miras alanında ölçülebilirlik, temsil gücü ve etkileşimli analiz araçlarının akademik çalışmalarda daha fazla yer bulduğunu göstermektedir.

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme



Şekil 1: Safranbolu Konulu Çalışmalarda Yer Alan Anahtar Kelimelere İlişkin Kelime Bulutu

Şekil 1, Safranbolu konulu lisansüstü tezler ve akademik makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler üzerinden tematik yoğunluğu görselleştirmekte; akademik ilgilerin hangi konular etrafında şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Kelime bulutunun merkezinde yer alan “Safranbolu” kavramı doğal olarak tüm çalışmalarda ortak bir eksen oluştururken, etrafında yer alan “UNESCO”, “somut olmayan kültürel miras”, “el sanatları”, “sözlü kültür” gibi kavramlar, kültürel miras ve kimlik inşası eksenindeki yoğun akademik ilgiyi yansıtmaktadır. Aynı şekilde “yerel kimlik”, “kadın kültürü”, “ziyaretçi deneyimi” ve “coğrafi işaret” gibi güncel sosyal bağlamlar, bölgenin yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda yaşayan bir kültürel alan olarak ele alındığını göstermektedir. Gastronomi, geleneksel ürünler, müzecilik ve el işi zanaatlar üzerine yapılan çalışmaların yoğunluğu da “gastronomi”, “peruhi”, “kahve müzesi”, “yemeni” ve “bindallı” gibi ifadelerle görselleştirilmiştir. “Şer’iyye sicilleri”, “masallar”, “seymenlik” ve “dijital miras” gibi kavramların birlikte yer alması ise, yazılı belgeler ile sözlü anlatıların bir arada değerlendirildiği ve belleğin dijital ortamlara da taşındığı bir araştırma yaklaşımının geliştiğini göstermektedir. Genel olarak kelime bulutu, Safranbolu çalışmalarının çok disiplinli bir perspektifte halkbilimi, mimarlık, gastronomi, turizm ve kent sosyolojisi gibi alanlarda yoğunlaştığını; geleneksel mirasın korunması ile çağdaş temsillerin akademik bağlamda birlikte üretildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Safranbolu Konulu Lisansüstü Tezlerde ve Akademik Makalelerde En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelimeler	Kullanım Sıklığı (yaklaşık)
Safranbolu	50
Kültürel Miras	30
Unesco	25
Sözlü Kültür	20
El Sanatları	18
Gastronomi	17
Mimarî	15
Turizm	14
Zanaatkârlık	13
Kadın Çalışmaları	12
Ziyaretçi Deneyimi	10

şehir belleği	9
coğrafi işaret	8
eğitim	7
dijital miras	6
ahilik	5

Tablo 3, Safranbolu konulu lisansüstü tezlerde ve akademik makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler üzerinden, literatürde öne çıkan tematik yönelimleri ve kavramsal yoğunlukları ortaya koymaktadır. “Safranbolu” tüm çalışmaların ortak eksenidir; “kültürel miras”, “UNESCO”, “sözlü kültür” ve “el sanatları” gibi kavramların yüksek sıklıkta kullanılması, araştırmaların büyük ölçüde somut olmayan kültürel miras odaklı geliştiğini göstermektedir. “Mimari koruma”, “yerel kimlik”, “ziyaretçi deneyimi” gibi ifadeler hem fiziksel dokunun hem de toplumsal belleğin birlikte değerlendirildiğine işaret etmektedir. Son yıllarda daha sık kullanılan “gastronomi”, “kahve müzesi”, “peruhi” ve “coğrafi işaret” gibi terimler ise, Safranbolu’nun yerel mutfak kültürü, marka değer taşıyan ürünleri ve gastronomi turizmi bağlamında ele alındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca “kadın kültürü”, “bindallı”, “zanaatkârlık” gibi kavramların kullanımı, kadın emeği ve geleneksel üretim pratikleri üzerine yoğunlaşan çalışmaları yansıtmaktadır. “Şer’iyye sicilleri”, “masallar”, “seymenlik” gibi anahtar kelimelerin varlığı ise hem yazılı tarihî belgelerin hem de sözlü anlatıların birlikte ele alındığını göstermektedir. Bu çeşitlilik, Safranbolu literatürünün sadece tarihî miras korumaya değil; aynı zamanda kimlik, temsil, üretim, toplumsal hafıza ve turizm gibi çok boyutlu alanlara yöneldiğini göstermekte; aynı zamanda gelecekte yapılacak araştırmalar için önemli bir tematik harita sunmaktadır.



Şekil 2: Safranbolu Konulu Tez ve Makalelerin Başlıklarında Yer Alan Tematik Unsurlara İlişkin Kelime Bulutu

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme



Şekil 3. SAFRANBOLU Konulu Tez ve Makalelerin Başlıklarında Yer Alan Tematik Unsurlara İlişkin Kelime Bulutu incelendiğinde Safranbolu konulu lisansüstü tezler ve akademik makalelerin başlıklarında en sık yer alan tematik kavramları görselleştirerek, alan yazınında öne çıkan konu odaklarını ve araştırma eğilimlerini ortaya koymaktadır. Başlıklarda sık tekrar eden “sözlü kültür”, “UNESCO”, “somut olmayan kültürel miras”, “el sanatları” ve “halk inançları” gibi kavramlar, çalışmaların halkbilimi perspektifinde şekillendiğini göstermektedir. “Gastronomi”, “kahve müzesi”, “coğrafi işaret” ve “peruhi” gibi ifadeler, Safranbolu’nun geleneksel mutfak kültürü ve tescillenmiş ürünleri üzerinden kültürel değer taşıyan bir destinasyon olarak ele alındığını yansıtmaktadır. Aynı şekilde “kadın kültürü”, “bindallı” ve “yemeni” gibi terimlerin öne çıkması, kadın emeği, geleneksel zanaatkârlık ve kimlik temsilleri bağlamında artan akademik ilgiyi göstermektedir. “Şer’iyye sicilleri”, “masallar” ve “seymenlik” gibi tarihî ve sözlü kaynaklara atıf yapan ifadeler hem arşiv belgelerinin hem de anlatı mirasının eş zamanlı değerlendirildiğini ortaya koyarken; “dijital miras” kavramının dahil edilmesi, çağdaş temsil biçimlerinin de literatüre entegre edildiğini göstermektedir. Genel olarak bu kelime bulutu, Safranbolu çalışmalarının halkbilimi, tarih, mimarlık, gastronomi, turizm ve sosyoloji gibi disiplinlerin etkileşiminde geliştiğini; geleneksel konularla birlikte dijitalleşme, kadın anlatıcılığı ve ziyaretçi deneyimi gibi güncel temaların da literatürde güçlü biçimde yer aldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Safranbolu’nun 1994 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dâhil edilmesi, yalnızca fiziksel mirasın korunmasına değil; aynı zamanda sözlü kültür belleği, geleneksel bilgi sistemleri ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının akademik düzlemde temsil edilmesine de imkân tanımıştır. Bu çalışma kapsamında 1980–2025 yılları arasında yayımlanmış akademik tezler, makaleler ve diğer bilimsel yayınlar ışığında yapılan bibliyografik analiz, Safranbolu’nun halkbilimi literatüründeki temsiline dair sistematik bir değerlendirme sunmuştur. Bulgular, sözlü anlatılar, geçiş ritüelleri, inanç pratikleri, el sanatları, kadın emeği ve gastronomi gibi kültürel öğelerin akademik üretimde henüz yeterince kapsayıcı, disiplinlerarası ve süreklilik arz eden bir çerçevede ele alınmadığını ortaya koymuştur. Özellikle sözlü kültürün yaşayan ve dönüşen yapısı, büyük ölçüde turizm merkezli yaklaşımlar içinde sınırlı kalmakta; bu durum, halkbilimi disiplini açısından önemli temsil boşluklarına işaret etmektedir.

Bu bağlamda, Safranbolu'nun somut olmayan kültürel mirasını daha bütüncül, katılımcı ve sürdürülebilir yaklaşımlarla değerlendirmek amacıyla aşağıdaki önerilerin dikkate alınması yararlı olacaktır:

Uluslararası UNESCO Şehir Modellerinden Yararlanma: İtalya (Matera), Fransa (Albi), İspanya (Cuenca) ve Polonya (Krakow) gibi UNESCO statüsüne sahip kentlerde uygulanan kültürel miras koruma ve yaşatma stratejileri, Safranbolu açısından örnek teşkil etmektedir. Bu kentlerde kurulan sözlü tarih arşivleri, hikâye anlatıcılığı merkezleri ve yaşayan kültürel miras enstitüleri gibi yapılar, halk kültürünün çağdaş yaşamla entegrasyonunu sağlamaktadır. Benzer yapılar Safranbolu için de kurgulanmalıdır.

Somut Olmayan Kültürel Miras Müzeleri ve Dijital Belgeleme: Kadın anlatıcılar, yerel zanaatkârlar ve sözlü kültür taşıyıcılarına ilişkin anlatılar dijitalleştirilerek "Safranbolu Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilgi Müzesi" çatısı altında sistematik bir biçimde arşivlenmeli; UNESCO'nun dijital miras koruma ilkeleri doğrultusunda sürdürülebilir bir bellek politikası oluşturulmalıdır.

Festivallerin İşlevsel Dönüşümü ve Katılımcı Kültürel Etkinlikler: Altın Safran Belgesel Film Festivali gibi mevcut etkinlikler, sinema ile sınırlı kalmayacak biçimde sözlü anlatım, geleneksel tiyatro, halk müziği ve gastronomi gibi alanları da kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Ayrıca yerel halkın aktif katılım sağlayacağı atölyeler ve interaktif kültürel programlar geliştirilmelidir.

Kadın Belleği ve Usta-Çırak İlişkilerinin Belgelenmesi: Safranbolu'daki halk anlatıları ve zanaatkârlık kültüründe önemli bir rol üstlenen kadın anlatıcıların bellek birikimi, "Halk Kültüründe Kadın Belleği" benzeri projeler aracılığıyla akademik olarak belgelenmelidir. Usta-çırak ilişkileri ise dijital halkbilim yöntemleriyle kayıt altına alınmalı ve bu bilgiler koruma altına alınmalıdır.

Eğitim Müfredatında Yerel Kültürel Miras Modülleri: İlkokul ve ortaöğretim düzeyindeki sosyal bilgiler ve Türkçe derslerinde Safranbolu'ya özgü halkbilimi öğelerini içeren içerikler geliştirilmelidir. Yükseköğretim kurumlarında ise "Safranbolu Kültürel Mirası ve Halkbilimi" başlıklı seçmeli dersler açılarak yerel kültürel miras eğitimi desteklenmelidir. Fransa'nın Arles kentinde uygulanan "UNESCO Heritage Education Program" örneği bu bağlamda uyarlanabilir.

Kurumsal İş Birlikleri ile Alan Yönetimi: Karabük Üniversitesi, Safranbolu Belediyesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında geliştirilecek ortak projeler sayesinde alan yönetimi, kültürel eğitim ve halk katılımı ekseninde somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılması sağlanabilir. Bu kapsamda sadece koruma değil, aynı zamanda kültürel üretim politikaları da teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak, Safranbolu yalnızca taş sokakları, geleneksel konakları ve fiziksel yapılarıyla değil; sözlü anlatılar, inanç sistemleri, ritüeller, el sanatları ve gündelik yaşamla bütünleşen kültürel değerleriyle de Türk halkbilimi açısından özgün bir laboratuvar niteliği taşımaktadır. Bu özgünlüğün bilimsel olarak belgelenmesi, eğitsel süreçlere entegre edilmesi ve toplumsal katılımı yaşatılması hem yerel kimliğin korunması hem de halkbilimi disiplininin çağdaş açılımlarla güçlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma, Safranbolu'nun sözlü ve geleneksel kültür potansiyelini görünür kılarak, Türk halkbilimi literatürüne ve somut olmayan kültürel miras politikalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

Kaynakça

Adıgüzel, Duygu. Somut Olmayan Kültürel Miras Kavramı ve Bu Mirasın Müze Aracılığıyla Korunması. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Ahunbay, Zeynep. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1996.

Akbay, Özgenur. Karadeniz Yöresi Safranbolu İlçesi Kadın Giysilerinin Giyinme Kültürü Açısından İncelenmesi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Akca, Ümit. Safranbolu Seymenlik Kültüründe Müziğin Önemi ve Yeri. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Aktüre, Sevgi- Şenyapılı, Tansı. Safranbolu’da Mekânsal Yapının Gösterdiği Nitelikler ve Koruma Önerilerinin Düşündürdükleri, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1976.

Altay, Tuba. Safranbolu’nun Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi ve Yerel Halkın Turizm Etkinliklerine Yaklaşımı, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019.

Arca, Deniz vd. “Tarihi Kentlere Yönelik Web CBS Uygulaması; Safranbolu Örneği”. Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi, 104. 2011, 26-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makuiibf/issue/69071/913293>

Arslan, Recep. “19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Safranbolu’da Debbağhaneler”. *Avrasya Beşerî Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 2021, 90–110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abbad/issue/68209/1062952>

Aşkin, Feride Kübra. Safranbolu Geleneksel Yerleşim Dokusunun Ekolojik Kent Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi, Karabük: Karabük Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2014.

Aydoğan, Neval. Konaklama İşlevi ile Restore Edilen Geleneksel Safranbolu Evlerinde İç Mekân Düzenlemelerinin İrdelenmesi ve Bir Yöntem Önerisi, Ankara: Başkent Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2019.

Aygün, Göçen Seda. Kültür Turizmi ve Yerli Turistlerin Buna İlişkin Algıları Üzerine Bir Araştırma: Safranbolu Örneği, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ayvazpınarı, Burçin. Safranbolu’nun Şehir Coğrafyası, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2020.

Bakkaloğlu, Mine- Türker, Nuray- Dağ, Tuğba. “Safranbolu’nun tören yemekleri ve tören yemek kültürünün incelenmesi”, *Journal of Academic Tourism Studies*, 30/1, 2024, 27–45. <https://doi.org/10.29228/jatos.74115>.

Batur, Afife. “Safranbolu’da Koruma Çalışmaları Üzerine”. *Mimarlık*, 275, 1998, 14.

Batur, Afife. *Geleneksel Türk Evi ve Safranbolu Evleri*, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1998.

Bausinger, Hermann. *Folk Culture in a World of Technology* (E. Dettmer, Trans.). ABD: Indiana University Press, 1990.

Baycar, Abdullah. "Yerel Gastronomi Kimlik Oluşumu Ögesi Olarak Gastronomi Müzeleri: Safranbolu Türk Kahve Müzesi Örneği". *Aydın Gastronomy*, 6/2, 2022, 119–136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aydingas/issue/70799/1065233>

Ben-Amos, Dan. *Do We Need Ideal Types of Folklore?* In R. Bauman (Ed.), *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments: a Communications-Centered Handbook*, İngiltere, Oxford University Press, 1992, 9-17.

Ben-Amos, Dan. "Toward a Definition of Folklore in Context". *The Journal of American Folklore*, 84/331,1971, 3–15. <https://doi.org/10.2307/539729>

Bilicioğlu, Hüseyin. Ortaokul Öğrencilerinin Yerel Tarih Öğretimine İlişkin Görüşleri: Safranbolu Örneği, Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Bogenç, Çiğdem. (2016). Dünya Mirası Safranbolu Alan Yönetim Planının Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma, Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Bortolotto, Chiara. *Le Patrimoine Culturel Immatériel: Enjeux D'une Nouvelle Catégorie*. Fransa, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2007.

Bortolotto, Chiara. *Authenticity: A Non-Criterion for Safeguarding Intangible Cultural Heritage*, in *Intangible Heritage*, ed. L. Smith and N. Akagawa, London: Routledge, 2007.

Boz, Mustafa- Uğur, İsa. "Tarihi Kentler ve Turizm: Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Safranbolu'da Turizm Gelişimine İlişkin Algıları". 2. Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi, 1–3 Mayıs 2015, Kuşadası, Türkiye, 2015.

Bozkurt Yıldırım, Gülşah. "Dünya Miras Şehri Safranbolu ile İlgili Lisansüstü Tezler". *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5/1, 2022, 38–48.

Canbulat, İbrahim. *Safranbolu'nun Son Ustalarından Cumhuriyet'in İlk 80 Yılında Çarşı*. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2022, 380-417.

Cebeci, Ersin. Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Ekonomik Önemi ve Safranbolu Safranının SWOT Analizi, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Çağlayan, Evrim- Balun, Perihan- Bozkurt Yıldırım, Gülşah. "Safranbolu Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi" *Journal of Awareness*, 7/4, 2022, 110–121. <https://doi.org/10.26809/joa.9>

Çelik, Dilek- Özdemir, Melda. "Safranbolu İlçesinde Yemeni Yapımı", *Turkish Studies*, 8/6, 2013, 133–147. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5112>.

Çelik, Dilek, "Geleneksel Safranbolu Evi Tavan İşlemlerinin Deri Üzerinde Yeniden Yorumlanması" *LOKUM Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1/1, 2023,38–48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lokum/issue/75884/1232587>

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

Çetinkaya, Cenk. Konaklama İşletmelerinin Finansal Sorunları: Safranbolu İlçesinde Bir Araştırma, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Dağı, Satı. Safranbolu Masalları, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Demirtaş Milz, Neslihan – Mavrič, S. “Disasters as an Ideological Strategy for Governing Neoliberal Urban Transformation in Turkey: Insights from Izmir/Kadifekale”. *Disasters*, 42/3, 2018, 421–443. <https://doi.org/10.1111/disa.12257>.

Deniz, Taşkın- Çelik, Öznur. “Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcıları: Safranbolu El Sanatları Ustaları Üzerine Bir İnceleme”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25/43, 2020, 123–138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/54858/699175>

Deniz, Gülçin- Çelik Şule. “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Yerel Kalkınma: Safranbolu Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13/71, 2020, 838–843. <https://doi.org/10.17719/jisr.2020.4091>

Dettmer, Elke. “Folklore, Popular Culture and Media”. *Folklore Fellows Network*, 34, 2008, 45–59. https://www.researchgate.net/publication/330450093_Folklore

Dettmer, Elke. “The Role of Folklore in Cultural Identity: a Comparative Study”. *Folklore Studies Journal*, 12/1, 2015, 45–60. https://www.academia.edu/111348660/Putting_Folklore_to_Use

Diker, Oğuz-Türker, Nuray- Çetinkaya Adnan- Kaya, Ferhat Behzat, “Geleneksel Türk Tatlısı Olarak Lokum ve Safranbolu Lokumu”. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı 2), 2017, 333–344. http://jotags.org/2017/vol5_special_issue2_article29.pdf

Doğan, İrem Tuğba. Turistik Destinasyon İmaj Ölçümü: Safranbolu Örneği, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013

Ersöz, Duygu. Turizm Kenti Safranbolu’nun Osmanlı’dan Günümüze Gelen Kültürel Miras Değerlerinden El Sanatlarının Araştırılması, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Eser, Tuğba. Halk Mimarisi Kapsamında Safranbolu, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Gülersoy, Çelik. *Safranbolu*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1996.

Güner, Demet. Coğrafi İşaretli Yiyeceklerin Glütensiz Beslenme Tarzına Uygun Geliştirilmesi ve Tüketici Niyetine Etkisi, Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.

İnal, Alev- Aksu Asiye. “Safranbolu’nun Kültürel Miras Unsurlarının Yerli Turistler Tarafından Algılanmasına Yönelik Bir Araştırma”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 10/3 (2022): 1755–1773. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1126>

Kaştan, Yüksel. "Tarih Metodolojisinde Laboratuvar Yöntemi ve Safranbolu Örneği". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3/5, 2017, 72–88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/osmed/article/319471>

Kaya Köse, Ege- Gözlükaya, Halime. "Transferring Examples of Ironwork Products In Safranbolu Old Bazaar Region To Future Generations Through A Digital Library". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 13/2, 2023, 593-607. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1403889>

Kaya, Şeyma Sena. 1994 Yılı Dünya Miras Kararı Öncesi ve Sonrasında Safranbolu Yerleşmesi, Kentsel ve Mimari Dönüşümü, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2002.

Koçan, Nurhan. "Safranbolu Eski Çarşı Kentsel Koruma-Kullanma Planlaması". *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12/2, 2022, 564–580. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusfenbil/issue/69370/1036261>

Kurin, Richard. "Safeguarding Intangible Cultural Heritage in The 2003 UNESCO Convention: A Critical Appraisal". *Museum International*, 56/1–2, 2004, 66–77. <https://doi.org/10.1111/j.1350-0775.2004.00459.x>

Lee, Cheng- Chan, M. vd. 'AI Storytelling for Heritage Education in Hong Kong Schools', *Journal of Digital Learning*, 17/4, 2022, 1-15. <https://dl.acm.org/doi/full/10.1145/3655628>

Mazıcı, Berrin. Safranbolu İlçesi Halk Edebiyatı ve Halkbilimi Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Mumcu, Batuhan. *Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunması*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2023.

OECD, *Digital Education Outlook 2021*, Paris: OECD Publishing, 2021.

Oral, Şerife. (2018). Safranbolu Efsaneleri ve Memoratları Üzerine Bir Araştırma, Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Özdemir, Ünal. "Safranbolu’nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16/26, 2011, 129–142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2454/31259>

Özkaynak, Aysun. – Türkmen, Fatih. *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kültürel Miras Öğretimine Yönelik Yeterlilikleri ile Kullandıkları Yöntem ve Tekniklerin Belirlenmesi: Safranbolu Örneği*, Ankara: İksad Yayınevi, 2025.

Öztürk, Meltem ve Gülersoy Nilgün. *Kültürel Miras ve Kentsel Koruma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006.

Sağ, Çağrınur- Ünal, Fatma. "İlkokul Sosyal Bilgiler Dersinde Somut Olmayan Kültürel Miras Eğitime Yönelik Etkinlik Temelli Bir Eylem Araştırması", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 2019, 425-468. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66825/1045244>

Sağır, Adem. Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi Bağlamında İktisadi Hayata Mezarlıklardan Bakmak: Safranbolu Örneği, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Safranbolu’da Sözlü Kültür ve Geleneksel Bilginin Akademik Yansımaları: Türk Halkbilimi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

Sevgi, Serap. (2023). “Kültürel Turizmde Denge Arayışı: Dünya Mirası Safranbolu Şehri Ziyaretçi Yönetimi Önerileri”, *İdealkent*, 15/43, 2023, 1615–1635. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3897064>

Smith, Laura Jane. *Uses of Heritage*. New York: Routledge, 2006.

Soysaldı, Aysen- Göksel, Meltem. “Karabük İli Safranbolu İlçesi Perde ve Sedir Dantelleri”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, 165-179, Karabük, Türkiye, 2019.

Şahin, Rüveyda ve Dinçer Ahmet Emre. “Evaluating the Design Principles of Traditional Safranbolu Houses”. *Buildings*, 14/8 (2024): 1–37. <https://doi.org/10.3390/buildings14082553>

Tetik, Mehmet. 2153 Numaralı Safranbolu Şer’iye Sicili Transkripsiyonu, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Topcu, Cemil- Kılıç, Metin. Deri Giyim Sanayi İşletmelerinde Üretim Planlaması: Karabük İli Dericilik Sektöründe Yapılan Araştırma, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Tuan, Yi Fu. *Space and Place: The Perspective of Experience*. ABD: University of Minnesota Press, 1977.

Ulusoy, Rıza. 2119 Numaralı Safranbolu Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Unesco World Heritage Centre. “City of Safranbolu”. <https://whc.unesco.org/en/list/614/> (Erişim 19 Haziran 2025). <https://whc.unesco.org/en/list/614/>

Unesco, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, 2003.

Unesco, *Culture and Development*, Paris: UNESCO Publications, 1994.

Unesco. (1994). *Operational Guidelines For The Implementation of The World Heritage Convention*. Paris: Unesco World Heritage Centre, 1994.

Uygurtürk, Hasan- Çetinkaya, Cenk “Safranbolu İlçesindeki Konaklama İşletmelerinin Finansal Sorunları Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22/2, 2019, 758-773. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.566061>.

Yıldırım, Ali -Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Yurt, İrfan- Bayraklı, Beril. “Safranbolu’da Yöresel Bir Lezzet: Peruhi”. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 2022, 270–287. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/saktad/issue/72444/1143138>

Yurt, İrfan- Dinvar, Şeyma. “Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Kapsamında Coğrafi İşaret Tescili Alabilecek Ürünlerin Değerlendirilmesi: Safranbolu Örneği”. *Aydın Gastronomy*, 8/2, 2024, 413–425. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aydingas/issue/86025/1431316>.



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 64-70

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SAFRANBOLU'NUN İDARİ YAPILANMASI VE BAĞLI KÖYLERİ

The Administrative Structure of Safranbolu and Its Villages in the Republican Period

Selma Turhan Sarıköse

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük, Türkiye
Assoc. Dr., Karabuk University, Faculty of
Literature, Department of History, Karabük,
Türkiye

selmatsarikose@karabuk.edu.tr

 0000-0002-3798-5478

Barış Sarıköse

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük, Türkiye
Prof. Dr., Karabuk University, Faculty of
Literature, Department of History, Karabük,
Türkiye

barissarikose@karabuk.edu.tr

 0000-0002-6652-0573

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 26.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Turhan Sarıköse, Selma – Sarıköse, Barış. “Cumhuriyet Dönemi’nde Safranbolu’nun İdari Yapılanması ve Bağlı Köyleri”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 64-70.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747101>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SAFRANBOLU'NUN İDARİ YAPILANMASI VE BAĞLI KÖYLERİ

Öz:

Osmanlı Dönemi'nde önce Bolu Sancağı'na sonra Kastamonu'ya bağlı olan Safranbolu'nun idari yapısında Cumhuriyet Dönemi'nde önemli değişiklikler yapılmıştır. Safranbolu 1927 yılında Zonguldak iline bağlanmıştır. 1995 yılına kadar bu vilayetin bir kazası olmuştur. Bu tarihte daha önce Safranbolu'ya bağlı küçük bir köy iken Demir- Çelik Fabrikası'nın kurulması ile önce nahiye sonra kaza daha sonra il haline gelen Karabük'ün bir ilçesi olarak idari yapısı yeniden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Zonguldak'a bağlı iken Safranbolu Kazası; Merkez, Aktaş, Eflani ve Ulus nahiyyelerinden oluşmaktaydı. 1967-1973 yıllarında kazanın Ovacuma adlı nahiyesi varken, 1940 yılında Aktaş nahiyesi Karabük nahiyesine dönüştürülmüştür. Eflani ve Ulus nahiyyeleri de ilçe haline gelmiştir. 1927'den itibaren Safranbolu ve nahiyyelerine bağlı köylerin idari yapılarında da zamanla değişimler meydana gelmiştir. Safranbolu ilçesinin bazı köyleri yeni kurulan Karabük ilçesine bağlanmıştır.

Bu çalışmada Safranbolu'nun Cumhuriyet Dönemi'nde idari yapısında meydana gelen dönüşüm ve ilçeye bağlı köyler ve bu köylerin idari yapıları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Cumhuriyet Dönemi, İdari Yapılanma, Köy

THE ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF SAFRANBOLU AND ITS VILLAGES IN THE REPUBLICAN PERIOD

Abstract:

During the Ottoman Period, important changes were made in the administrative structure of Safranbolu, which was first connected to Bolu Sanjak and then to Kastamonu, during the Republican Period. In 1927, it was connected to Zonguldak province. Until 1995, it was an district of this province. On this date, its administrative structure was reorganized as a district of Karabük, which was previously a small village connected to Safranbolu and became a sub-district and then an district with the establishment of the Iron and Steel Factory.

In the first years of the Republic, Safranbolu district was connected to Zonguldak and consisted of the districts of Merkez, Aktaş, Eflani and Ulus. In 1967-1973, the district had a sub-district named Ovacuma, while Aktaş sub-district was transformed into Karabük sub-district in 1940. Eflani and Ulus sub-districts also became districts. Since 1927, the administrative structures of Safranbolu and the villages of its sub-districts have also changed over time. Some villages of Safranbolu district were connected to the newly established Karabük district.

Key Words: Safranbolu, Republic Period, Administrative Structure, Village

Cumhuriyet Dönemi'nde Safranbolu'nun İdari Yapılanması ve Bağlı Köyleri

Giriş

Osmanlı döneminde daha çok “Borlu”, “Taraklıborlu”, sonraları “Za’feranborlu/ Zağferanborlu” veya Safranbolu adıyla bilinen yerleşim yeri¹ Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) döneminde kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı idaresine girdikten sonra Safranbolu’nun da idari yapısında düzenlemeler yapılmıştır. Safranbolu XVII. yüzyıl sonuna kadar Anadolu Eyaleti Bolu Sancağı’na bağlı iken daha sonra 1811 yılına kadar Kastamonu Sancağı’na bağlanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren önce nahiye daha sonra kayıtlarda kaza olarak yer almıştır. XIX. yüzyıla kadar bir kaza merkezidir. XIX. yüzyıl başlarında Bolu- Safranbolu birleşik bir sancak haline getirilmiştir. Bu sancağın merkezi Bolu iken buraya 19 kaza bağlanmıştır. 1826’da bu sancak Viranşehir ve Bolu olarak ikiye ayrılmış, Viranşehir Sancağı merkezi Safranbolu olmak üzere yapılandırılmıştır. Müşirlik düzenlemelerinde Ankara, Çankırı, Çorum ve Kastamonu Ankara Müşirliği’ne bağlanmıştır. 1841’de Bolu ve Viranşehir merkez Bolu olmak üzere tekrar birleştirilmiş, 1846’da Safranbolu, Kocaeli, Bolu ve Sinop sancakları Kastamonu vilayetine bağlanmıştır. 1864’te Viranşehir Sancağı lağvedilerek kazaları Bolu ve Kastamonu’ya bağlanmıştır. 1865’te Safranbolu kaza merkezi yapılmış ve Kastamonu Sancağı’na bağlanmıştır. 1876’dan sonra Viranşehir Sancağı yeniden kurulmuş ancak bu idari yapı iki yıl kadar devam etmiştir². 1894’te Safranbolu Kastamonu Vilayeti’ne bağlı kazalardan biri olup, XX. yüzyıl başlarına kadar Kastamonu Vilayeti sınırları içinde kalmıştır. 1914’te Kastamonu vilayeti Kastamonu merkez, Çankırı ve Sinop sancaklarına sahip iken Kastamonu sancağı içinde Kastamonu merkez, Taşköprü, Safranbolu, Araç, Cide, Tosya, Daday ve İnebolu olmak üzere sekiz kaza bulunmaktaydı³.

Cumhuriyet’in ilanından sonra Safranbolu’nun idari yapısı yeniden yapılandırılmış, 1924’te Zonguldak Cumhuriyet Dönemi’nin kurulan ilk ili olarak teşkilatlandırılırken Ereğli, Bartın ve Devrek Zonguldak’a bağlanmıştır⁴. Ulus, Aktaş ve Eflani nahiye olarak Safranbolu’ya bağlanmış, 1927 yılına kadar Safranbolu bu idari yapıda kalmış aynı yıl yapılan düzenlemelerle Safranbolu, Zonguldak ilinin bir kazası olmuştur⁵. Bu düzenlemeler esnasında Karabük Köyü’nün bağlı bulunduğu Aktaş Nahiyesi de Zonguldak’a bağlanmıştır⁶. 1937’den sonra yapılan idari düzenlemeler çerçevesinde Aktaş nahiyesi kaldırılmış Karabük bucak merkezi haline getirilmiştir. 1945’te Ulus Safranbolu’dan idari yönden ayrılırken, Eflani ve Karabük nahiyeleri de 1953 yılından itibaren idari yönden Safranbolu’dan ayrılmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Zonguldak iline bağlı olan Safranbolu, 1995’te il haline getirilen Karabük’e bağlanmıştır⁷. Günümüzde Karabük ilinin bir ilçesi konumundadır.

1. Cumhuriyet Dönemi'nde Safranbolu'nun İdari Yapılanması

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Safranbolu’nun idari yapısında önemli düzenlemeler yapılmış, kazaya bağlı nahiyelerin merkezleri ile bağlı köylerin idari yapılarında değişiklikler yapılmıştır. 1927’de Zonguldak Vilayeti; Merkez Kaza ve Merkez Nahiye, Ereğli Kazası; Merkez Nahiye, Bartın Kazası; Merkez,

¹ İlhan Şahin, “Anadolu’da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu,” *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu* (4-6 Mayıs 1999), TTK, Ankara, 2003, s. 8.

² Ünsal Tunçözgür, *Dünden Bugüne Safranbolu*, Safranbolu Belediyesi Yay., 2012, s. 30- 31.

³ İlhan Şahin, “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 588.

⁴ Hamdi Genç, “Zonguldak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 502.

⁵ Tunçözgür, *a.g.e.*, s. 35.

⁶ Barış Sarıköse, “Karabük”, *Türklerde Çevre ve Şehircilik Medeniyetimizi Yaşatan İller*, C.II, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yay., Ankara, 2023, s. 275.

⁷ Tunçözgür, *a.g.e.*, s. 35-36.

Amasra ve Kurucaşile, Devrek Kazası; Merkez ve Caycuma, Zağferanbolu Kazası; Merkez, Eflani, Aktaş ve Ulus nahiyeleri olmak üzere teşkilatlandırılmıştır. Safranbolu Merkez Nahiye'nin merkezi Zağferanbolu/Safranbolu, Eflani Nahiyesi'nin merkezi Çelebiler, Aktaş Nahiyesi'nin merkezi Zobran, Ulus Nahiyesi'nin merkezi Kaldırım'dı⁸.

Zonguldak ili 1967'de Merkez, Beycuma, Kilimli ve Kozlu, Bartın ilçesi; Bartın, Amasra, Arıt ve Kozcağız, Çaycuma ilçesi; Merkez, Hisarönü, Perşembe, Saltukova, Devrek ilçesi; Merkez, Eğerci ve Gökçebey, Eflani ilçesi; Merkez, Ereğli ilçesi; Merkez, Alaplı ve Ormanlı, Karabük ilçesi; Merkez ve Yenice, Kurucaşile ilçesi; Merkez, Safranbolu ilçesi; Merkez ve Ovacuma, Ulus ilçesi; Merkez ve Kumluca bucağı olarak idari yönden teşkilatlandırılmıştı⁹. 1973'te Zonguldak ili Merkez ilçe; Beycuma, Kilimli ve Kozlu, Bartın ilçesi; Merkez, Amasra, Arıt ve Kozcağız, Çaycuma ilçesi; Hisarönü, Perşembe, Saltukova, Devrek ilçesi; Merkez, Eğerci, Tefen (Gökçebey), Eflani ilçesi; Merkez, Ereğli ilçesi; Alaplı ve Başverencuma (Ormanlı), Karabük ilçesi; Yenice bucağına ayrılmıştı. Kurucaşile ilçesinde bucak yapılanması olmayıp Safranbolu ilçesi Ovacuma, Ulus ilçesi ise Kumluca bucağı şeklinde teşekkül ettirilmişti¹⁰.

2. Cumhuriyet Dönemi'nde Safranbolu'nun Köyleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Safranbolu'ya bağlı köyleri tespit etmek mümkündür. 1927'de Safranbolu Kazası Zonguldak iline bağlanmıştır. Bu tarihte Safranbolu Kazası; Merkez, Aktaş, Eflani ve Ulus nahiyelerine ayrılmıştı. Aşağıdaki tabloda Safranbolu Kazası'ndaki nahiyelere bağlı olan köylerin isimleri verilmiştir.

Tablo 1: 1927'de Safranbolu Kazası köylerinin nahiyelere göre dağılımı şu şekildedir.

Merkez Nahiyesi ¹¹	Aktaş Nahiyesi ¹²	Eflani Nahiyesi ¹³	Ulus Nahiyesi ¹⁴
Ağaçkise	Acıöz	Afşar	Abdurrahman
Akviran	Belen	Akçakise	Ağa
Alınvıran	Burunsuz	Akviran	Aktaş
Arıcak	Çerçiler	Alacat	Akviran Söküler
Aşağı Çiftlik	Çukurca	Aşağı Boğsob	Alpi
Aşağı Dâna	Davudlar	Bakırcılar	Arpacık
Aşağı Kızılcavıran	Demirciler	Bedil	Aşağı Bolu
Bağcıgaz	Güney	Bostancılar	Aşağı Çerçi
Başköy	Kadı	Çal	Aşağı Dere
Bostanbükü	Kâhyalar	Çalış	Aşağı Dıragna
Bulak	Kamış	Çalışlar	Aşağı Emirce
Bürnük	Karaağaç	Çelebiler	Aşağıköy
Cabbar	Karaşar	Çengeller	Bağcacık
Cücahlı	Kayı	Çukurgelik	Bağdadlı
Çavuşlar	Kızdab	Çukurvıran	Balıcak
Çerçen	Külüvıran	Dayağlar	Baş Dıragna

⁸ Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul, 1928, s. 623-635.

⁹ *Zonguldak İl Yıllığı*, Ajans Türk, Ankara, 1967, s. 61.

¹⁰ *Zonguldak İl Yıllığı*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1973, s. 66-93.

¹¹ Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* s. 935.

¹² Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* s. 936.

¹³ Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* s. 936-937.

¹⁴ Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* s. 937-938.

Cumhuriyet Dönemi'nde Safranbolu'nun İdari Yapılanması ve Bağlı Köyleri

Çıraklar	Mehterler	Dendek	Buğurlar
Davudobası	Ortaca	Emirler	Çavuş
Değirmencik	Ödemiş	Gaziye	Çebübler
Dere	Saidler	Güller	Çerde
Ganira	Salmanlar	Hacıağaç	Çubuklu
Hacı Hasan	Sipahiler	Hacışaban	Derecik
Hacılar	Tandır	Karataş	Dereli
Hacılar Obası	Üçbaş	Kavak	Devrekler
Harmancık	Zobran	Kayadibi	Dibektaş
Ilbarıt	Zora	Kıran	Dive
Kadıbükkü		Kocacık	Dodurga
Kapullu		Kutluviran	Doğan
Karacatepe		Küre-i Hadid	Döngeller
Karapınar		Mevruk	Dürüceşahinci
Karıt		Müftüler	Düz
Kehler		Osmanlar	Eldaş
Kılağuzlar		Paşabey	Eseler
Kırıklar		Pınarözü	Gebrercik
Kirpe		Saçak	Güney
Konarı		Saraycık	Güneyviran
Köseler- Kuzyaka		Seferler	Hasanviran
Köseler- Ova		Şeyhler	Helkime
Mağol		Ulugeçid	Hisar
Melise		Yalacık	Hoca
Memikli		Yukarı Boğsob	İbrahim Deresi
Nahta			İğneciler
Navsaklar			İrmizi
Nebioğlu			Kadı
Oğulviran			Kaldırım
Örencik			Kalecik
Öteköy			Kara Diğın
Öylebeli			Kara Hasan
Pelitviran			Karakışla
Sakaralan			Kavaklı Kaldırım
Sarı			Kayabaşı
Sarıahmedli			Keçideresi
Sarıyan			Kıyıklar
Sat			Kızıllar
Sıraçlı			Kirbitler
Sine			Kozanlı
Şeyhler			Kumluca
Tanışman			Küllü
Tayyib			Orca
Tintin			Orma
Tokatlı			Sarı Fasıl
Yayla			Sarnıç

Yazı Yörük Yukarı Çiftlik Yukarı Dâna Yukarı Kızılcaviran			Şeyhler Ulu Ürkütler YılanlaYukarı Dere
---	--	--	---

Safranbolu Kazası'na 1967'de bağlı köyler Zonguldak İl Yıllığı'nda şu şekilde gösterilmiştir; Ağaçkese, Akören, Aşağıçiftlik, Alören, Aşağıdana, Bağcıgas, Bostanbükü, Cabbar, Cücahlı, Çavuşlar, Çerçen, Çıraklar, Danişment, Davutobası, Değirmence, Dere, İncekaya, Geren, Hacıhasan, Hacılarobası, Harmancık, Üçbölük, Kadıbükü, Karacatepe, Karapınar, Karıt, Akkışla, Kırıklar, Düzce, Konarı, Kuyakahacılar, Kuzyaka-köseler, Kuzyaka-Navsaklar, Kuzyaka-Öteköy, Memikli, Yolbaşı, Nağza, İnceçay, Nebioğlu, Oğulveren, Ovaköseler, Örencik, Pelitören, Sakalar, Gökpınar, Sarıahmetli, Gündoğan, Sat, Sırçalı, Çatak, Tayyip, Tintin, Tokatlı, Yazıköy, Yörük, Yukarıçiftlik ve Yukarıdana'dır¹⁵. İlçeye bağlı Ovacuma Bucağı'nda ise; Akkışla, Bağcıgaz, Cebbar, Cücahlı, Danişment, Dereköy, Gökpınar, Hacıhasan, İnceçay, Naza, Nebioğlu, Ovaköseler, Tayyip ve Tintin köyleri bulunmaktadır¹⁶.

1973 yılında yayımlanan Zonguldak İl Yıllığı'nda ise Safranbolu ilçesi sınırları içinde; Ağaçkesen, Akören, Alören, Aşağıçiftlik, Aşağıdana, Bostanbükü, Çatak, Çavuşlar, Çerçen, Çıraklar, Davutobası, Değirmencik, Düzce, Geren, Gündoğan (Sarıyan), Hacılarobası, Harmancık, İncekaya (Gazyiyen), Kadıbükü, Karacatepe, Karapınar, Karıt, Kırıklar, Konarı, Kuzyakahacılar, Kuzyakaköseler, Kuzyakaöteköy, Memikli, Navsaklar, Oğulören (Oğulveren), Örencik, Pelitören, Sakaralan, Sarıahmetli, Sat, Sırçalı, Tokatlı, Üçbölük, Yazıköy, Yolbaşı, Yukarıçiftlik, Yukarıdana ve Yörük köyleri bulunmaktaydı. Bu tarihte Safranbolu'nun Ovacuma bucağına; Akkışla, Bağcıvaz, Cebbar, Cücahlı, Danişment, Dere, Gökpınar, Hacıhasan, İnceçay, Naza, Nebioğlu, Ovaköseler, Tayyip ve Tintin köyleri bağlıydı¹⁷.

3. Safranbolu Köylerinin İdari Yapılarında Meydana Gelen Değişim

Daha önceki dönemlerde Öğlebeli Köyü ile anılan ve küçük bir yerleşim yeri olan Karabük Köyü 1937'de Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulması ile hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır¹⁸. Fabrikanın kurulması Karabük'ün hızlı bir şekilde gelişmesine neden olmuştur¹⁹. 4 Ocak 1940'ta Safranbolu ilçesi Merkez Nahiyesi'ne bağlı olan Arıcak ve Öğlebeli köyleri Aktaş Nahiyesi'ne bağlanmış, nahiye Karabük adıyla anılmak üzere Aktaş (Zobran) Köyü'nden Karabük'e taşınmıştır²⁰. Karabük 03 Mart 1953'te Zonguldak iline bağlı bir ilçe hâline gelmiştir²¹. Karabük'ün ilçe olmasından sonra Safranbolu'ya bağlı bazı köyler bu yeni ilçeye bağlanmıştır. 19 Temmuz 1954'te Safranbolu'ya bağlı Bürnük (Kalafatlı) Köyü Karabük Kazası'na bağlanmıştır²². 25 Şubat 1955'te Safranbolu ilçesi Merkez Nahiyesi'ne bağlı olan Kılavuzlar ve

¹⁵ Zonguldak İl Yıllığı, 1967, s. 51-52.

¹⁶ Zonguldak İl Yıllığı, 1967, s. 131.

¹⁷ Zonguldak İl Yıllığı, 1973, s. 89-91.

¹⁸ Feridun Emecen, "Safranbolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s. 482.

¹⁹ Recep Karacakaya- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, *Arşiv Belgelerinde Karabük*, Karabük Valiliği Yayınları Seçil Ofset, Karabük, 2013, s. 31.

²⁰ BCA, 30-11-1-0-136-1-5.

²¹ Barış Sarıköse, "Köyden Şehre: Karabük'ün Kuruluşu ve Şehirleşme Süreci", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, (2020), s. 68.

²² BCA, 30.11.1.0.246.26.20.

Cumhuriyet Dönemi'nde Safranbolu'nun İdari Yapılanması ve Bağlı Köyleri

Bulak köyleri Karabük ilçesi Merkez Nahiyesi'ne bağlanmıştır²³ Zonguldak ili Eflani ilçesi Merkez Bucağı'na bağlı Saraycık Köyü'nün Şamlar Mahallesi Safranbolu ilçesi Merkez Bucağı Harmancık Köyü'ne 09.09.1972 bağlanmıştır²⁴. İdari düzenlemelerle daha önce Kastamonu ile Araç ilçesi İğdir bucağına bağlı olan Aşağıgüney Köyü 25 Aralık 2000 tarihinde Karabük ili Safranbolu ilçesine bağlanmıştır²⁵.

Günümüzde Safranbolu'ya 60 köy bağlıdır. Bu köyler; Ağaçkese, Akkışla, Akören, Alören, Aşağıçiftlik, Aşağıdana, Aşağıgüney, Bağcıgaz, Bostanbükü, Cabbar, Cücahlı, Çatak, Çavuşlar, Çerçen, Çıraklar, Danişment, Davutobası, Değirmencik, Dere, Düzce, Gayza, Geren, Gökpınar, Gündoğan, Hacıhasan, Hacılarobası, Harmancık, İnceçay, Kadıbükü, Karacatepe, Karapınar, Kart, Kehler, Kırıklar, Konarı, Kuzyakahacılar, Kuzyakaköseler, Kuzyakaöte, Navsaklar, Nebioğlu, Oğulören, Ovacuma, Ovaköseler, Örencik, Pelitören, Sakaralan, Sarıahmetli, Sat, Sırçalı, Sine, Tayyip, Tintin, Tokatlı, Toprakcuma, Üçbölük, Yazıköy, Yolbaşı, Yörük, Yukarıçiftlik ve Yukarıdana'dır²⁶.

Daha önce birer köy olan Aşağı Tokatlı ve Kirkille gibi yerler günümüzde Safranbolu merkez ilçenin birer mahallesi olarak şehir merkezi ile birleşmiştir. Safranbolu'nun köylerinin büyük çoğunluğu uzun yıllar Safranbolu'ya bağlı kalmıştır. Karabük'ün önce nahiye daha sonra kaza ve ardından il merkezi olmasından sonra Safranbolu'nun bazı köylerinin bu yeni idari birimlere bağlandığı görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Dönemi'nde önce Bolu ardından Kastamonu'ya bağlı olan Safranbolu'nun idari yapısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında değişmiştir. Zonguldak ilinin kurulması ile Safranbolu kaza olarak buraya bağlanmıştır. 1927'de Safranbolu Kazası Merkez, Aktaş, Eflani ve Ulus nahiyelerinden oluşmaktaydı. Aktaş Nahiyesi Karabük merkez olarak Karabük Nahiyesi'ne dönüşmüş, Eflani ve Ulus da ilerleyen yıllarda kaza hâline gelmiştir.

Daha önce küçük bir köy olan Karabük'te Demir- Çelik Fabrikası'nın kurulması buranın hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuş, önce kaza olan Karabük 1995'te il merkezi olmuştur. Karabük il merkezi olduktan sonra Safranbolu buraya ilçe olarak bağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Safranbolu'nun köyleri; Merkez, Aktaş, Eflani ve Ulus nahiyelerine bağlanmıştır. Karabük'ün nahiye ve ardından kaza olmasından sonra Arıcak, Öğlebeli, Bürnük, Kılavuzlar ve Bulak köyleri Karabük'e bağlanırken Kastamonu'nun Araç ilçesi Aşağıgüney Köyü de Safranbolu sınırları içine alınmıştır. Bütün bu idari düzenlemelere rağmen Safranbolu'nun köylerinin büyük çoğunluğunun idari yapısında çok fazla değişim meydana gelmemiştir. Aynı zamanda Safranbolu köylerinin isimlerinin de Osmanlı'dan beri değişmediği görülmektedir.

²³ BCA, 30-11-1-0-249-7-12.

²⁴ BCA, 30-11-1-0-381-48-19; *Resmî Gazete*, S.14309, 17.09.1972.

²⁵ *Resmî Gazete*, S. 24272, 30.12.2000.

²⁶ (www.nufusune.com. Erişim Tarihi: 27.05.2025).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-11-1-0-136-1-5; BCA, 30.11.1.0.246.26.20; BCA, 30-11-1-0-249-7-12; BCA, 30-11-1-0-381-48-19.

Telif Eserler

Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul, 1928.

Emecen, Feridun, “Safranbolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s. 481-483.

Genç, Hamdi, “Zonguldak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 501-502.

Karacakaya, Recep- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, *Arşiv Belgelerinde Karabük*, Karabük Valiliği Yayınları Seçil Ofset, Karabük, 2013.

Resmî Gazete, S.14309, 17.09.1972; S. 24272, 30.12.2000.

Sarıköse, Barış, “Köyden Şehre: Karabük’ün Kuruluşu ve Şehirleşme Süreci”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, (2020), s. 57-83.

Sarıköse, Barış, “Karabük”, *Türklerde Çevre ve Şehircilik Medeniyetimizi Yaşatan İller*, C.II, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yay., Ankara, 2023, s. 275-278.

Şahin, İlhan, “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 585-588.

Şahin, İlhan, “Anadolu’da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, TTK, Ankara, 2003, s. 7-14.

Tunçözgür, Ünsal, *Dünden Bugüne Safranbolu*, Safranbolu Belediyesi Yay., 2012.

Yazıcıoğlu, Hulûsi, *Safranbolu*, Özer Matbaası, Karabük, 1982.

Zonguldak İl Yıllığı, Ajans Türk, Ankara, 1967.

Zonguldak İl Yıllığı, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1973.

İnternet Kaynakları

www.nufusune.com (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

www.resmigazete.gov.tr (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

TARİHSEL SÜREÇTE KARABÜK'TEKİ TİCARET YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A Research on Trade Structures in Karabük in the Historical Process

**Ayşe Merve Saraçoğlu
Gezer**

Arş. Gör., Karabük Üniversitesi,
Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık
Fakültesi, Mimarlık Tarihi
Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye
Res. Asst., Karabük University,
Faculty of Architecture,
Department of History of
Architecture, Karabük, Türkiye
mervesaracoglu@karabuk.edu.tr
 0000-0001-6326-5151

Hasan Söylemez

Arş. Gör., Karabük Üniversitesi,
Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık
Fakültesi, Mimarlık Tarihi
Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye
Res. Asst., Karabük University,
Faculty of Architecture,
Department of History of
Architecture, Karabük, Türkiye
hasansoylez@karabuk.edu.tr
 0000-0003-0974-8595

**Ayşen Esra Bölükbaşı
Ertürk**

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi,
Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık
Fakültesi, Mimarlık Tarihi
Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye
Assoc. Prof., Karabük University,
Faculty of Architecture,
Department of History of
Architecture, Karabük, Türkiye
esrabolukbasi@karabuk.edu.tr
 0000-0002-9218-0728

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 23.06.2025
Kabul Tarihi / Accepted: 26.06.2025
Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Saraçoğlu Gezer, Ayşe vd. "Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma".
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 71-83.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747196>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

TARİHSEL SÜREÇTE KARABÜK’TEKİ TİCARET YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz:

Kent merkezlerinde yer alan ticaret yapıları, yalnızca ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü fiziksel alanlar olmanın ötesinde; sosyal etkileşimlerin geliştiği, kültürel sürekliliğin sağlandığı ve kentsel kimliğin biçimlendiği önemli kamusal mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yaya hareketliliğinin yoğun olduğu akslar üzerinde konumlanan iş hanları ve pasaj yapıları, geçirgen plan organizasyonları sayesinde hem kamusal bir nitelik kazanmakta hem de ticari işlevlerin daha geniş kullanıcı gruplarına ulaşmasına olanak tanımaktadır. Bu tür yapılar, iç avlu veya iç sokak gibi kamusal kullanıma açık kurgularla hem çevresiyle bütünleşmekte hem de sosyal etkileşimleri destekleyerek kent yaşamına katkı sunmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin önemli sanayi kentlerinden biri olan Karabük'teki ticaret yapılarının tarihsel gelişimini inceleyerek, kentsel mekânda ticaretin dönüşümünü anlamayı amaçlamaktadır. Özellikle Karabük kent merkezinin tek yaya aksı olan Kemal Güneş Caddesi üzerinde yer alan üç ayrı pasaj – Mako Çarşısı, Beyaz Saray Pasajı ve Bedesten – mekânsal özellikleri bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda, söz konusu yapıların kentle kurduğu bağ, yaya sirkülasyonuna katkıları ve ticari işlevlerin dönüşüm sürecindeki rolleri analiz edilmiştir. Çalışma, geleneksel çarşı anlayışından modern alışveriş yapıları tipolojisine geçiş sürecini Karabük özelinde ortaya koyarak, bu dönüşümün kentsel yaşam ve mekân organizasyonu üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Söz konusu cadde üzerinde pasaj özelliği gösteren bu yapılardan başka yapının bulunmaması ve Karabük’e ilişkin araştırmalar kapsamında ticari yapılara ilişkin çalışmaların kısıtlılığı çalışmanın özgün yanını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karabük, Kent Merkezi, Ticaret Yapıları

A RESEARCH ON TRADE STRUCTURES IN KARABÜK IN HISTORICAL PROCESS

Abstract:

Commercial buildings located in city centers are not only physical areas where economic activities are carried out; they also stand out as important public spaces where social interactions develop, cultural continuity is ensured and urban identity is shaped. Especially, commercial buildings and arcades located on axes with intense pedestrian mobility gain a public character thanks to their permeable plan organizations and allow commercial functions to reach wider user groups. Such buildings both integrate with their surroundings with open-to-public structures such as inner courtyards or inner streets and contribute to urban life by supporting social interactions. This study aims to understand the transformation of trade in urban space by examining the historical development of commercial buildings in Karabük, one of the important industrial cities of Türkiye. In particular, three types of commercial buildings located on Kemal Güneş Street, the main pedestrian axis of Karabük city center – Mako Bazaar, Beyaz Saray Arcade and Bedesten – are discussed in the context of their historical, spatial and typological characteristics. In this context, the historical connection established by these structures with the city, their contribution to pedestrian circulation and the roles of commercial functions in the transformation process were analyzed. The study aims to reveal the transition process from the traditional bazaar concept to the modern shopping structures typology in Karabük and to evaluate the effects of this transformation on urban life and spatial organization.

Keywords: Karabük, City Center, Commercial Buildings

Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma

Giriş

Kent merkezlerinde bulunan iş hanları, pasajlar ve alışveriş merkezleri gibi mekanlar, kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli işlevler üstlenen, kentsel dokunun ayrılmaz unsurlarıdır. Hem fiziksel hem de işlevsel açıdan farklılıklar göstererek kent kimliğinin oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunmaktadır. Zamanla değişen ticaret anlayışına karşılık ticaret yapılarında da dönüşüm yaşansa da merkezi iş alanları (MİA) olarak tanımlanan ve şehrin ana finans hareketliliğinin gerçekleştiği bölgeler her zaman yüksek arazi değerine sahip mekanlardır.

İlk olarak antik çağdaki agoralar ve Roma dönemindeki forumlar gibi kamusal alanlarda başlayan ticari faaliyetler, Orta Çağ Avrupası'nda çarşı ve kapalı pazarlar biçiminde örgütlü olarak varlığını sürdürmüştür (Odabaş, 2018; 2053). 12. Yüzyılda ticaretin gelişmesiyle birlikte iş ve ev ortamını birleştiren, aynı çatı altında toplayan 'şehirli evi' anlamına gelen *burgher's house* yapı tipi ortaya çıkmıştır. Bu yapılarda zemin katlar ticaret, üst katlar yaşam mekanı olarak planlanmış, usta evlerine ek olarak çıraklar için de odalar ayrılmıştır. Avrupa'da sanayi devriminden sonra üretime dayanmayan iş kollarının (muhasibe, sigorta, avukatlık, banka vb.) ortaya çıkmasıyla da büro binaları gelişmiştir¹ (Gülenaz, 2011; 71-78). Latince kökenli olan sözcük, sık yazı masalarının içinde bulunduğu mekanları tanımlamaktadır. Büro ve ofis² kelimelerinin eş anlamlı olarak aynı özellikleri içeren mekanları nitelediği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da erken dönemde (Selçuklu ve Beylikler dönemi) pazar yerleri ya da kervansaraylar etrafındaki ticari yapılanma, Osmanlı döneminde bedesten, arasta, kapalı çarşı ve şehir içi hanı gibi farklı ticari anlayışla sahip ve ticareti kendi üretim iç yapılanmasının gerektirdiği şekilde devam ettiren yapı türleri ile devam etmiştir. Bu yapılar, aynı zamanda ticari ve sosyal hayatın merkezlerini oluşturmaktadır (Kejanlı, 2010; 292). Bedestenler, diğer ticari yapılar arasında esnafının bilirkışı olması veya bir malın birim fiyatının belirlenmesinde etkin rol oynaması sebebiyle öne çıkmaktadır. Arastalar, aynı işi yapan zanaatkarların bir arada olduğu, üretim ve satışının aynı ürün üzerinden gerçekleştirildiği ticari yapılardır. Kapalı çarşılar, üzeri örtülü ve sokaklara yayılmış bir bütünün içinde aynı ürünün satışını gerçekleştiren esnafın belli sokaklarda yoğunlaştığı düzene dayanan ticaret alanlarıdır. Şehir içi hanları ise, belli bir malın satışının yapıldığı ve o malın adıyla anılan ticari yapılar olarak Osmanlı döneminin ticari yapılanmasının bileşenlerini oluşturmaktadır.

Sanayi Devrimi sonrasında, ticaret yapıları içerisinde yeni bir yapı türü olarak pasajlar Avrupa kentlerinde yoğunlaşarak modern ticaret mekânlarına dönüşmüş ve özellikle 19. yüzyılda mimari açıdan özgün pasaj örnekleri ortaya çıkmıştır (Öncel, 2022; 319). 19. yüzyılda Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak, Latince'de adım anlamına gelen *passus* kelimesinden türeyen pasajlar, özellikle başkent İstanbul'da inşa edilmiştir. Başı ve sonu olmayan bir mekana işaret eden pasaj, her iki yanında dükkanların sıralandığı, cam çatılı bir geçidi tanımlayan bir kavram olarak da kullanılmıştır. Bunun yanında daha çok sanayi bölgelerinde olan ve zanaatkarların kendilerine yer bulunduğu, örtü sistemi olmayan açık pasajlar da bulunmaktadır (Gülenaz, 2011; 78). 20. yüzyılda ise iş hanları, farklı disiplinlerdeki serbest meslek çalışanlarının üretim ve ticaretini aynı noktaya toplayan, çok katlı yapılar olarak modern kentlerin simgeleri haline gelmiştir (Aktürk Çetin, 2018; 4-6). Özellikle ekonomik büyüme ve kentleşme süreçleri bu yapıların sayısı hızla artmıştır. Günümüzde, teknolojik yeniliklerle donatılarak dükkan, mağaza, atölye, ofis fonksiyonlarını barındırmakta ve kentsel yaşamın merkezinde konumlanmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında *department store* ya da *bon marche* olarak adlandırılan ticaret yapıları büyük şehirlerde alternatif ticaret yapıları olarak görülmektedir (Gülenaz, 2011; 82).

¹ İngilizce' de counting-house veya office buildings, Almanca' da Kontorhaeuser veya bürogebaeude.

² Ofis, Latince opus kökünden gelerek yapıt, iş anlamını ifade etmektedir.

MİA'ların belirlenmesinde ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu, ulaşım altyapısının gelişmişliği, erişilebilirlik düzeyi ve nüfus hareketleri gibi kriterler temel alınmaktadır. Bu bölgeler genellikle kentlerin en işlek ve merkezi konumlarında yer alır ve yoğun yaya trafiği ile toplu taşıma bağlantılarının odak noktasını oluşturur. Geçmişte de merkezi iş alanlarına eşdeğer olabilecek ticaret mekanları, ticaret yollarının kesişme noktaları olarak doğal bir şekilde gelişmiştir.

Alışveriş mekânları günümüz kent yaşamında sosyal etkileşimin de gerçekleştiği kamusal alanlar olarak değerlendirilmektedir (Erdönmez ve Akı, 2005; 74). Merkezi iş alanlarında yer alan bu tür mekânlar, ticari faaliyetlerin yanı sıra sosyal buluşma noktaları olarak da önem kazanmakta ve kentsel yaşamın sürekliliğini sağlamaktadır. Yaya odaklı tasarımlar ile donatılmış alışveriş mekânları, kent merkezlerinin yaşanabilirliğini artırmakta ve sürdürülebilir kentsel kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır. Özellikle yayalaştırılmış güzergâhlar üzerinde yer alan iş hanları, pasajlar ve alışveriş mekânları, kentsel yaşamın dinamizmini besleyen, ekonomik canlılığı sürdüren ve kent kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunan kritik unsurlardır. Bu yapıların işlevselliği ve mimari özellikleri, kentin sosyal ve ekonomik sürekliliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Pasajlar, ticari işlevlerinin yanı sıra, kamusal alan niteliği taşıyan mekânlar olarak ön plana çıkmaktadır. Pasajların kapalı veya yarı kapalı mekânsal kurguları, kullanıcılarına güvenli ve konforlu bir alışveriş ortamı sunmakta, aynı zamanda farklı ticari ve sosyal fonksiyonların bir arada bulunmasını sağlamaktadır. Mekânsal örgütlenme açısından pasajlar, genellikle lineer bir düzen içinde tasarlanarak iki sokak arasında doğrudan bağlantı sağlamaktadır. Bu düzenleme, yaya sirkülasyonunun ve alışveriş odaklı hareketin mekân içinde birlikteliğine olanak tanır. Bu tasarım sayesinde kapalı veya yarı kapalı yapı formunda olan pasajlar, sadece transit geçiş noktaları olmaktan çıkarak, küçük ölçekli ticari birimler ve yiyecek-içecek mekanlarıyla sosyal etkileşim alanları haline gelmektedir. Özellikle tarihi pasajlar, kültürel miras açısından da önemli olup, kent merkezlerinin cazibesini artıran özgün mimari örneklerdir (Hızlı ve Ulubay, 2017 ;115-116).

2000'li yıllardan sonra yaygınlaşan alışveriş merkezleri ise (AVM), tarihsel süreçte kent yaşamının dönüşümü ile paralel olarak gelişmiş, çok fonksiyonlu, her mevsim ve günün büyük bir bölümünde kullanılabilir mekânlar olarak ortaya çıkmıştır. Farklı yaş gruplarına hitap eden mağazalar ve hizmetlerle donatılarak alışveriş deneyimine yeni bir tarz getirmiştir (Aytaç Sever, 2020; 113-115). AVM'ler sosyal, kültürel ve eğlence fonksiyonlarının bir arada sunulduğu, içerisinde sinemalar, restoranlar, çocuk oyun alanları, spor salonları ve kültürel etkinlik alanları gibi çok çeşitli fonksiyonları barındıran mekanlar haline dönüşerek, her yaştan kullanıcı için çekim merkezi haline gelmiştir.

Karabük ili, tarihsel gelişimi ve ekonomik yapısıyla Türkiye'nin önemli sanayi merkezlerinden biridir. Özellikle demir-çelik sektörünün kentin ekonomik hayatına yön vermesi, ticaret alanlarının da buna bağlı olarak şekillenmesini sağlamıştır. Kentteki ticari mekanlar, genellikle merkezi konumda yer alarak ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunu artırmakta ve sosyal yaşamın da önemli noktalarını oluşturmaktadır.

Karabük merkezindeki ticaret mekânları, genellikle iş hanları, alışveriş merkezleri ve çeşitli pasajlardan oluşmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nden bu yana varlığını sürdüren, kent sosyolojisinin de bir parçası olan ve Karabük'ün kent ticaret kültürünü ortaya koyan küçük ölçekli dükkânlar da halen faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu alanlar, esnaf kültürünü ve geleneksel ticari anlayışı sürdürerek kentsel yaşamın özünü oluşturmaktadır. Pasajlar, özellikle Karabük kent merkezinde küçük ölçekli işletmeleri barındıran, ticaret ve sosyal etkileşimin iç içe geçtiği mekânlar olarak göze çarpmaktadır. Bu pasajlar, ticari hayatın canlılığını sürdürürken, aynı zamanda kenti sosyo-ekonomik açıdan da geliştirmektedirler. Aynı zamanda kentte ticaretin hakim olduğu kamusal alan olarak ticari odak oluşturmaktadırlar. Diğer yandan modern alışveriş merkezleri ise son yıllarda hızla gelişen kentleşme süreciyle birlikte Karabük'te de yaygınlaşmıştır. Ulusal ve uluslararası markaları kent sakinleriyle buluşturarak, kent merkezinin ekonomik cazibesini artırmaktadır. Alışveriş merkezlerinin içinde yer alan sosyal tesisler, sinemalar ve restoranlar da kentte yaşayanların sosyal ihtiyaçlarını karşılayan önemli mekânlar haline gelmiştir.

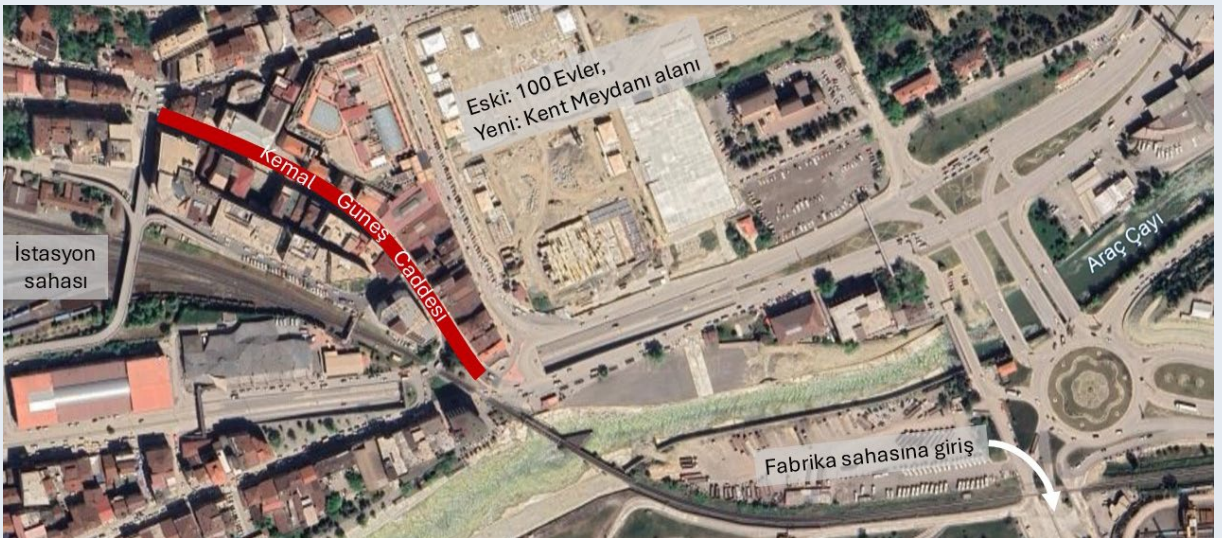
Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma

Karabük ilindeki ticaret mekânları, gelenekselden moderne doğru genişleyen bir yelpazede kent ekonomisinin canlanmasında ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli roller üstlenmektedir. Bu mekânların çeşitliliği ve dinamik yapısı, Karabük'ün ekonomik ve kültürel sürdürülebilirliğine katkıda bulunan temel unsurlardır. Bu çalışmada Karabük ili Merkez ilçede, şehrin ticaret merkezinde yer alan Kemal Güneş Caddesi üzerindeki ticaret mekanlarından üç örnek incelenecektir. Bu cadde günümüzde yayalaştırılmış olmasıyla tektir ve kent için bir cazibe noktasıdır. Diğer caddelerle karşılaştırıldığında bu cadde üzerindeki yaya sirkülasyonunun daha yoğun olması nedeniyle dükkan ve mağaza gibi ticaret mekanlarıyla yeme-içme birimleri de sayıca daha fazladır.

1. Kemal Güneş Caddesi ve Ticaret Yapıları

Cumhuriyet'in sanayileşme hamlelerinden olan ve kuruluşu 1937 yılına tarihlenen Karabük Demir Çelik Fabrikası (günümüzde Kardemir), 1939 yılında faaliyete geçmiştir. "Fabrikalar Kuran Fabrika" ünvanıyla anılan (Kardemir, 2025) fabrika, 2024 yılı verilerine göre Türkiye'nin en büyük 28. sanayi kuruluşudur (İstanbul Sanayi Odası, 2025). Kurulduğu günden bugüne endüstrisiyle ve fabrikaya bağlı konut üretimleriyle bulunduğu kentin ve çevresinin gelişimine olanak sağlamış ve 6 Haziran 1995 yılında yayınlanan, 22305 sayılı Resmi Gazetede, 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle Karabük'ün il statüsü kazanmasına da vesile olmuştur (KHK/550, 1995; 1-2).

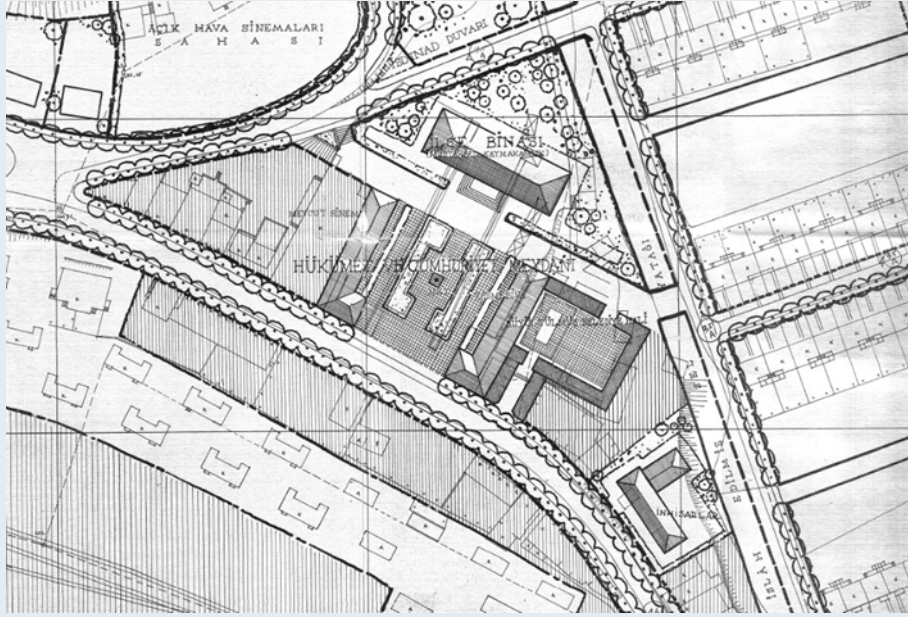
Kemal Güneş Caddesi de Kardemir'in fabrika saha girişinin kuzeyinde bulunan ve günümüzde birçok ticaret yapısına ev sahipliği yapan, yayalaştırılmış bir caddedir (Şekil 1). Karabük Ticaret ve Sanayi Odası da bu cadde üzerinde yer almakta olup; Karabük Belediyesi, PTT, İl Halk Kütüphanesi, Defterdar, Karabük Adliyesi, Karabük Müftülüğü, Karabük İl Özel İdaresi gibi kamu binaları da bu caddeye çıkan diğer caddeler üzerindedir. Kemal Güneş Caddesi üzerinde otuz yapı bulunmaktadır. İşlev itibarıyla tamamı ticaret yapısı olan bu yapılar konaklama fonksiyonu içermemektedir. Cadde üzerinde 2 AVM (Kares ve Onel), 4 banka (Albaraka Türk, Yapı Kredi, Halkbank, Denizbank) ve çeşitli dükkanlar bulunmaktadır. Yayalaştırılmış bir yol olması nedeniyle yaya sirkülasyonuna hitap edecek çeşitlilikte zemin katlarda yeme- içme, giyim, kuyumcu, döviz bürosu, iletişim, eczane, mobilya gibi birçok dükkana rastlanabilmektedir. Cadde üzerinde yer alan binaların üst katları da muayenehane, sigortacı, muhasebeci, serbest çalışan mimarlık ve mühendislik büroları, terzi, petshop gibi hizmet sektöründen sayılan iş yerlerine ayrılmıştır.



Şekil 1. Kemal Güneş Caddesi'nin konumu (Google Earth görseli üzerinden Saraçoğlu Gezer tarafından düzenlenmiştir).

Caddenin bulunduğu konum her zaman cazibe merkezi olarak görülmüş, parsel değeri yüksek bir bölgedir. Hızla büyüyen fabrika, çevresini etkilemiş ve gelişimi de hızlandırmıştır. Karabük için hazırlanan

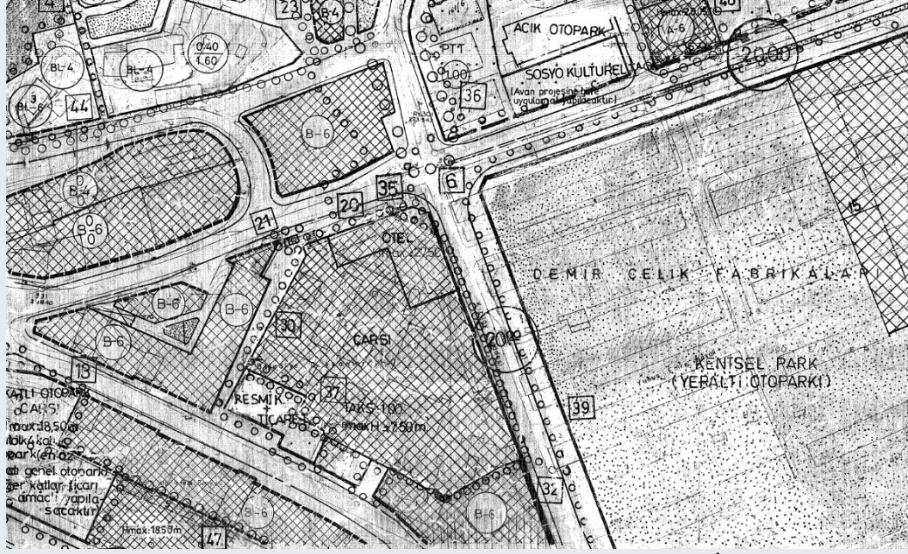
imar planlarında da fabrika sahasına yakın olan mahalleler hep ilgi çekici olmuş ve değerlendirmeye alınmıştır. 1948 yılında Nezihe ve Pertev Taner tarafından hazırlanan imar planında şehir merkezinin genişletilmesi ve küçük esnafın tren istasyonunun kuzeyine açılacak paralel caddeye alınması önerisi sunulmuştur. Şehir merkezi diye anılan bölgenin de Hükümet ve Cumhuriyet Meydanı olarak tanımlanarak resmi binaların bu bölgede olması planlanmıştır (Şekil 2). O dönem için henüz ilçe statüsünde olmayan Karabük için 'Müstakbel Kaymakamlık' binasının yeri de belirlenmiştir (Kesin imar planı izah notu, 1948; 3-4).



Şekil 2. Kemal Güneş Caddesi için 1948 yılında hazırlanan öneri (İmar Planı, 1948).

Karabük'ün il statüsüne yükselme kararından önce 1994 yılında hazırlanan planda da çalışmaya konu olan bölge yine yoğun ticaret bölgesi olarak belirlenmiş, ayrıca bir otel alanı da planlanmıştır. Alana komşu parselde bulunan 100 Evler bölgesi Demir Çelik Fabrikaları Lojmanları olarak işaretlenmiş ve bu bölge için kentsel park ve yeraltı otopark önerisi sunulmuştur (Şekil 3). Günümüzde otel olarak işaretlenen konumda Kares isimli AVM yer almakta olup, 100 Evler yıkılmış, yerine yapılacak olan kent meydanı inşası halen devam etmektedir. Caddenin il statüsü kazandığı dönemde araç trafiğine açık olduğu ve 'Çarşı' bölgesinin içinden geçtiği görülmektedir. Otel alanı için 27,50 m'ye kadar maksimum yüksekliğin verildiği harita üzerinden okunmakla birlikte, mevcut durumda bölgede hala 9 kata ulaşan bir yapı bulunmamaktadır.

Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma



Şekil 3. Kemal Güneş Caddesi için 1994 yılında hazırlanan öneri (İmar Planı, 1994).

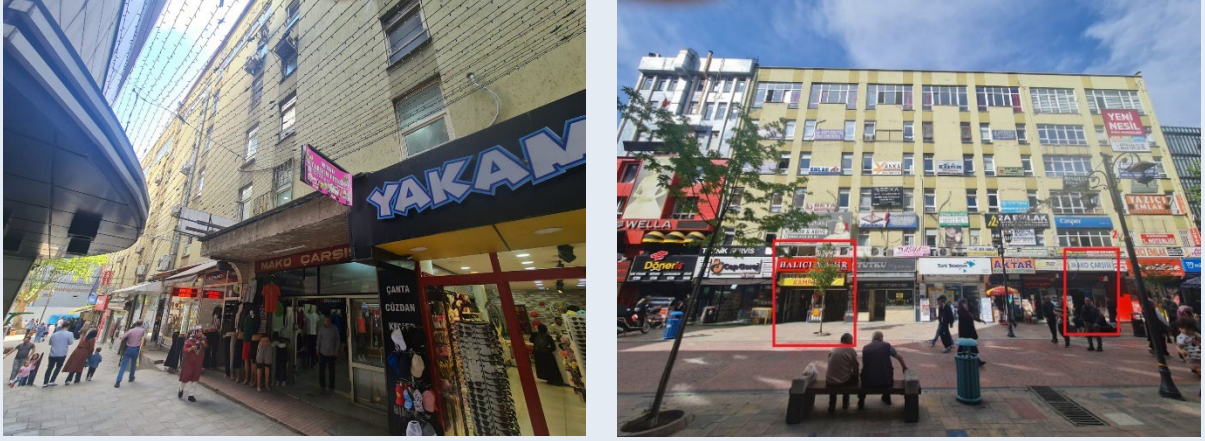
2. Mako Çarşısı, Beyaz Saray ve Bedesten

Demir-Çelik Fabrikasının 1937 yılında kurulmasıyla beraber kısa sürede kente çalışmak için aileleriyle birlikte gelen kişilerin Karabük'ün ticaret hayatının etkilediği görülmektedir. Örgütsel olarak DÇİ'nin kurulması ve bu şehre yerleşen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere çarşı bölgesinin gelişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Fabrika öncesi küçük bir yerleşim yeri olan Karabük'te, günlük ihtiyaçların tedarik edildiği küçük dükkanların varlığından söz etmek mümkündür. Fabrikaya bağlı gelişen konut üretiminin gerçekleştiği, sosyal ve kültürel bir merkez halinde gelişen Yenişehir bölgesinin yanı sıra Kemal Güneş Caddesi'nin içinde bulunduğu çarşı olarak nitelendirilen bölge ticari merkez olarak gelişme göstermiştir. Bu çalışma kapsamında cadde üzerinde yer alan ticaret yapılarından Mako Çarşısı, Beyaz Saray ve Bedesten olarak üç örnek incelenecektir. Yapıların tespitinde cadde üzerinde iki sokağı birbirine bağlayan pasaj özellikli ticaret yapıları olmaları dikkate alınmıştır.

2.1. Mako Çarşısı

Mako Çarşısı olarak bilinen yapı, esnaftan alınan bilgi doğrultusunda manifaturacılar ve konfeksiyoncuların bir araya gelerek kurmuş oldukları bir ticari merkezdir. İki bloktan oluşan çarşıda, bloklar arasındaki kot farkı merdivenlerle bağlanarak çözülmüştür. Yapının, Kemal Güneş Caddesi üzerinden iki girişi ve ayrıca Kemal Güneş ile Kıbrıs Şehitleri Caddelerini birbirine bağlayan yaya yolu üzerinden de bir girişiyle, toplamda üç girişi bulunmaktadır (Şekil 4). Yapıyla ilgili ulaşılabilen en eski ruhsat belgesi 29.04.1969 yılına tarihlenmekte ve bu ruhsatla 3 kat, 6 dairelik bir yapı olduğu bilgisi edinilmiştir. Yapının 26.08.1981 tarihli bir ruhsatına da ulaşılmış, ruhsata ek tadilat projesindeki bilgilerde ise yapının 2 blok, 8 kat, 115 işyerinden oluştuğu bilgisi yer almaktadır.³

³ Mako Çarşısı yönetiminden elde edilen veriler doğrultusunda aktarılmıştır.



Şekil 4. Mako iş hanına ait giriş kapıları (Söylemez, 2025).

İşhanı, 4 metre genişliğinde bir koridor etrafında yerleştirilmiş dükkanlardan oluşmaktadır. Dükkanlar yaklaşık olarak 30 m² ve 50 m² arasında değişen büyüklüğe sahiptir. A blokta 2 ve B blokta 1 merdiven olmak üzere 3 ana düşey sirkülasyon hattı kurgulanmıştır (Şekil 5). Farklı kotlardaki zemine oturan yapıda A blokta 1 kat bodrum, B blokta ise 2 kat bodrum bulunmaktadır. Yapının zemin katında Kemal Güneş Caddesi'ne açılan dükkanlar yer almaktadır. Diğer tüm dükkanlar yapı içindeki sirkülasyon alanı olan koridorlara açılan girişlere sahiptir. Bu girişlerin olduğu yüzeyler camla kaplıdır, mağaza olanlarda vitrin olarak değerlendirilmektedir. Zemin katta teknolojik ürün satışı, kuyumcu, halıcı, aktar, mağaza ve milli piyango bayisi bulunmaktadır. Üst katlar; noter, özel dikim giyim mağazaları, inşaat, muhasebe, sigortacı, emlak büroları, kurs gibi çeşitli işlevlerde ticari oluşumlar içermektedir. Çarşı içindeki basit onarımların genel dolaşım alanlarında yapıldığı, iş yerlerindeki değişimlerin de lokal olarak yapıldığı görülmektedir. Mako Çarşısı müstakil ve içe dönük yapısıyla kompakt bir kompleks olarak tanımlanabilmektedir. Yapıda ayrıca müftülüğe bağlı Mako Çarşı Camii de yer almaktadır (Şekil 5).

Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma



Şekil 5. Mako içerisinde yer alan merdivenler ve Mako Çarşısı iç mekan görüntüleri (Söylemez, 2025).

2.2. Beyaz Saray

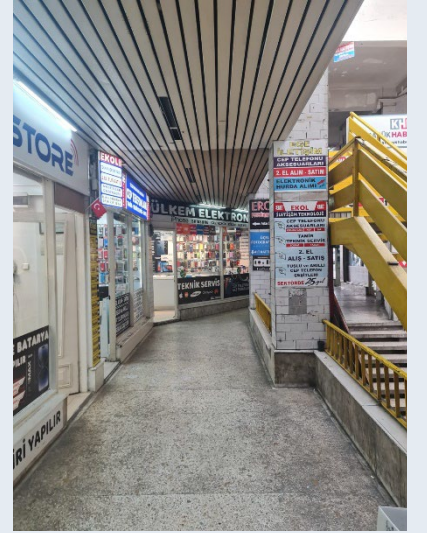
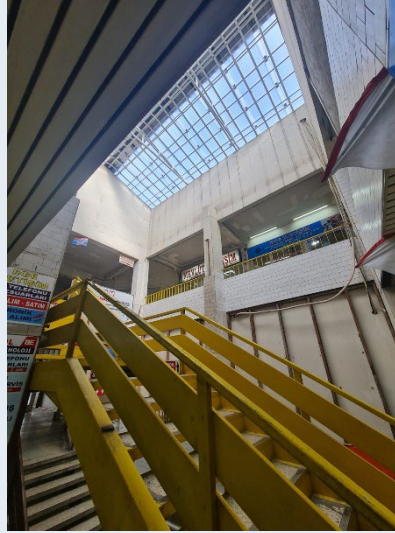
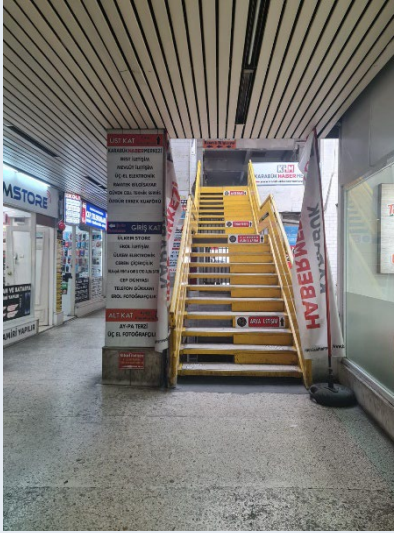
Beyaz Saray Pasajı, yapının Kemal Güneş ve Albay Karaoğlanoğlu Caddelerine cephesi olan ve her iki cepheden de giriş tasarlanmıştır. Yapı bodrum katla birlikte üç kattan oluşmaktadır. Binanın çatı seviyesinde binaya homojen olarak ışıklık sağlayan şeffaf örtüyle aydınlatılması sağlanmıştır. Dükkanlar her iki giriş arasındaki koridorun her iki yanına yerleştirilmiştir. Bu mekan kurgusu yapının pasaj halini almasını sağlamıştır. Bina, Kemal Güneş Caddesi'ndeki cephede tabela kirliliği nedeniyle okunamaz haldedir ancak tabelayla kaplanmayan alandan dış cephede mermer kaplama kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dar ve yüksek pencerelerin aralarında ise dikey güneş kırıcılar kullanılarak cephe hareketlendirilmiştir. Binanın Albay

Karaoğlanoğlu Caddesi'ne bakan yöndeki dış cephe özellikleri daha iyi okunabilmekle birlikte burada mermerin yanı sıra beton mozaik kaplama kullanılmıştır (Şekil 6).



Şekil 6. Beyaz Saray İşhanı'nın cepheleri (Söylemez, 2025).

Pasajın ortasındaki avlu hem uzun olan koridorun aydınlanması hem de katlar arasında görsel ilişki kurulmasını sağlamıştır Buradaki metal merdiven düşey sirkülasyonu oluşturan tek öğedir (Şekil 7).



Şekil 7. Çelik merdiven, iki caddeyi birbirine bağlayan koridor ve ışıklık (Söylemez, 2025).

2.3. Bedesten

Kemal Güneş ve Albay Karaoğlanoğlu Caddelerinden giriş alan ve pasaj özelliği gösteren yapı, halk arasında "Bedesten Çarşısı" olarak anılmaktadır. Beyaz Saray Pasajı'nın bitişik parselinde bulunmaktadır (Şekil 9). Yapının ruhsat tarihi olarak 27.12.1983 görülmektedir. 1988 yılında ruhsat yenilenmiştir.⁴ Yapıda düşey sirkülasyon avluda yer alan merdiven ve asansörün haricinde rampalarla sağlanmaktadır (Şekil 8). Tüm katlar eğimli yüzey üzerinde tasarlandığından birbirleri arasında merdivensiz bağlantı kurulabilmektedir. İç avlunun ortasında asansör ve merdivenin olması aynı zamanda avlunun parçalı algılanmasına neden olmaktadır. Avlunun üzeri çelik taşıyıcılar ve yarı geçirgen bir malzemeyle kapatılmıştır. Dükkanlar, rampaların gerisinde tasarlanmıştır.

⁴ Bedesten yönetiminden elde edilen veriler doğrultusunda aktarılmıştır.

Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma



Şekil 8. Bedesten'de rampalarla sağlanan sirkülasyon (Söylemez, 2025).



Şekil 9. Bedesten Çarşısı'nın cepheleri (Söylemez, 2025).

Değerlendirme ve Sonuç

Karabük'te sosyo-kültürel gelişim gösteren Yenişehir bölgesinin aksine, ekonomik ve ticari odaklı gelişen bir alanın parçası olan Kemal Güneş Caddesi üzerindeki üç pasaj örneği; Mako Çarşısı, Beyaz Saray ve Bedesten bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında her üç yapı için de gerekli kurumlardan tapu, plan vb. arşiv belgesine ulaşılamamış, sadece çarşı esnafı ve yapı yönetimleriyle görüşmeler çerçevesinde bilgi edinilmiştir.

Sanayileşmenin etkisiyle 1940'lardan sonra hızla gelişen Karabük, bu süreçte ticaret yapılarının gelişimini de doğrudan etkilemiştir. Kemal Güneş Caddesi, geçmişten günümüze kentin ekonomik ve sosyal yaşamının merkezi haline gelmiştir. Söz konusu yapılar, yalnızca alışveriş yapılan mekânlar değil, aynı zamanda sosyal etkileşim alanları olarak da kentsel yaşamın önemli bileşenleri haline gelmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan ve pasaj niteliği taşıyan yapıların her birinin öne çıkan özellikleri bir diğerine göre ayırtıcıdır. Elde edilen ruhsatlara göre Mako Çarşısı 1969'daki ilk ruhsatından sonra 1981'deki ruhsata ek tadilat projesinde genişletilmiştir. Bu durum nüfus artışına bağlı ticaret hacminin genişlemesi nedeniyle gerçekleşmiştir. Birbirini dik kesen iki bloktan oluşan ve L şeklini alan koridora sahip olması nedeniyle, Mako Çarşısı'nda mekanda görsel süreklilik sağlanamamaktadır. Bu durum bütüncül bir mekan algısının bulunduğu diğer iki pasajda görülmemektedir.

Mako Çarşısı'nda avlu bulunmamaktadır. Bedesten'de iki parça halinde olan avlu, Beyaz Saray'da merdiveni de içine alan tek parça şeklinde görülmektedir. Bu da pasaj imajının en fazla Beyaz Saray'da hissedilmesine neden olmaktadır. Ayrıca iç sokak formunda dükkanların köşeli yerleştirilmesiyle, merkezinde çokgen şeklinde boşluk tasarlanan Beyaz Saray, yapı içinde duraklama olanağına da imkan sağlamaktadır.

Tasarım kriteri olarak rampalarla tüm yapı içinde dolaşıma olanak sağlayacak şekilde planlanan Bedesten'de iç mekan daha bütüncül şekilde algılanmakta ve düşey hareketlilikte kullanıcıyı yormadan alışveriş birimleri arasında geçişler sağlanmaktadır. Talep edenler için katlar arası merdivene ve asansöre de sahiptir. Bu yönüyle Bedesten, diğer iki yapıdan öne çıkmaktadır.

Tarihsel süreçte arasta, çarşı ve bedesten gibi geleneksel ticaret yapılarından modern iş hanları ve alışveriş merkezlerine evrilen ticaretin mekânsal kurgusu, sadece mimari biçimlenişte değil, toplumsal işlevlerde ve kullanım biçimlerinde de dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda, Kemal Güneş Caddesi'nin yayalaştırılmış yapısı ve merkezi konumu hem kent ekonomisinin hem de sosyal yaşamın odak noktası olmasını sağlamıştır. İncelenen yapılar, fonksiyonel çeşitliliği ve pasaj karakterleri sayesinde yaya dolaşımını destekleyen, iç mekânlarında farklı sektörleri bir araya getiren çok işlevli alanlardır. Özellikle Bedesten ve Beyaz Saray gibi örneklerde, farklı caddeleri birbirine bağlayan geçişli mekânlar sayesinde kullanıcı hareketliliği artmakta ve mekânsal süreklilik sağlanmaktadır. Bu ticaret yapıları, ekonomik katkılarının yanı sıra sosyal sürdürülebilirlik açısından da kent yaşamına değer katmakta; kullanıcı odaklı tasarımları, iç sokak karakteri, küçük ölçekli dükkânları ve kamuya açık sirkülasyon alanları ile klasik iş merkezlerinden ayrılmaktadır. Sonuç olarak, bu yapıların yapısal ve işlevsel özellikleri, kent belleğinde önemli bir yer tutarak kentsel kimliğin oluşumuna katkı sağlamakta; yerel ekonomik canlılığı sürdürmekte ve geleneksel ticaret anlayışını modern ihtiyaçlarla bütünleştiren mekânsal organizasyonlarıyla hem fiziksel çevrenin niteliğini hem de toplumsal etkileşimi güçlendirmektedir. Kent planlaması ve tasarımında bu yapıların korunması, işlevlerinin güncellenerek yaşatılması ve kamusal niteliğinin desteklenmesi, tarihsel sürekliliğin sağlanması ve kullanıcı deneyiminin zenginleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Tarihsel Süreçte Karabük'teki Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma

Kaynakça

- Aktürk Çetin, Banu. "Alışveriş Merkezleri: Yeni Birer Kent Merkezi Olabilir Mi". Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 5/15 (2018), 1-17.
- Aytar Sever, İldem. "Değişen Tüketim Anlayışı ve Alışveriş Merkezlerinde Modernleşme Süreci". Online Journal of Art and Design, 3/8 (2020), 107-116.
- Erdönmez, M. Ebru – Akı, Altan. "Açık kamusal kent mekanlarının toplum ilişkilerindeki etkileri". Megaron, 1/1 (2005), 67-87.
- Gülenaz, Nursel. "Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar". İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 8 Haziran 2025. <http://sozluk.gov.tr>
- Hızlı Neslinur – Ulubay, Serhat. "Pasajların Algısı Üzerine Bir İrdeleme: İstiklal Caddesi Örneği". Transition in/at/on/and/over/under Space, ed. Nilgün Kuloğlu, Serap Durmuş Öztürk, Aslıhan Öztürk, Deniz Bayrak. 113-125. Trabzon: TMMOB Mimarlar Odası Trabzon Şubesi Yayınları, 2017.
- İSO, İstanbul Sanayi Odası. "500 Büyük Sanayi Kuruluşu Listesi". Erişim 5 Haziran 2025. <https://iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu>
- Kardemir, Karabük Demir-Çelik Fabrikaları. "Hakkımızda". Erişim 4 Haziran 2025. <https://www.kardemir.com/hakkimizda>
- KB, Karabük Belediyesi. *Karabük İmar Planı*, 1994. Karabük Belediyesi Arşivi.
- Kejanlı, D. Türkan. "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi". Social Sciences, 5/3 (2010), 287-302.
- KHK/550, Sekiz İlçe ve Üç il Kurulması ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. *Resmî Gazete* 22305 (6 Haziran 1995). Erişim 8 Haziran 2025. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf>.
- Odabaş, Uğur Köksal. "Tarihsel süreçte kamusal alanın yapısal dönüşümü ve Habermas". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22/Özel Sayı 2 (2018), 2051-2066.
- Öncel, Ayşe Derin. "Beyoğlu'nda çok işlevli yarı kamusal/özel mekânların kentsel dokuya eklemlenmeleri üzerine tipomorfolojik bir okuma; pasajlar, geçitler, çıkmazlar, siteler". Megaron, 17/2 (2022), 313-340.
- Taner, Nezihe – Taner, Pertev. *Kesin İmar Planı İzah Notu*. Karabük Belediyesi, 1948. Karabük Belediyesi Arşivi.



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/ISSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 84-100

SAN SİLVESTRO ŞAPELİ'NDE BİZANS TIP SANATI: CÜZZAM

Byzantine Medical Art in the Chapel of San Silvestro: Leprosy

Aylin Aksoy

Öğr. Gör., Altınbaş Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Lecturer, Altınbaş University, Faculty of Medicine, Istanbul, Türkiye

aylin.aksoy@altinbas.edu.tr

 0009-0000-6823-8451

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Aksoy, Aylin. "San Silvestro Şapeli'nde Bizans Tıp Sanatı: Cüzzam". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 84-100.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747233>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabük University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

SAN SİLVESTRO ŞAPELİ'NDE BİZANS TIP SANATI: CÜZZAM

Öz:

Bu makale, San Silvestro Şapeli'nde yer alan ve İmparator Konstantin'in cüzzamlı hâlini konu alan 13. yüzyıl freskinden yola çıkarak, hastalık, beden ve otorite arasındaki ilişkiyi Bizans tıp geleneği ile modern mikrobiyolojik söylemler ekseninde karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Bizans ikonografisinde hastalık, yalnızca bedensel bir çöküşün değil; aynı zamanda Tanrısal iradenin ve ahlaki durumun görsel bir dışavurumudur. Özellikle cüzzam gibi bulaşıcı ve görünür hastalıklar, günahın bedensel formu olarak resmedilmiş; bu hastalıkların tanısı tıbbi değil, ilahi yargının bir sonucu olarak görülmüştür. İncelenen freskte cüzzamlı olarak betimlenen İmparator Konstantin figürü, yalnızca hasta bir bireyi değil; aynı zamanda kırılmalı, ilahi onaya muhtaç bir politik bedeni temsil etmektedir. Bu bağlamda, fresk yalnızca bir iyileşme sahnesi değil, aynı zamanda iktidarın Tanrısal meşruiyetini yeniden tesis etme aracıdır. Çalışma, bu sahnedeki ikonografik detayları tahlil ederken, şifanın kaynağının ilahi şefaatten mikrobiyolojik bilgiye evrildiği tarihsel dönüşümü de sorgulamaktadır. Modern mikrobiyoloji, cüzzamı *Mycobacterium leprae* adlı patojenle açıklar ve fiziksel belirtiler üzerinden hastalığı teşhis eder. Buna karşın Bizans dünyasında cüzzam, hem bireyin ilahi düzenden sapmasını hem de toplumsal dışlanmayı sembolize eder. Fresk, bu açıdan yalnızca tıbbi değil, aynı zamanda teolojik, politik ve kültürel bir anlatı sunar. Bu makale, söz konusu freski tıbbi, ikonografik ve sembolik boyutlarıyla analiz ederek; geçmişten günümüze tıp bilgisinin nasıl temsilleştiğini ve bedenin hangi ideolojik katmanlarla yüklendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece, tarihsel bir sanat eserinden hareketle, hastalığın yalnızca biyolojik değil; aynı zamanda epistemolojik ve kültürel bir inşa olduğunu göstermektedir. San Silvestro Şapeli'nin duvarlarında donup kalmış bu sahneler, zamanın ötesinden bugüne seslenir: Beden yalnızca etten değil, inançtan, bilgiden ve iktidardan örülüdür. Ve her bir leke, yalnızca bir hastalık değil; bir çağın aynasıdır.

Anahtar Kelimeler: Cüzzam, Bizans tıbbi, San Silvestro Şapeli, Mikrobiyoloji, İkonografi

BYZANTINE MEDICAL ART IN THE SAN SİLVESTRO CHAPEL: LEPROSY

Abstract:

This article examines the interrelation between disease, the body, and authority through a comparative analysis of a 13th-century fresco located in the Chapel of San Silvestro, which depicts Emperor Constantine as a leper. In Byzantine iconography, illness is not merely a sign of physical decay; it is a visual manifestation of divine will and moral deterioration. Diseases such as leprosy, especially those that are contagious and visually apparent, were portrayed as bodily expressions of sin, with diagnosis understood not through medical means but as divine judgment. The figure of Constantine, portrayed as a leper, represents not just a sick individual, but a fragile political body subjected to the scrutiny of sacred legitimacy. Thus, the fresco functions not only as a scene of healing, but also as a symbolic reestablishment of imperial sanctity. While analyzing the iconographic details of the scene, this study also interrogates the historical transformation of the notion of healing from divine intercession to microbiological knowledge. Modern microbiology defines leprosy as an infection caused by *Mycobacterium leprae*, diagnosed through its physical symptoms. In contrast, Byzantine thought associated leprosy with spiritual transgression and social exclusion. The fresco, therefore, presents not only a medical image, but also a theological, political, and cultural narrative. By investigating the fresco through medical, iconographic, and symbolic dimensions, this article aims to reveal how medical knowledge has been represented from past to present, and how the body has been inscribed with ideological meanings across time. In this light, the fresco becomes more than an artwork it becomes a historical text. Frozen on the walls of San Silvestro, this scenes speaks across centuries: the body is composed not only of flesh, but also of belief, knowledge, and power. And each mark upon it is not merely a disease but a mirror of its age.

Keywords: Leprosy, Byzantine medicine, San Silvestro Chapel, Microbiology, Iconography

Giriş

Bizans ikonografisinde beden, yalnızca fizyolojik bir yapı ya da teolojik bir metafor değil; aynı zamanda siyasal meşruiyetin, mikrobiyolojik bilinçsizlikle iç içe geçmiş bir estetik strateji alanıdır. Bu çok katmanlı temsiller düzleminde cüzzam, yalnızca *Mycobacterium leprae* basilinin neden olduğu kronik bir enfeksiyon olarak değil; duyuşsal bütünlüğünü yitirmiş bir sinir sisteminin, ahlaki çözülmeyle özdeşleştirilen yüzey deformasyonlarının ve kamusal dışlanmanın görsel belleği olarak da karşımıza çıkar^{1;2}. Modern tıpta lepromatöz lepra olarak sınıflandırılan, özellikle Schwann hücrelerine yönelik basil invazyonu ile karakterize olan ve periferik nöropatiye, facies leprosa deformasyonlarına ve kemik rezorpsiyonlarına yol açan bu hastalık, Bizans'ın ikonografik evreninde yalnızca patolojik bir durum değil; günahın deriye, sinire ve kemiklere kazınmış biçimi olarak temellendirilmiştir^{3;4}. Sanatçının sahip olduğu sınırlı anatomi bilgisi, mikroskopik gözlemin yokluğu ve dönemin teolojik açıklamaları, bu hastalığı doğrudan değil; ışıık yönlendirmeleri, mimetik figür yerleşimleri, ikonografik sessizlikler ve metafizik semboller üzerinden dolaylı biçimde görünür kılmıştır^{5;6}. Özellikle altın fonun kullanımı, cüzzamlı bedeni zamansal gerçeklikten kopararak onu ilahi bir düzene yerleştirirken; figürün hareketsizliği, kas tonusunun kaybı, yüzeysel renk değişimleri ve mimetik donukluk, sinir iletimindeki kopuşların ve duyuşsal izolasyonun sanatsal birer göstergesine dönüşür⁷. Fresklerdeki bu figüratif pasiflik, yalnızca klinik semptomatolojinin değil, aynı zamanda ritüel bir dışlanmışlığın ve ruhsal bir askıya alınmışlığın da görsel karşılığıdır.

Bu çalışma, İtalya'nın L'Aquila kentinde konumlanan San Silvestro Şapeli'nde yer alan İmparator Konstantin fresk döngüsü üzerinden, Bizans'ın tıbbi yetersizliklerinin nasıl ikonografik estetiklerle telafi edildiğini, cüzzamın yalnızca bir patoloji olarak değil, bedende vücut bulan bir ontolojik kopuş olarak nasıl kurgulandığını ve nihayetinde iyileşmenin yalnızca klinik değil, kozmik bir düzleme nasıl taşındığını sorgulayan disiplinlerarası bir çözümlemeyi amaçlamaktadır. Çünkü burada cüzzamlı beden, ne sadece hasta ne sadece günahkârdır; o, mikrobiyolojik olmayan bir epistemolojinin, dışlanmışlığın estetik belleğine kazınmış sessiz bir anlatıcıdır.

Bizans'ta Cüzzamın Kavramsal ve Toplumsal Çerçevesi

Bizans tıp tarihinde cüzzam, yalnızca biyolojik bir enfeksiyon değil; aynı zamanda bireysel günahın maddi suretteki tezahürü ve kolektif korkunun disipline edici bir aracı olarak algılanmıştır. Helenistik tıbbın önde gelen figürlerinden Galen, bu hastalığı *elephantiasis* benzeri terimlerle tanımlarken, modern anlamda *Mycobacterium leprae*'nin varlığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁸. Patolojik bozulmanın mikrobiyolojik kökeni bilinmediğinden, ciltteki lezyonlar, yüzeysel nodüller ve uzuv deformasyonları; hem

¹ J. C. Lastória ve M. A. M. M. Abreu, "Leprosy: Review of the Epidemiological, Clinical, and Etiopathogenic Aspects – Part 1," *Anais Brasileiros de Dermatologia* 89/2 (2014): 205–218, <https://doi.org/10.1590/abd1806-4841.20142245>.

² T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses: Leprosy in Byzantium and the Medieval West* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2014).

³ K. Bobosha vd., "Field-Evaluation of a New Lateral Flow Assay for Detection of Cellular and Humoral Immunity against *Mycobacterium leprae*," *PLOS Neglected Tropical Diseases* (2014), <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0002845>.

⁴ I. Bermann, "The Bacillus Lepae," *Archives of Medicine* 7 (1882): 203–215.

⁵ J. E. B. Edwards ve A. L. R. Gertsman (ed.), *Haunted Bodies: Gender and Embodiment in Medieval Europe* (Palgrave Macmillan, 2010).

⁶ K. Weitz (ed.), *The Embodied Self: Feminist Perspectives on Body Image* (Londra: Routledge, 2018).

⁷ Alexander Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 cilt (New York: Oxford University Press, 1991).

⁸ T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses: Leprosy in Byzantium and the Medieval West* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2014), 122

doğrudan şeytani etkiyle hem de ahlaki yozlaşmayla ilişkilendirilmiştir⁹. Bu algı, zamanla cüzzamı yalnızca tedavi edilmesi gereken bir hastalık değil, Tanrı’dan uzaklaşmanın cezai bir belirtisi hâline getirmiştir. Erken Hristiyanlık metinlerinde, özellikle de İsa’nın cüzzamlıları iyileştirdiği anlatılar, bu hastalığı bir tür ruhsal sınav olarak konumlandırır. Bu nedenle Bizans teolojisinde cüzzamlı beden, yalnızca bir taşıyıcı değil; aynı zamanda günahın görünür yüzü, ilahi gazabın maddesel izidir. Cüzzamlıların toplumdan soyutlanması da yalnızca sağlık tedbiri değil; ilahi düzene yönelik tehditlerin sınır dışına itilmesi anlamına geliyordu. Bu düşünsel zemin, Bizans toplumunun enformel teolojik bilinciyle tıbbi bilgi eksikliği arasında kurulan bir iktidar boşluğunda biçimlenmiştir. 7.yüzyıldan itibaren Leprosaria’lar olarak bilinen kurumlar, devlet ve kilise iş birliğiyle sistematik hâle getirilmiş, cüzzamlı bireyler şehirlerin dış mahallelerine, çoğunlukla mezarlıklara yakın bölgelere yerleştirilmiştir¹⁰. Bu yerleştirme stratejisi, cüzzamlı bedenin hem fiziksel hem metafizik bir sınırdan konumlandırılması anlamına gelir. “Ölüme yakın canlılar” olarak tarif edilen bu bireyler, yaşamla ölüm, kutsallıkla lanet, toplumla yalnızlık arasında mekânsal ve ontolojik olarak bir eşikte tutulmuştur. Böylece Bizans’ta cüzzam, yalnızca bir enfeksiyon değil; aynı zamanda ritüel ve ideolojik bir tecrit aracı hâline gelmiştir. İlginçtir ki, Bizans dünyasında cüzzamlı bireyler yalnızca dışlanmamış; aynı zamanda “yarı-kutsal” figürler olarak da temsil edilmiştir. Kilise, bu bireyleri sadaka toplamakla görevlendirebilmiş, onları hem günahın kefareti hem de merhametin nesnesi olarak araçsallaştırmıştır¹¹. Bu çelişkili konum, cüzzamlı bedenin hem cezalandırılan hem kutsanabilen bir varlık olarak okunmasına yol açar. Hukuki açıdan miras hakkından, evlenme özgürlüğünden ve kamusal görevlerden yoksun bırakılan bu bireyler, teolojik düzlemde hem Tanrı’ya yakın hem de toplumdan dışarıda tutulmuş bir ontolojik statüye sahiptir. Modern mikrobiyolojiye göre cüzzam, uzun süreli yakın temasla bulaşan ve bağışıklık sistemi zayıf bireylerde daha sık görülen, düşük bulaşıcılığa sahip bir hastalıktır¹². Ancak Bizans’ta bu bilgi mevcut olmadığından, yalnızca bir cüzzamlıya bakmak, onunla aynı ortamda bulunmak ya da adını anmak dahi sosyal damgalanma için yeterli hâle gelmiştir. Bu korku, tıbbi bilinçsizlikten değil, Tanrısal düzenin bozulmasıyla ilgili içselleştirilmiş bir tehlike algısından beslenmiştir.

Tüm bu tarihsel, tıbbi ve teopolitik bağlam bir araya geldiğinde, cüzzam Bizans kültüründe yalnızca tedavi edilmesi gereken bir hastalık değil; temsil edilmesi gereken bir kriz hâline gelir. Mikrobiyolojik bilinçten yoksun bu dönemde, hastalığın bedende yarattığı bozulma, bir tür görsel konuşmaya; toplumun ona yüklediği ahlaki ve dinsel anlamlar ise ikonografik bir dile dönüşür. Sanat, bu anlamda yalnızca estetik bir alan değil, patolojik olanın hem açıklayıcısı hem de örtücüsüdür. Özellikle imparatorluk figürleri üzerinden şekillenen cüzzam temsilleri, yalnızca bireysel bir çöküşü değil; Tanrısal düzenden sapmanın, siyasi otoritenin kırılmasının ve ruhsal dönüşümün eşzamanlı görselleşmesini mümkün kılar. İşte bu bağlamda, San Silvestro Şapeli’nde yer alan İmparator Konstantin’e ait fresk döngüsü, Bizans’ın hem tıbbi bilgisizliğini hem de ikonografik dehasını bir araya getiren nadir örneklerden biri olarak karşımıza çıkar.

San Silvestro Şapeli Fresk Döngüsüne Anlatısal Bir Bakış

San Silvestro Şapeli’nde yer alan bu 13. yüzyıla ait fresk dizisi, İmparator Konstantin’in cüzzam hastalığına yakalanışını, saray hekimlerinin uygulama önerilerini ve nihayetinde Aziz Petrus ile Aziz Paulus’un ilahi müdahalesiyle gerçekleşen mucizevi şifasını ardışık üç sahne aracılığıyla tasvir eder. Sanatsal süreklilik ve teolojik derinlikle inşa edilen bu anlatı dizisi, üç sahneden oluşan bir fresk döngüsü içerisinde

⁹ Lastória, J. C., & Morgado de Abreu, M. A. M. (2014). Leprosy: Review of the epidemiological, clinical, and etiopathogenic aspects – Part 2. *Anais Brasileiros de Dermatologia*, 89(3), 389–403. <https://doi.org/10.1590/abd1806-4841.20142487>

¹⁰ T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses*, 122.

¹¹ T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses*, 151.

¹² K. Bobosha, J. J. van der Ploeg-van Schip, S. J. F. van den Eeden ve T. H. M. Ottenhoff, “Field-Evaluation of a New Lateral Flow Assay for Detection of Cellular and Humoral Immunity against *Mycobacterium leprae*,” *PLOS Neglected Tropical Diseases* (2014), erişim adresi: <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0002845>.

epizodik biçimde kurgulanmıştır (Şekil 4). Bu üçlü sahne, yalnızca bir mucizenin dramatik anlatımı değil; aynı zamanda Bizans toplumunun hastalığı nasıl kavramsallaştırdığına, günah ve bedensellik ilişkisini nasıl kurduğuna ve imparatorluk otoritesinin nasıl teolojik biçimde yeniden kurulduğuna dair çok katmanlı bir ikonografik şemadır. İlk sahnede, imparatora tedavi amaçlı önerilen çocuk kanı banyosu, Antik tıbbın humoral teorilerine dayalı ama etik açıdan derin bir kriz oluşturan uygulamadır. Aetios of Amida (6. yy) ve Paulus Aegineta (7. yy) gibi erken dönem hekimlerin yazılarında benzer uygulamalara dair kayıtlar yer alır. Bu öneri, yalnızca bedeni değil, imparatorluk meşruiyetini de tehdit eden bir ahlaki çıkmaz yaratır. Bu noktada tıbbi bilgi ile teolojik duyarlılık arasında trajik bir çatışma açığa çıkar. İkinci sahnede imparatorun rüyasında Aziz Petrus ve Aziz Paulus belirir; bu ilahi vizyon, çocuk kanı tedavisinden vazgeçilmesini sağlar ve ertesi sabah Konstantin mucizevi biçimde iyileşir. Fresk bu ânı simgesel düzeyde işler: yatakta yatan Konstantin'in çevresinde, azizler başucunda ilahi kudretin fiziksel olmayan, ancak jestler ve sembollerle aktarıldığı bir şifa sahnesi kurulmuştur¹³. Azizlerin uzanan elleri, kutsiyetin metafizik iletimi olarak okunur; mimari arka plan, göksel bir alanın dünya üzerindeki izdüşümüne dönüşür. Üçüncü sahnede, Konstantin, görünür biçimde bozulmuş ve ruhsal olarak yıkıma uğramış bir beden içinde tasvir edilir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, bu çürümenin kökeninde imparatorun gençliğindeki şehvet düşkünlüğü yer alır; bu nedenle cüzzam, yalnızca fiziksel bir hastalık değil, ilahi gazabın bedensel tezahürü olarak kavranır. Ciltteki lezyonlar ve solgunluk, hem tıbbi hem de moral göstergelerdir^{14,15}.

Bu üç sahne, yalnızca ardışık bir hikâyeyi değil, Bizans'ın kozmolojik anlayışında beden, günah, şifa ve otoritenin nasıl temsil edildiğini gösteren bir ikonografik dizgeyi oluşturur. Fresk, Tanrısal düzenle ahlaki yozlaşma, tıbbi çöküş ile teolojik onarım arasında kurulmuş bir görsel epistemolojiye dönüşür.

Fresk Analizi I: Çocuk Kurbanı Sahnesi

San Silvestro Şapeli'nde yer alan bu fresk sahnesi, yalnızca İmparator Konstantin'in cüzzamla sınıışını anlatmaz; aynı zamanda bir iktidar figürünün içsel çözülüşünü, etik bir kriz anında bedenin ve ruhun ne denli ayrıksı biçimde temsil edilebileceğini gözler önüne serer. Kompozisyon, görsel olarak ikiye ayrılmıştır: sol tarafta tahtında oturan imparator ve saray erkânı; sağda ise kadınlar ve çocuklardan oluşan sivil bir kalabalık yer almaktadır. Bu ikilik, yalnızca fiziksel bir ayırım değil; kararın, merhametin ve tanıklığın karşıt kuvvetler olarak kurgulandığı dramatik bir düzendir¹⁶. Tahta gömülmüş bir hâlde betimlenen imparator figürü, geleneksel otoritenin görkemli dış görünümünü sürdürse de yüzündeki ifade ve beden diliyle ruhsal bir çöküntüye işaret eder. Kaftanı, mücevherli tacı ve çevresindeki mimari yapı, Roma imparatorluk ihtişamını simgelerken, imparatorun bakışlarındaki boşluk ve tereddüt, bu otoritenin artık yalnızca biçimsel kaldığını düşündürür. Saray hekimlerinin arkasında konumlandığı bu sahne, tıbbi aklın temsilcisidir. Ancak hekimlerin önerdiği tedavi yöntemi çocukların kanıyla yıkanmak dönemin teolojik dünyasında hem etik hem de kozmolojik bir sınav niteliğindedir¹⁷. Bu grotesk tıbbî öneri, fresk döngüsünün en dramatik sahnelerinden biri olan çocuk kurbanı kompozisyonuyla görselleştirilir (Şekil 1). İmparatorun karşısında yer alan kadın ve çocuk grubu ise freskin duygusal, ahlaki ve teopolitik ağırlık merkezini oluşturur. Kadınların kıyafetleri sade, pastel tonlarda ve uzun formlarda işlenmiştir; bazıları başlarını örtmüş, bazıları

¹³ A. Baggeoni, "Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome," içinde *Plague and the Sacred*, (Turnhout: Brepols, 2018), 143–163.

¹⁴ T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses*, 2013.

¹⁵ J. C. Lastória ve M. A. M. M. Abreu, "Leprosy: Review... – Part 1," *Anais Brasileiros de Dermatologia* 89/2 (2014): 205–218.

¹⁶ D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response* (Chicago: University of Chicago Press, 1991).

¹⁷ Y. K. Taşyürek, "Evliyâ Çelebi İlahî Komedyâ'yı Okudu mu?," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2013): 231–255.

ise açık bırakmıştır. Bu kıyafetsel çeşitlilik, sınıfsal bir çeşitlenmeden ziyade, anneliğin evrensel boyutunu ve merhametin bedensel tezahürünü yansıtır. Figürlerden bazıları çocuklarına sıkıca sarılırken, bazıları göğे bakmakta, bazıları ise doğrudan imparatora yönelerek karar anına müdahil olmaktadır. Özellikle çocuklardan birinin imparatora doğru uzattığı el, yalnızca yalvarış değil, aynı zamanda teslimiyet ve şefkate duyulan umudu simgeler. Bu jest, sahnenin etik ve görsel mihverine yerleştirilmiştir. Freskte kullanılan renkler de sahnenin metafizik anlamını güçlendiren unsurlar arasında yer alır. Lacivert fon, zamandan kopuk bir kutsallık hissi yaratırken, imparatorun koyu bordo giysisi dünyevi gücü temsil eder. Buna karşın kadın ve çocukların kıyafetlerinde görülen açık mavi, bej ve solgun kırmızılar, yeryüzüne ve inanca daha yakın bir görsel ton üretir. Saray yapısının altın renkli tuğlaları, dünyevi iktidarın sertliğini yansıtırken; sağdaki figürlerin toprakla temas eden beden dili, inancın ve masumiyetin doğal zeminini kurar¹⁸. Kompozisyonda özellikle dikkat çeken bir diğer unsur ise sahnenin merkezindeki boşluktur. Bu boşluk, yalnızca mekânsal değil; aynı zamanda etik bir boşluktur. İzleyiciyi doğrudan olayın kalbine yerleştiren bu düzenleme, kararın yükünü tarihsel figürlerden çıkararak güncel vicdanlara yükler. Böylece fresk, yalnızca bir görsel anlatım aracı değil; bir tür etik düşünme aygıtına dönüşür¹⁹. Sahnenin sonuna dair bilgi ise freskte değil, anlatının devamında gizlidir. Tarihsel versiyonlarda çocukların kurban edilmediği, İmparator Konstantin’in rüyasında Aziz Petrus ve Aziz Paulus’un kendisine görünerek onu ruhani bir şifaya yönlendirdiği aktarılır. Freskin bu son bölüme yer vermemesi, izleyicinin zihninde eylemin değil, eylemsizliğin ve sessizliğin etkisini artırır. Burada şifa, hekimin reçetesinden değil, inançtan ve merhametten doğar. Bu da imgenin taşıdığı en güçlü mesajlardan biridir: kurtuluş, bedensel bir müdahaleden değil, ruhsal bir vazgeçişten geçer^{20;21}.

Bizans ikonografisinin bu çarpıcı sahnesinde yer alan tıbbi öneri olan “çocukların kanıyla yıkanmak” yalnızca bir tedavi biçimi değil, aynı zamanda bir ahlaki sınav olarak kurgulanmıştır. Söz konusu uygulama, erken Bizans tıp külliyatında dolaylı biçimde yer alan, humoral dengeye müdahale amaçlı tedavilerin aşırıya kaçmış ve etik sınırları zorlayan bir versiyonudur. Saray hekimlerinin bu önerisi, özellikle Antik Yunan tıbbında yaşlıların “genç kan” ile tazelenmesi yönündeki inanışın yozlaşmış bir formu olarak değerlendirilebilir. Aetios of Amida ve Paulus Aegineta gibi Bizans tıbbının önemli figürleri, kan alma, lavman, banyo ve sıcak soğuk dengesi gibi yöntemleri sistematik olarak aktarmış olsalar da, çocuk kanı kullanımı bu külliyatta normatif değildir ve burada dramatik bir sınav biçiminde sahneye yansıtılmıştır²². Tıbbi etik açısından bu öneri, genç bedeninin yaşlı otorite için araçsallaştırılması anlamına gelir ve çağdaş biyoetik ilkelerle şiddetle çelişir. Mikrobiyolojik bilgi eksikliğiyle birleşen bu yanlış uygulama önerisi, toplumdaki hiyerarşik ilişkilerin tıbbi pratiğe yansımaları gözler önüne serer. Ancak freskte bu öneri uygulanmaz; ilahi bir rüya yoluyla müdahale gelir. Bu da Bizans tıbbında Tanrısal düzenin bozulmuş etik çerçeveyi restore edebileceği anlayışını güçlendirir. Tıbbi açıdan sahne analiz edildiğinde, tahtta oturan imparator figürünün donuk yüz ifadesi, motor sinir iletiminde yaşanan ciddi bir aksamanın sanatsal izdüşümünü sunar. Ridley–Jopling sınıflamasına göre LL (lepromatöz lepra) formu, maksillofasiyal bölgede “facies leprosa” olarak adlandırılan tipik deformasyonlara yol açar. Burun köprüsünün çökmesi, göz çukurlarının belirginleşmesi, yanakların düzleşmesi ve alın çizgilerinin silikleşmesi gibi belirtiler, doğrudan

¹⁸ A. Baggeoni, “Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome,” içinde *Plague and the Sacred*, (Turnhout: Brepols, 2018), 143–163.

¹⁹ D. Freedberg, *The Power of Images*, 1991.

²⁰ Y. K. Taşyürek, “Evliyâ Çelebi İllâhî Komedyâ’yı Okudu mu?,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2013): 231–255.

²¹ A. Baggeoni, “Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome,” içinde *Plague and the Sacred*, (Turnhout: Brepols, 2018), 143–163.

²² Aetios of Amida, *Tetrabiblos*, 6. yüzyıl.

betimlenmeden yüzeyin sadeleştirilmesi ve mimik kaybı yoluyla sunulmuştur^{23,24}. İmparatorun karşısında yer alan kadın ve çocuk figürlerinin korumacı duruşları ve çocuklara sarılmaları, dönemin cüzam algısına bağlı olarak gelişen sosyal izolasyon refleksinin ikonografik ifadesidir. Mikrobiyolojik açıdan M. leprae'nin düşük bulaşıcılığı bilinmektedir²⁵ ancak Bizans toplumundaki teolojik yorumlama, hastalığın fiziksel temasla değil, ruhsal yozlaşmayla geçtiği inancını barındırır. Bu nedenle figürlerin korkulu ve savunmacı tavırları, yalnızca biyolojik değil, teopolitik bir karşılık üretir.

Çocuk figürlerinin çıplak ayaklı ve narin çizimi, immünolojik savunmasızlığı göstermekten ziyade, ikonografik savunmasızlık duygusunu pekiştirir. Böylece fresk, tıbbi bir reçeteyi değil; bir ahlaki patolojiyi temsil eder.

Fresk Analizi II: Rüya ve İlahi Müdahale

Fresk, çaresizliğin eşiğinde beliren bir epifaniyle yön değiştirir. Anlatı, dünyevi tıbbın çıkmazından ilahi müdahaleye geçer. Konstantin'in rüyasında beliren azizler, kurban fikrine son verir ve ona Tanrı'dan gelen şifayı önerir (**Şekil 2**). Sahnenin merkezindeki imparator figürü; mor kaftanı, mücevherli tacı ve simetrik durağan konumlanışıyla yalnızca dünyevi bir hükümdarı değil, Tanrısal düzenin dünyevi vekilini temsil eder. Mor renk, *porphyrogenetos* kavramıyla bağlantılı olarak hem hanedanın biyolojik meşruiyetini hem de Tanrısal onayı ifade eder²⁶. Figürün merkezde ve hareketsiz biçimde yerleştirilmesi ise onun kozmik ekseninde sabitlenmiş bir otoriteyi simgelediğini gösterir. Bu düzenlemenin temel taşı olan altın zemin, imparatoru maddi mekândan yalıtarak onu zamansız, ilahi bir alana taşır. Bizans ikonografisinde altın, Tanrı'nın mutlak ışığını ve varlığını temsil eder; bu nedenle freskte yalnızca estetik bir arka plan değil, figürün metafizik statüsünü belirleyen bir unsurdur²⁷. İmparatorun yüzündeki solukluk, ciltteki eritemli noktalar ve donuk bakışlar, yalnızca tıbbi semptomlar değil; ruhsal ve teolojik yozlaşmanın bedensel izleridir. Bu semptomlar, yalnızca fiziksel değil; ilahi düzene aykırılığın bedende beliren yankılarıdır. Bu anlayış, hükümdarın bedeninde görülen her bozulmayı kamusal ve kozmik düzeyde anlamlı kılar. Bizans sanatında beden, yalnızca fizyolojik değil; metafizik bir alanın yansımasıdır. İmparator figürü, bu bağlamda "politik beden" kavramının merkezindedir: hem dünyevi otoritenin taşıyıcısı hem de Tanrısal düzene bağlı bir varlıktır. Mor kaftan ile hastalıklı tenin karşıtlığı, seçilmişlik ile sınanma arasındaki gerilimi görselleştirir. Sanatçının yüzey, ışık ve renk kompozisyonu bu çatışmayı derinleştirir²⁸. Başındaki tacın korunması, fiziksel zayıflığa rağmen ilahi seçilmişliğin sürdüğünü vurgular. Bu ikonografik ayrıntı, imparatorluk otoritesinin bedensel kırılganlıkla sınansa da sembolik düzeyde sürdüğüne işaret eder. Böylece fresk, ilahi düzen ile politik meşruiyetin bedensel düzeyde kesiştiği bir anlatıya dönüşür. Şifa teması ise burada sadece fiziksel bir iyileşmeyi değil, ilahi düzene yeniden dâhil olma sürecini simgeler. Freskte Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un dokunuşuyla gerçekleşen mucizevi iyileşme, imparatorun ilahi lütufla yeniden kutsanmasını ve

²³ I. Bermann, "The Bacillus Lepae," *Archives of Medicine* 7 (1882): 203–215.

²⁴ B. Niranjana Moorthy, Prakash Kumar, K. R. Chaturra, H. R. Chandrasekhar ve P. K. Basavaraja, "Histopathological Correlation of Skin Biopsies in Leprosy," *Indian Journal of Dermatology, Venereology and Leprology* 67/6 (2001): 299–301.

²⁵ K. Bobosha, J. J. van der Ploeg-van Schip, S. J. F. van den Eeden ve T. H. M. Ottenhoff, "Field-Evaluation of a New Lateral Flow Assay for Detection of Cellular and Humoral Immunity against Mycobacterium leprae," *PLOS Neglected Tropical Diseases* (2014), <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0002845>.

²⁶ Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 cilt (New York: Oxford University Press, 1991)

²⁷ R. Cormack, *Writing in Gold: Byzantine Society and Its Icons* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

²⁸ Raffaele Guerra, "Haunted Bodies: Health, Illness and Inner Life in Byzantium," içinde *Soul and Body Diseases, Remedies and Healing in Middle Eastern Religious Cultures and Traditions*, ed. Cătălin-Stefan Popa (Bucharest: Peter Lang, 2023).

meşruiyetini tazelemesini ifade eder²⁹. Bu bağlamda tıbbi bilgi arka plandadır; asıl şifa Tanrısal müdahale yoluyla gerçekleşir. Konstantin'in arkasında yer alan genç figür, törensel bir şemsiye ya da litürjik bir nesne taşıyormuş gibi tasvir edilmiştir. Figürün elindeki bu nesne, Bizans litürjisinde kutsal alanı belirleyen ve ritüel alanı görünür kılan bir araç olan flabellum olarak yorumlanabilir³⁰. Flabellum, yalnızca ayinsel bir aksesuar değil; aynı zamanda Tanrısal kudretin mekânda dolaşımını yöneten sembolik bir nesne olarak işlev görür³¹. Bu bağlamda, figür yalnızca bir hizmetkâr değil, therapeia kavramının bedenleşmiş bir temsili hâline gelir. Şifaya aracılık eden bu dünyevi figür, Tanrısal düzene katılımın ritüel jestlerle mümkün olduğunu gösterir. Flabellum'un titreşimi, bir tür kutsal rezonansı simgeler ve böylece beden, kutsalın görsel estetiğiyle örtüşen bir sahneye dönüşür³². Aziz Petrus ve Aziz Paulus, altın yaldızlı nimbus (hale) ile çevrelenmiş başlarıyla Tanrısal kudretin dünyevi suretteki temsilcileri olarak ön plana çıkar. Nimbus burada yalnızca kutsiyetin görsel bir işareti değil, aynı zamanda ilahi enerjinin yoğunlaştığı metafizik bir merkezdir³³. Figürlerden biri, sağ elini imparatorun üzerine doğru uzatmış; diğeri ise dua eder pozisyonda içe dönük bir jest sergilemektedir. Bu ikili beden dili, Bizans ikonografisinde ilahi iradenin aktarımındaki dualiteyi yansıtır: biri göksel kudretle temas kurarken, diğeri bu kudreti dünyevi alana iletir³⁴. Sağ elin ileri doğru uzatılması, yalnızca bir yardım çağrısı değil, doğrudan Tanrısal enerjinin aktarımı olarak okunur; bu jestin fiziksel temastan çok metafizik bir akışı temsil ettiği anlaşılır. Azizlerin sade kıyafetleri, dünyevi zenginlikten bilinçli bir arınmayı ve kutsal olanla yakınlığı simgeler. Bu görsel strateji, ilahi otoriteyi dünyevi temsilcilerle görünür kılmak için bilinçli olarak uygulanır. Figürlerden birinin elinde tuttuğu açık kitap ise yalnızca teolojik bilgi değil, aynı zamanda kelâmın iyileştirici gücünü taşır. Bizans litürjisinde kelâmın, sözel ya da yazılı formuyla hem ruhsal hem de bedensel şifayı mümkün kıldığına inanılır³⁵. Açık kitap, bu bağlamda sessiz bir dua kadar etkili bir tedavi aracı olarak resmedilmiştir. Bizans sanatında sözün bedene, kutsal kelâmın maddeye temas etmesi, yalnızca didaktik değil terapötik bir karşılık üretir^{36,37}. Her iki aziz figürü de Konstantin'in ayakucunda simetrik biçimde konumlanmış ve sağ ellerini ona doğru uzatarak eşzamanlı bir müdahalede bulunmaktadır. Bu eşgüdümlü jest, Bizans ikonografisinde şifanın yalnızca bireysel bir aziz aracılığıyla değil, Tanrısal gücün kolektif ve çok yönlü temsilcileri aracılığıyla aktarıldığını gösterir^{38,39}. Azizlerden biri, sağ ve sol ellerini birden uzatarak Konstantin'in bedenine doğru yönelmiştir; bu simetrik ve çift yönlü jest, ilahi kudretin doğrudan aktarımını temsil ederken, sol elinde tuttuğu mücevherli İncil

²⁹ A. Baggeoni, "Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome," içinde *Plague and the Sacred*, (Turnhout: Brepols, 2018), 143–163.

³⁰ Umberto Chierici, "Gli Affreschi della Chiesa di S. Silvestro in Aquila," *Bollettino d'Arte* 5 (1947): 111–128.

³¹ Raffaele Guerra, *Haunted Bodies*, 2023.

³² Christos Merantzias, "Bizans Kültüründe Benliğin Vücut Bulması," Brigitte Pitarakis (ed.), *Hayat Kısa, Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı* içinde (İstanbul: Pera Müzesi, 2015), 5–11.

³³ Alain Touwaide, "Byzantine Medicine Matters: Latest in Scholarship," bildiri, *Colloquia Ceranea IV*, University of Łódź, Łódź, 12 Mayıs 2022.

³⁴ Veronica Percec, "A Touch of Violence: Feeling Pain in Byzantium," içinde *Knowing Bodies, Passionate Souls: Sense Perceptions in Byzantium*, ed. Susan Ashbrook Harvey ve Margaret Mullett (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2017), 181.

³⁵ Maria Evangelatou, "Virtuous Soul, Healthy Body: The Holistic Concept of Health in Byzantine Representations of Christ's Healing Miracles," içinde *Holistic Healing in Byzantium*, ed. John T. Chirban (Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 2010), 173–242.

³⁶ Raffaele Guerra, "Haunted Bodies: Health, Illness and Inner Life in Byzantium," içinde *Soul and Body Diseases, Remedies and Healing in Middle Eastern Religious Cultures and Traditions*, ed. Cătălin-Stefan Popa (Bucharest: Peter Lang, 2023), 276–309.

³⁷ Evangelatou, "Virtuous Soul, Healthy Body".

³⁸ A. Baggeoni, "Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome," içinde *Plague and the Sacred*, (Turnhout: Brepols, 2018), 143–163.

³⁹ Guerra, "Haunted Bodies," 279.

aracılığıyla kelâmın maddi ve görsel temsiline de işaret eder. Dikkat çekici olan, bu elin doğrudan temasta bulunmak yerine örtülü oluşudur; bu durum, kutsal nesnelerle kurulan fiziksel ilişkinin aracı bir temizlik ve saygı filtresiyle sağlandığını gösterir. Örtü, hem fiziksel temasın sınırlanması hem de kutsiyetin dokunulmazlığına dair Bizans litürjik estetiğinin bir parçasıdır⁴⁰. Böylece her iki aziz, hem bedensel dokunuş hem kelâmsal kudretle bir tür ikili şefaathanesi kurar. Bu senkronize hareket, şifanın fiziksel temastan çok daha fazlası olduğunu, Bizans kozmolojisinde ilahi müdahalenin hem söz hem jest düzeyinde tezahür ettiğini simgeler^{41;42}. Sahnenin arka planındaki mimari, Bizans'ın sembolik şehir anlayışına referansla tasarlanmıştır. Perspektifsiz, simetrik yapılar, tonozlu kemerler ve kubbeler, yalnızca mekânsal bir arka plan değil; ilahi düzenin yeryüzündeki izdüşümüdür. Bu yapılar, urbs caelestis yani "ilahi şehir" in mimari karşılığı olarak yorumlanabilir ve seyirciyi dünyevi olan ile göksel olan arasındaki eşige davet eder. Özellikle Konstantin'in baş hizasında konumlanan merkezi kemerli yapı, sıradan bir mimari detay değil; ruhsal bir geçiş alanı, liminal bir eşik olarak işlev görür. Bu eşik yapısı, hastalıktan arınmanın yalnızca bedensel değil, ruhsal bir yeniden doğuş anlamına geldiğini sembolize eder. İmparatorun bedeninin hemen arkasında yer alan bu yapı, izleyicinin dikkatini yalnızca sahne önündeki figürlere değil, figürlerin yerleştirildiği kozmik düzenin temsiline yönlendirir. Fresk, böylece yalnızca bir şifanın değil, Tanrısal merhametin, dünyevi otoriteyle nasıl birleştiğinin ve bu birleşmenin mimari kurguda nasıl görünür kılındığının görsel anlatımı hâline gelir^{43;44}. Konstantin, hem günahkâr hem kurtulmuş figürdür; hem hastadır hem de ilahi seçilmiştir. Bu çok katmanlı temsil, Bizans dünyasında hastalığın yalnızca patolojik değil, aynı zamanda teolojik, politik ve ikonografik bir olgu olarak kavrandığını gösterir. San Silvestro Şapeli'ndeki bu sahne, Bizans toplumunun beden, kudret ve kutsallık algılarını iç içe geçiren bir görsel metin olarak okunmalı; tıbbın yalnızca tedavi edici değil, temsil edici bir güce sahip olduğu anlayışı içinde değerlendirilmelidir. Bu fresk, cüz zamın yalnızca fiziksel bir hastalık değil, aynı zamanda ilahi düzene dâhil edilmiş bir günah metaforu olarak temsil edildiğini göstermektedir⁴⁵. Konstantin'in lekeli bedeni, Tanrısal gazabın bedensel karşılığı olarak görülürken; azizlerin dokunuşuyla yeniden ilahi düzene katılır. Şifa, burada yalnızca bedensel iyileşme değil, teolojik olarak onarılmış bir bütünlüktür.

Modern tıpta şifa, klinik süreçlerle tanımlanırken; Bizans ikonografisinde beden, Tanrı ile insan arasında bir ara yüzdür⁴⁶. San Silvestro freski, bu anlayışın bir izdüşümü olarak, kırılgenlikle kutsallığın çakıştığı anı temsil eder. Bu yönüyle fresk, hem cüz zam ikonografisinin gelişiminde bir eşik hem de şifa veren azizlerin görsel gücünü yoğunlaştıran ender örneklerden biridir. Freskte Konstantin'in yatakta pasif biçimde resmedilmesi, Bizans tıbbında ilerleyici ve geri dönüşü olmayan hastalıkların sembolik biçimde temsildir. Bu duruş, yalnızca bir bedenin çöküşünü değil; aynı zamanda sinir sisteminin periferik çöküşüne dair nöroimmünolojik bir sessizliğin ikonografik ifadesidir. Modern tıpta lepromatöz lepra (LL) olarak adlandırılan ve yaygın cilt lezyonları ile sinir tutulumu ile seyreden formun görsel karşılığı olan bu pozisyon, aynı zamanda mikrobiyolojik anlamda Schwann hücrelerine basil invazyonu ve difüz nöropatiye işaret

⁴⁰ Evangelatou, "Virtuous Soul, Healthy Body."

⁴¹ Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 cilt (New York: Oxford University Press, 1991).

⁴² T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses: Leprosy in Byzantium and the Medieval West* (Ithaca: Cornell University Press, 2014).

⁴³ Alain Touwaide, "Byzantine Medicine Matters: Latest in Scholarship," bildiri, *Colloquia Ceranea IV*, University of Łódź, Łódź, 12 Mayıs 2022.

⁴⁴ Christos Merantzias, "Bizans Kültüründe Benliğin Vücut Bulması," içinde Brigitte Pitarakis (ed.), *Hayat Kısa, Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı* (İstanbul: Pera Müzesi, 2015), 5–11.

⁴⁵ Lester K. Little, *Leprosy in Premodern Medicine: A Malady of the Whole Body* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007).

⁴⁶ Raffaele Guerra, *Haunted Bodies*, 2023

eder^{47,48}. LL formu, Ridley–Jopling sınıflamasında immün baskılanmanın belirgin olduğu en ilerlemiş evreyi temsil eder; burada vücut, basil yüküyle baş edemediği için hücrel bağışıklık neredeyse yok denecek düzeye iner. Bu tip lepra, sinirlerde özellikle perinöral fibrozis, aksoplazmik dejenerasyon ve makrofaj infiltrasyonu ile seyreder. Sinir uçları boyunca myelin kılıfının kaybı, motor sinir fonksiyonlarını felce uğratar ve istemli kas hareketlerini durdurur. Bu nedenle sahnede Konstantin’in mutlak hareketsizlik hâlinde, uzanmış pozisyonunda betimlenmesi; sinaptik iletişimin sonlanması, duyu kayıpları ve kas atrofilerinin görsel dışavurumu olarak yorumlanabilir. Ayrıca bu durum, kas denervasyonu nedeniyle gelişen immobilizasyonla da örtüşür. Lepromin testi genellikle negatif sonuç verir; bu da hücrel immünitinin baskılandığını ve basil yükünün sistematik yayılım gösterdiğini gösterir⁴⁹. Fresk kompozisyonunda aziz figürlerinin Konstantin’e doğrudan temas etmemesi, Bizans toplumunun hastalık karşısında geliştirdiği ritüel arınma refleksiyle ilişkilendirilebilir. Ancak günümüz mikrobiyolojisi M. leprae’nin düşük bulaşıcılığa sahip olduğunu ve bulaşmanın genellikle uzun süreli yakın temas ve bağışıklık sistemi zayıflığı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur⁵⁰. Fiziksel temassızlık bir yandan toplumun korku refleksini, diğer yandan ise hastadaki nöropatik bozulmaları gösterebilir. Schwann hücrelerine yönelik basil invazyonunun sinir liflerinde demiyelinizasyona neden olduğu bilinir; bu süreç sonucunda hem motor hem de duyu kayıpları meydana gelir⁵¹. Dolayısıyla freskteki figürlerin yalnızca manevî müdahalede bulunmaları, sinirsel kopuşun bir estetik dışavurumu olabilir. İmparator’un yüz mimiklerinde gözlenen donukluk ve hareketsizlik, yalnızca ilahi teslimiyetin değil, aynı zamanda karakteristik “facies leprosa” deformasyonlarının sanatsal ön figüratif temsili olarak da okunabilir. Lepromatöz leprada görülen maksillofasiyal bölgedeki kemik rezorpsiyonu, burun çökmesi ve yüzeysel cilt nodülleri, özellikle nazo-orbital bölgede belirginleşir⁵². Bizans sanatında bu tür deformasyonlar doğrudan gösterilmektense, gölgeleme, silikleştirme veya figürü geriye çekme yoluyla dolaylı biçimde sunulmuştur. Bu da görsel dilde hem utanmanın hem de yüceliğin aynı anda kurulmasına olanak tanır. Freskin mekânsal organizasyonu da estetikle örtülü bir biyopolitik izolasyonu temsil eder. Kemerli yapılar, içe kapalı alanlar ve hasta figürünün çevresindeki mimari boşluk, Bizans toplumunda cüzzamlı bireylerin yaşadığı mekânsal dışlanmayı sembolize eder. Bu dışlama yalnızca ikonografik düzlemde değil, aynı zamanda hukuki ve toplumsal alanlarda da gerçekleşmiştir. Cüzzamlılar evlenemez, kamu görevlerinde çalışamaz ve miras hakkından mahrum bırakılırken, bazıları kilise tarafından “sadaka toplayıcı” olarak yarı-manevi bir statüyle yeniden konumlandırılmıştır⁵³. Günümüzde lepra hastalığının tanısı erken konulmadığında nörolojik deformasyonların özellikle çocuklarda ciddi dışlanmaya neden olduğu bilinmektedir⁵⁴. Dolayısıyla fresk mekânı, Bizans’ın dışlayıcı epidemiyolojik reflekslerinin görsel bir kopyası gibidir. Histolojik olarak LL tip lepra, mikroskop altında globi adı verilen basil yığınları,

⁴⁷ J. C. Lastória ve M. A. M. M. Abreu, “Leprosy: Review of the Epidemiological, Clinical, and Etiopathogenic Aspects – Part 1,” *Anais Brasileiros de Dermatologia* 89/2 (2014): 205–218.

⁴⁸ *Sfântul Nichifor cel lepros – Văd surâsul lui Dumnezeu: viața, acatistul, paraclisul* (București: Editura Sophia, 2020), 87–94.

⁴⁹ *Sfântul Nichifor cel lepros – Văd surâsul lui Dumnezeu: viața, acatistul, paraclisul* (București: Editura Sophia, 2020), 93.

⁵⁰ K. Bobosha, J. J. van der Ploeg-van Schip, S. J. F. van den Eeden ve T. H. M. Ottenhoff, “Field-Evaluation of a New Lateral Flow Assay for Detection of Cellular and Humoral Immunity against Mycobacterium leprae,” *PLOS Neglected Tropical Diseases* (2014).

⁵¹ *Sfântul Nichifor cel lepros*, 102–110.

⁵² I. Bermann, “The Bacillus Lepae,” *Archives of Medicine* 7, no. 2 (1882): 153–164.

⁵³ T. S. Miller ve J. W. Nesbitt, *Walking Corpses: Leprosy in Byzantium and the Medieval West* (Ithaca: Cornell University Press, 2014), s.151.

⁵⁴ E. P. B. Alves, R. S. Moura, C. A. S. Lima ve J. M. B. Costa, “Leprosy in minors under 15: Incidence and characteristics of reported cases in the State of Pará in the period 2005 to 2013,” *Anais Brasileiros de Dermatologia* 95/1 (2020): 23–30, <https://doi.org/10.1016/j.abd.2019.05.005>.

grenz zonları ve foamy histiositlerle karakterizedir. Bu yapılar, organizmanın hücrel yanıt veremediği immün baskılanmış bir tablonun göstergesidir⁵⁵. Epidermal atrofiler, dermal ödem ve nodüler infiltrasyonlar, genellikle dermis yüzeyinde belirginleşir. Tıbbi estetik düzlemde ise bu yanıt eksikliği, figürün durağan, eylemsiz ve zamansız bir hâlde sunulmasıyla ifade edilir. Yani basil görünmezdir; ama etkisi, bedenın zamanla çürüyen imgesinde görünür hâle gelir. Sonuçta San Silvestro Şapeli'ndeki fresk, yalnızca bir ilahi şifa sahnesi değil, aynı zamanda tıbbi sessizliğin ve epistemolojik yoksunluğun görsel hafızasıdır. Mycobacterium leprae'nin neden olduğu nörolojik yıkım, immünolojik yetersizlik ve basil yükü bugün açık biçimde bilinmektedir; fakat Bizans'ta bu bilgiler mevcut olmadığı için hastalık, görselliğe sızan bir sessizlikle temsil edilmiştir. Cüzzam, bu bağlamda yalnızca bir patoloji değil; beden, toplum ve tanrısalılık üçgeninde askıya alınmış bir varoluş biçimi olarak fresklerde yer bulmuştur.

Fresk Analizi III: İkona ile Ruhsal Dönüşüm

San Silvestro Şapeli'ndeki fresk döngüsünün bir devam sahnesi olan bu kompozisyon, söz konusu dönüşümün ikonografik doruk noktasıdır: Konstantin, dünyevi otoritenin zirvesindeyken, diz çökerek ilahi şifaya yönelir⁵⁶. Kompozisyonun merkezinde yer alan figürler, hiyerarşik ama karşılıklı bir düzen içinde konumlanmıştır. Sağda, altın varaklı kaftanı içinde diz çöken imparator figürü, dünyevi kudretin temsilcisidir. Ancak bu kudret, sembolik olarak başını eğdiği ve dua pozisyonuna geçtiği anda askıya alınır. Bu jest yalnızca bedensel bir eğilme değil, aynı zamanda epistemolojik ve ontolojik bir teslimiyettir: bilgiyi bedenden değil, vahiyden ve inançtan türetme yönelimidir⁵⁷. İmparatorun karşısında yer alan ruhban figür, Aziz Silvester olarak tanımlanabilir. Elinde tuttuğu ikonada Petrus ve Paulus'un yüzlerinin işlenmiş olması, hem rüya anlatısına hem de bu rüyada imparatora görünerek onu vaftize yönelten kutsal otoritelere referans oluşturur. Bu sahne, dünyevi tıbbın sınırlarından ilahi epistemolojiye geçişin görsel ifadesidir (Şekil 3). Böylece ikon, yalnızca bir görsel nesne değil; Tanrı ile kul arasında aracılık eden teofanik bir aygıt işlevi görür. Bu durumda Silvester figürü, Tanrı'nın sesi değilse bile yüzüdür. İkona ise bu iletişimin görsel vektörü olarak okunmalıdır⁵⁸. Sahnedeki mimari arka plan, çok katmanlı anlamlara sahiptir. İki yana dizilmiş kuleli yapılar, hem Roma mimarisine gönderme yapar hem de "kutsal şehir" temsili olarak Yeni Kudüs'ün simgesel çağrışımını barındırır. Merkezdeki kemerli açıklık, kapı formuyla betimlenmiştir ve içinde bir kandil ya da tütsülük asılıdır. Bu detay, hem mekânın litürjik niteliğine hem de kutsal alan ile profan alan arasında kurulan sınırın geçirgenliğine işaret eder. İmparator bu eşikte diz çökmektedir; yani tam anlamıyla eşikte bir figürdür ne yalnızca dünyevî ne de tamamen ruhsaldır. Bu aradalık, sahnenin metafizik gerilimini pekiştirir⁵⁹. Renk kullanımı ve kıyafet ikonografisi de bu sahnenin anlam katmanlarını destekler. Ruhban figürlerin beyaz ve açık tonlarda betimlenmiş olması, kutsallık, temizlik ve ilahi ışımaya anlamlarını taşır. Buna karşın imparatorun altın işlemeli koyu giysisi, dünyevi ihtişamı ve saray kültürünü temsil eder. Ancak bu gösterişli kıyafet, artık hükmetmek için değil, teslim olmak için giyilmiştir. Bu nedenle fresk, dünyevi kudretin yalnızca Tanrısal otoriteye yöneldiğinde anlamlı hâle geldiği teolojik politik bir okuma zemini sunar⁶⁰. İmparatorun arkasında yer alan saray mensupları ve muhafız figürleri, bu teslimiyet ânına tanıklık eden dünyevi gücü temsil ederken; Silvester'ın ardındaki din adamları, geleneğin sürekliliğini

⁵⁵ Sfântul Nichifor cel lepros, 142–150.

⁵⁶ D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response* (Chicago: University of Chicago Press, 1991).

⁵⁷ A. Baggeoni, "Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome," içinde *Plague and the Sacred*, (Turnhout: Brepols, 2018), 143–163.

⁵⁸ D. Freedberg, *The Power of Images*, 1991.

⁵⁹ Y. K. Taşyürek, "Evliyâ Çelebi İlâhî Komedyâ'yı Okudu mu?," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2013): 231–255.

⁶⁰ A. Baggeoni, "Images of Healing," 2018.

ve kutsal öğretinin kolektif doğasını simgeler. Böylece sahne, yalnızca bireysel bir dönüşüm anı değil, iki otorite yapısı sacrum imperium ve sacra ecclesia arasındaki dengelenmeyi de görselleştirir. Fresk, bu anlamda, yalnızca bir dini anlatı değil; aynı zamanda Bizans ve Ortaçağ Latin Hristiyan düşüncesinin teopolitik paradigmasını yansıtan bir simgesel düzlemdir^{61,62}. Bu sahneyle birlikte izleyici, imparatorun içsel krizden ilahi yönlendirmeye, dünyevi çözümlerden ruhsal bağlılığa evirilen bir süreci adım adım izler. Böylece fresk yalnızca bir olayın betimi değil, bir dönüşümün tecessümü hâline gelir. Duvarda dondurulmuş bu an, hareketsizliğine rağmen güçlü bir epistemolojik hareket barındırır: hakikatin kaynağı artık tıbbi ya da siyasi değil; ilahî ve ikonografiktir. Bu sahnede İmparator Konstantin, diz çökmüş halde dua pozisyonunda resmedilmiştir; bu ikonografik jest yalnızca dini teslimiyeti değil, aynı zamanda ilerlemiş lepromatöz lepra formunun fiziksel sınırlarını da ima eder. Lepra hastalığının geç evrelerinde görülen kas zayıflığı, eklem deformasyonları ve periferik nöropatiler, hastanın mobilitesini kısıtlayarak yalnızca diz çökme gibi sabit pozisyonlarda durmasını mümkün kılar⁶³. Sahnedeki bu diz çöküş, teopolitik anlamda bir teslimiyetin ifadesi olduğu kadar, anatomik zorunluluğun da sanatsal izdüşümüdür. İmparatorun yüz ifadesi yine tipik bir facies leprosa betimlemesiyle örtüşür. Maksillofasiyal bölgedeki kemik kayıpları ve yumuşak doku atrofi nedeniyle gelişen burun köprüsü çöküklüğü ve alın düzleşmesi, burada doğrudan betimlenmeyip yumuşatılmış yüz hatlarıyla resmedilmiştir. Gözlerdeki belirginlik, supraorbital sinirin etkilenmesiyle gelişen duyu kaybının ikonografik bir karşılığı olabilir. El ve ayaklardaki şekil bozuklukları, doğrudan gösterilmemiş olsa da, figürün duruşundaki simetrik olmayan denge, motor sinir hasarına bağlı postural instabiliteye işaret edebilir⁶⁴. İkonadaki aziz yüzlerinin gösterildiği kutsal nesne, burada bir “şifa vektörü” işlevi görür. Konstantin’in doğrudan ikona ile temas kurması, yalnızca ruhsal değil, aynı zamanda somatik bir aktarımı temsil eder. Bizans ikonografisinde ikonaya yönelme, bir tür litürjik nöroiletişim olarak okunabilir. Sinaptik iletimin zayıfladığı bir bedende, Tanrısal iletişim ikon aracılığıyla kurulur; böylece fresk, fiziksel yıkımın içinden doğan ruhsal restorasyonun alegorisine dönüşür. Sahnedeki diğer figürlerin mesafeli ve temassız duruşları, hastalığın hâlâ devam ettiğine ve bulaş korkusunun sürdüğüne işaret eder. Modern tıpta cüzzamın bulaşıcılığının oldukça düşük olduğu bilinmektedir⁶⁵; ancak Bizans bağlamında bu bilgi mevcut olmadığından, sahnedeki mekânsal ayırım, bir tür ikonografik karantina olarak yorumlanabilir. Bu sahne, yalnızca şifanın değil, şifaya doğru uzanan nörolojik, immünolojik ve teolojik bir sürecin görsel metnine dönüşür. Böylece Konstantin’in bedeni, hem patolojik hem metafizik bir topografya hâline gelir.

Sonuç

San Silvestro Şapeli’nde yer alan İmparator Konstantin fresk döngüsü, yalnızca Bizans dünyasında dinsel bir mucize anlatısını görselleştirmekle kalmaz; aynı zamanda patolojik yıkımın nasıl estetik bir dile dönüştürüldüğünü, teopolitik otoritenin bedensel zayıflık üzerinden nasıl yeniden kurulduğunu ve şifanın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kozmik bir restorasyon biçimi olduğunu ortaya koyar. Bu fresk, mikrobiyolojik bilinçten yoksun bir çağın, sinir sistemini çözen bir basil karşısında geliştirdiği görsel ve litürjik savunma biçimlerinin beden üzerindeki izdüşümüdür. Dolayısıyla burada analiz edilen ikonografik düzen, yalnızca bir sanat yapıtı değil; Bizans’ın teolojik epistemolojisinin, tıbbi sezgisinin ve estetik taktiklerinin yoğunlaşmış bir tezahürüdür. Cüzzam, özellikle lepromatöz lepra formunda, Schwann

⁶¹ Freedberg, *The Power of Images*, 1991.

⁶² Baggeoni, “Images of Healing,” 2018.

⁶³ J. C. Lastória ve M. A. M. M. Abreu, “Leprosy: Review of the Epidemiological, Clinical, and Etiopathogenic Aspects – Part 1,” *Anais Brasileiros de Dermatologia* 89/2 (2014): 205–218.

⁶⁴ L. S. Desarovits (ed.), *Sfântul Nichifor cel lepros – Vădi surâsul lui Dumnezeu: viața, acatistul, paraclisul* (București: Editura Sophia, 2020), 102–110.

⁶⁵ K. Bobosha, J. J. van der Ploeg-van Schip, S. J. F. van den Eeden ve T. H. M. Ottenhoff, “Field-Evaluation of a New Lateral Flow Assay for Detection of Cellular and Humoral Immunity against Mycobacterium leprae,” *PLOS Neglected Tropical Diseases* (2014).

San Silvestro Şapeli'nde Bizans Tıp Sanatı: Cüzam

hücrelerine yönelik basil invazyonu, aksonal hasar, myelin kılıf dejenerasyonu ve buna bağlı olarak gelişen periferik nöropatilerle karakterize edilen ilerleyici bir nöroimmünolojik hastalıktır. Maksillofasiyal bölgede “facies leprosa” olarak adlandırılan deformasyonlar; burun köprüsünün çökmesi, yüz kaslarında atrofik yassılaşma, alın çizgilerinin silinmesi gibi yapısal bozulmalarla görünür hâle gelir. Ancak Bizans ikonografisinde bu bozulmalar doğrudan değil, gölgeleme, yüzey silikleştirme, frontal figür yerleşimi ve mimetik sabitlemeler yoluyla dolaylı biçimde aktarılmıştır. Böylece beden, tıbbi bir semptomlar dizgesi olmaktan çıkarak, estetik bir yıkım yüzeyine dönüşür. Fresklerdeki altın fon, yalnızca ikonografik bir stil unsuru değil; hastalığın zamansal bağlamdan soyutlanarak ilahi düzenin dışına itilmesi ve bir tür metafizik izolasyona sokulması anlamını taşır. Altın zemin, mikrobiyolojik olarak tanımlanamayan bir basil yükünün yarattığı bozulmayı görünmezleştirirken, aynı zamanda kutsal olanla temas hâlindeki figürleri de Tanrısal ışığın kapsayıcı dokusunda askıya alır. Bu durum, özellikle imparator figürünün etrafında örülen ışık gölge oyunlarında belirginleşir: fiziksel çöküş, ışığın düzlemiyle maskeleytirilmiş, tıbbi gerçeklik estetikle örtülmüştür. Sanatçının bedeni temsil etme biçimi, aynı anda hem bir anatomi bilmezliğinin hem de sezgisel bir semptom yorumculuğunun göstergesidir. Konstantin'in diz çöktüğü sahnede gözlenen kas tonusu kaybı, diz fleksiyonundaki sabitlik ve vücut ağırlığının tek merkezde toplanması, yalnızca ruhsal teslimiyetin değil, proksimal motor fonksiyonların zayıfladığı bir patolojik pozisyonun sanatsal temsilidir. Burada estetik, sinir sisteminin iflasını simgeleştiren bir duruş dili üretir; duanın kendisi, artık bir tanrısal hitap değil, nörolojik sabitliğin simgesel bir göstergesidir. Şifanın sahnede belirleyici bir unsur olarak varlık kazanması ise, modern tıptan farklı olarak, patogeni ortadan kaldırma üzerine değil; teolojik düzene yeniden katılma ve Tanrısal lütfâ yeniden erişme üzerine kuruludur. Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un senkronize jestleri, şifayı sağlayan dokunuşlar değil, Tanrısal enerjinin ikonografik aktarımını sağlayan görsel vektörlerdir. Eller dokunmaz, çünkü dokunmak modern tıba aittir; burada iletişim, ikonalar, kitaplar, ışıklar ve mimetik sabitlik üzerinden gerçekleşir. Sinirsel iletişimin çözüldüğü bir bedene, Tanrısal kelâmın sessizce aktarılmasıdır bu. Fresklerde temsil edilen kadın ve çocuk figürleri ise, yalnızca sahnenin duygusal değil, aynı zamanda biyoetik merkezidir. Çocukların kurban edilmesi önerisi, yalnızca bir tıbbi yanlış değil; aynı zamanda siyasi otoritenin ahlaki çöküşünün eşikte durduğu noktadır. Burada önerilen tedavi, sadece bedenin değil, siyasetin de tedaviye muhtaç hâle geldiği bir kriz anıdır. Bu nedenle şifa, yalnızca bir hastalığın çözümü değil; bir uygarlığın epistemik iflası karşısında Tanrısal bilginin devreye girmesidir. Kompozisyonların mimari arka planı da Bizans'ın urbs caelestis anlayışıyla örtüşür: kemerler, tonozlar ve litürjik eşyalar yalnızca dekoratif öğeler değil; Tanrısal şifanın mekânsal geçişkenliğini temsil eden sınır göstergeleridir. Bu yapılar, şifanın bedenle değil, mekânla ilişkili olduğunu, iyileşmenin yalnızca fizyolojik değil, topolojik olduğunu ima eder. Şifa, bu anlamda bir organda değil; bir mimari eksende vuku bulur. Bizans ikonografisinde beden, yalnızca fizyolojik bir varlık değil; siyasal, teolojik ve semiyotik bir gösterendir. Konstantin'in hastalığı, yalnızca M. leprae'nin neden olduğu nöropatik yıkım değil; aynı zamanda Tanrısal düzenle bağı zedelenmiş bir iktidar bedeninin çözülmesidir. Ve bu çözülme, modern anlamda mikroskobik bilgiye değil; altın yaldıza, ikonaya, sessiz mimiklere ve ışığın yönüne emanet edilmiştir. Basil görünmezdir ama onun etkisi, freskin her köşesine sinmiş; estetik bir yokluk hâline dönüşmüştür.

Sonuç olarak San Silvestro Şapeli'ndeki fresk dizisi, yalnızca bir mucizenin temsili değil; aynı zamanda mikrobiyolojik bilinçsizlikle estetik zekânın, nöropatolojik gerçeklikle teopolitik sezginin iç içe geçtiği bir görsel hafızadır. Şifanın, modern tıbbın sınırlarını aşarak ikonografik sessizlikte vuku bulduğu; basil yığınlarının, yüzeydeki altın işlemlerde eritildiği; facies leprosa'nın, bir imparatorun kutsal yüzünde simgesel asaletle maskelendiği bir estetik tıbbi evrendir bu. Ve bu evren, yalnızca sanatın değil, bilginin de sınırlarını yeniden çizer.



Şekil 1. İmparator Konstantin'in cüzzamla sınıandığı ve şifa arayışının betimlendiği sahne. San Silvestro Şapeli, Roma. 13. yüzyıl.⁶⁶



Şekil 2. Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un Konstantin'e rüyasında görünerek ilahi şifa vermesi. San Silvestro Şapeli, Roma. 13. yüzyıl.⁶⁷

⁶⁶ Yahya Kemal Taştan, "Evliyâ Çelebi İlâhî Komedîyâ'yı Okudu mu?", *Toplumsal Tarih*, sy. 341 (Mayıs 2023), 41.

⁶⁷ Chiara Baggioni, "L'Imperatore e i Santi: Iconografia della guarigione di Costantino nella Cappella di San Silvestro," *Studi Medievali* 59/1 (2018), 121.

San Silvestro Şapeli'nde Bizans Tıp Sanatı: Cüzzam



Şekil 3. İkon gösterisiyle Konstantin'in şifaya kavuştuğu ve ruhsal teslimiyetini kabul ettiği sahne. San Silvestro Şapeli, Roma. 13. yüzyıl.⁶⁸



Şekil 4. İmparator Konstantin'in cüzzamdan şifasına uzanan anlatı dizisini içeren fresk döngüsünün genel görünümü. San Silvestro Şapeli, Roma. 13. yüzyıl.⁶⁹

⁶⁸ Yahya Kemal Taştan, "Evliyâ Çelebi İlâhî Komedya'yı Okudu mu?", *Toplumsal Tarih*, sy. 341 (Mayıs 2023), 41.

⁶⁹ Görsel, internet üzerinden kamuya açık bir kaynaktan alınmıştır; özgün yayın bilgisine ulaşamamıştır.

Kaynakça

Alves, E. P. B., Moura, R. S., Silva, C. A. S. ve Costa, J. M. B. "Leprosy in Minors under 15: Incidence and Characteristics of Reported Cases in the State of Pará in the Period 2005 to 2013." *Anais Brasileiros de Dermatologia* 95/1 (2020): 23–30. <https://doi.org/10.1016/j.abd.2019.05.005>

Baggeoni, Andrea. *Images of Healing: Sacred Iconography and Leprosy in Medieval Rome*. Turnhout: Brepols, 2018.

Bermann, I. "The Bacillus Leprae." *Archives of Medicine* 7, no. 2 (1882): 153–164.

Chierici, Umberto. "Gli Affreschi della Chiesa di S. Silvestro in Aquila." *Bollettino d'Arte* 5 (1947): 111–128.

Cormack, Robin. *Writing in Gold: Byzantine Society and Its Icons*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Evangelatou, Maria. *Virtuous Soul, Healthy Body*. Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 2010.

Freedberg, David. *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Guerra, Raffaele. "Haunted Bodies." In *Soul and Body Diseases, Remedies and Healing in Middle Eastern Religious Cultures and Traditions*, edited by Cătălin-Stefan Popa, 276–309. Bucharest: Peter Lang, 2023.

Guerra, Raffaele. "Haunted Bodies: Health, Illness and Inner Life in Byzantium." *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu* 62 (2023).

Kazhdan, Alexander, ed. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3 cilt. New York: Oxford University Press, 1991.

Lastória, J. C. ve Abreu, M. A. M. M. "Leprosy: Review of the Epidemiological, Clinical, and Etiopathogenic Aspects – Part 1." *Anais Brasileiros de Dermatologia* 89/2 (2014): 205–218. <https://doi.org/10.1590/abd1806-4841.20142245>

Little, Lester K. *Leprosy in Premodern Medicine: A Malady of the Whole Body*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007.

Merantzas, Christos. "Bizans Kültüründe Benliğin Vücut Bulması." In *Hayat Kısa, Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı*, edited by Brigitte Pitarakis, 5–11. İstanbul: Pera Müzesi, 2015.

Miller, Timothy S. ve Nesbitt, John W. *Walking Corpses: Leprosy in Byzantium and the Medieval West*. Ithaca: Cornell University Press, 2014.

Percec, Veronica. "A Touch of Violence: Feeling Pain in Byzantium." In *Knowing Bodies, Passionate Souls: Sense Perceptions in Byzantium*, edited by Susan Ashbrook Harvey ve Margaret Mullett, 181. Washington, DC: Dumbarton Oaks, 2017.

Sfântul Nichifor cel lepros. *Văd surâsul lui Dumnezeu: viața, acatistul, paraclisul*. București: Editura Sophia, 2020.

San Silvestro Şapeli'nde Bizans Tıp Sanatı: Cüzzam

Taşyürek, Yasin Kadri. "Evliyâ Çelebi İlâhî Komedyâ'yı Okudu mu?" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2013): 231–255.

Touwaide, Alain. "Byzantine Medicine Matters: Latest in Scholarship." Bildiri, *Colloquia Ceranea IV*, University of Łódź, 12 Mayıs 2022.



Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 101-114

OSMANLI HASSA OCAĞINDA MİMARLIK / MÜHENDİSLİK EĞİTİMİ VE EĞİTİMDEKİ DEĞİŞİMLER

Architecture/Engineering Education in Ottoman Hassa Guild and Changes in Education

Atanur Kaya

Bağımsız Araştırmacı Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk İslam Sanatları
Ana Bilim Dalı İstanbul, Türkiye

Independent researcher PhD, Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Art History,
Division of Turkish-Islamic Arts, Istanbul, Türkiye

kayamer1453@gmail.com

 0000-0001-5734-8292

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Kaya, Atanur. “Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler”.
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 101-114.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747252>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

OSMANLI HASSA OCAĞINDA MİMARLIK / MÜHENDİSLİK EĞİTİMİ VE EĞİTİMDEKİ DEĞİŞİMLER

Öz:

Osmanlı mimarisinde Hassa Ocağı, imparatorluğun merkezi mimarlık ve mühendislik kuruluşu olarak bilinmektedir. Bu ocak sultan ve yüksek memurlar tarafından yaptırılan kamu yapılarının tasarımı, ölçümü, inşası ve bakımından sorumludur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılda başlayan mimarlık ve mühendislik eğitimi, sonraki yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Hassa Ocağı'nın en önemli mimarı olan Mimar Sinan, 1538 yılında bu ocağın başına geçti ve kuruma altın çağını yaşatmıştır. Mimar Sinan'ın baş mimarlığı döneminde yetiştirdiği öğrenciler ve onların yetiştirdiği öğrencilerle, anıtsal bir mimari miras yaratılmıştır. Hiçbir yapı mimarından ayrı düşünülmemeyeceği gibi, mimar da içinde bulunduğu toplumdan ayrı düşünülemez. Bunun nedeni mimarın bir medeniyetin ve ortak bir düşüncenin ürünü olmasıdır. Mimarın inançları, yaşam tarzı ve algı derinliği ya da yaklaşımı sanat ve mimarlık anlayışında farklılıklara yol açabilir. Bu durum ise medeniyet birikiminde gerileme ve sapma meydana getirebilir.

İmparatorlukta mimarlık ve mühendislik dersleri hem sarayda hem de belirli kurumlar bünyesinde yürütülmüştür. Eğitim sistemi ise usta-çırak ilişkisindedir. Mimarlık alanında geometri ve sanat derslerinin yanı sıra uygulamalı inşaat eğitimi verilirken, mühendislik alanında matematik, geometri ve coğrafya öğretilmiştir. Bu çalışmada Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluş aşaması, mimarları, çırak ve kalfa ilişkileri ve mimarlar ocağının eğitim aşamaları değerlendirilmiştir. Ayrıca imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sorunların Hassa Mimarlar Ocağı'nı ve burada uygulanan eğitimi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Son olarak, Hassa Mimarlar Ocağı ve bağlı kurumların statülerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikler de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mimarlık, Mühendislik, Hassa, Eğitim

ARCHITECTURE/ENGINEERING EDUCATION IN OTTOMAN HASSA GÜİLD AND CHANGES IN EDUCATION

Abstract:

In Ottoman architecture, the Hassa Guild is known as the empire's central architecture and engineering institution. This institution was responsible for the design, measurement, construction, and maintenance of public buildings commissioned by the sultan and high-ranking officials. Architecture and engineering education, which began in the Ottoman Empire in the 16th century, underwent significant development in the following centuries. Mimar Sinan, the most important architect of the Hassa Guild, took over the institution in 1538 and ushered in its golden age. During Mimar Sinan's tenure as chief architect, he trained students who, in turn, trained their own students, creating a monumental architectural legacy. Just as no building can be separated from its architect, neither can an architect be separated from the society in which they live. This is because architects are the product of a civilization and a shared ideology. An architect's beliefs, lifestyle, and depth of perception or approach can lead to differences in their understanding of art and architecture. In such cases, this can cause a decline and deviation in the civilization's cultural heritage. In the empire, architecture and engineering courses were conducted both in the palace and within certain institutions. The education system was based on the master-apprentice relationship. In addition to geometry and art courses in the field of architecture, practical construction training was provided, while mathematics, geometry, and geography were taught in the field of engineering. This study evaluates the establishment phase of the Hassa Architects' Guild, its architects, apprentice and journeyman relationships, and the educational stages of the architects' guild. Additionally, the study investigates how the political and economic problems faced by the empire affected the Hassa Architects' Guild and the education provided there. Finally, the study examines the changes that occurred over time in the official status of the Hassa Architects' Guild and its affiliated institutions.

Key Words: Ottoman, Architecture, Engineering, Hassa, Education

Giriş

Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı içinde mimarların eğitimi için özel olarak tasarlanmış bir eğitim programı bulunmamaktaydı ancak mesleki becerileri ya Hassa Mimarları Ocağı'nda istihdam edilerek ya da bu kurum tarafından verilen bir ruhsatla sağlanmıştır. Hassa Mimarlar Ocağı birçok açıdan mimarlık pratiği için bir okul gibi çalışıyordu. Böylesine disiplinli ve çok yönlü eğitim ocağının, uygulamalı bir sınavla kazanılması gerekli görülmüştür. Bu ocakta mimarları, tecrübeleri açısından halife (kalfa), üstad (usta) ve mülazım (asistan, çıрак) olmak üzere üç ana gruba ayırmak mümkündür¹. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, zanaatkârlar, meslekleriyle ilgili bir Ehl-i Hiref Teşkilatı'na bağlı olmuştur. Bu teşkilatlar, sanat ve zanaatkârlık çalışmalarını denetleyen bir sivil toplum örgütü konumundadır².

Hassa (İmparatorluk) Mimarlar Ocağı'na ya askeri eğitim yoluyla ya da Saray Okulu (Enderun-u Hümayun) aracılığıyla girilebilirdi. Geleneksel olarak, özel bir Acemi Oğlanları Ocağı'nda eğitim gören gayrimüslim acemi erler, eğitimlerinin bir parçası olarak inşaat ve gemi yapımına katılmışlardır. Dolayısıyla, ordu mensubu (Yeniçeri) olduklarında, köprü veya istihkâm gibi askeri yapılar inşa etmek için gerekli becerilerle donatılmışlardır. Hassa Mimarlar Ocağı'nın en önemli mimarbaşısı Sinan'ın geçmişiyle, ilk askeri eğitimi sırasında bazı inşaat ve onarım işleriyle uğraştığı açıktır. Bu olgu, askeri fethin siyasi gücün sembolü olduğu ve mimarlığın mühendislikten ayrı tutulmadığı dönemin tipik bir özelliğidir.

1. Hassa Mimarlar Ocağı ve Yapısı

Osmanlı devlet teşkilâtında "Hassa" kelimesi, padişah ve saraya özgü ifade olarak kullanılmıştır. Bu ifade İngilizcede "Royal" kelimesiyle, aynı manaya gelmektedir. "Hassa alayı", "Hazine-i hassa" gibi ifadelerden de doğrudan hanedanlığı kastetmektedir³. Mimar; imar eden, *ûmran* kıldır. İmar eden ifadesinin karşısı "Harâb" kılan manasındadır.

İstanbul'un fethinden sonra, 16. yüzyılda kurulduğu bilinen Hassa Mimarlar Ocağı'nın kayıtlarda geçen ilk baş mimarı, Mimar Alaeddin'dir. 1527'de mimarbaşı olan Alaeddin, 1537'deki vefatına kadar mimarbaşı olarak görev yapmıştır. 1537-38 arasında ise, Mimar Sinan "*Ser Mimar-ı Hassa*" ünvanı ile göreve başlamıştır. Baş mimarlar kayıtlarda kendilerinden; "*El-fakıru'l-Hakir Ser Mimar-ı Hassa*"⁴ ifadesiyle bahsetmişlerdir. Ahmet Refik Altınay'ın "*Türk Mimarları*" isimli kitabında, Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki mimarlardan bazılarının ismi geçmektedir. Örneğin Mimar Sinan 1537- 1587; Mimar Mehmet Ağa 1603-?; Mimar Kasım Ağa 1640-1644; Mimar Mehmet Tahir Ağa 1764-? gibi isimlerden bahsetmek önemli olacaktır⁵.

Hassa Mimarlar Ocağına dair bilgiler Osmanlı Arşivleri, Topkapı Sarayı Arşivi, Mühimme Defterleri; ayrıca Cafer Çelebi'nin müellifi olduğu Risale-i Mimariyye isimli eserde yer almaktadır. Bu alanda açıklayıcı bilgiler veren ilk önemli kaynak, 1873 yılında yazılmış olan Usûl-i Mi'mari-i Osmânî'dir. Bu ocakta aynı zamanda birçok gayrimüslim mimar yer almıştır. 1525-1530 tarihlerinde ocak mensupları içinde hiçbir gayrimüslim ismi geçmemesine rağmen, 1582'de seferde görevlendirilen 17 mimardan 9'u gayrimüslimdi ve 17. yüzyıl ikinci yarısında, yabancı mimar oranının %40' a kadar ulaştığı bilinmektedir⁶.

¹ Abdülkadir Dündar, *Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları*, (İstanbul: Dini Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 5, 1999), 161.

² Abdülkadir Dündar, *Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları*, (İstanbul: Dini Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 5, 1999), 169.

³ Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyıl Hassa Mimarlar Ocağı: Arşiv Belgelerine Göre*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998), 9.

⁴ Coşkun Yılmaz, *Büyük Usta Mimar Sinan*, (İstanbul: Turing 2015), Takdim Bölümü

⁵ Ahmet Refik Altınay, *Türk Mimarları*, (İstanbul: Sander Yayınları 1977), 101-103.

⁶ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları* (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, 1963), 159-161

Osmanlı İmparatorluğu'nda mimarlar, devşirilen acemi oğlanların Hassa Mimarlar Ocağı'nda eğitime tabi tutulmasıyla yetiştirilmiştir. Kısacası mimari eğitim ve üretim, sarayın birun kısmındaki örgütlenme bünyesinde gelişim göstermiştir⁷. Arapça'da zirâ-ı mi'mârî ifadesiyle bilinen ölçü birimi, Osmanlı Mimarisinde, Mimar Arşını olarak kullanılmıştır. 1 parmak =3,1 cm olarak, 1 ayak (kadem) uzunluğu ise 36,5cm olarak belirlenmiştir. Buna göre Osmanlı Mimarisinde Mimar Arşını 73,5cm olarak belirlenmiştir. Sultan III. Selim döneminde standart bir ölçü düzeni koyularak, abanoz ağacından bir Mimar Arşını oluşturularak, Mühendishane-i Berrî- Hümayun'a teslim edilmiştir⁸.

1.1. Hassa Mimarlarının Görev ve Yetkileri

Hassa Mimarlar Ocağının öncelikli görevi, hükümdarın yaptıracığı yapıları ve hükümdarın saraylarındaki inşaat işlerini takip etmektir. Ayrıca masrafları devlet hazinesinden karşılanacak olan her türlü onarım işlerinin başında bulunmaktır⁹. Bunun yanı sıra; projelerin keşif bedellerini hesaplamak ve kabul edildikten sonra, çalışmaları bunlara göre yürütmektir. Hassa mimarlarının inşa edecekleri eserler için önceden bir resim hazırladıkları ve bu yöntemle çalıştıkları bilinmektedir. Mimarların bu projeleri yürütürken, aynı zamanda manzara (*model veya menâzır*) çalışmaları ve arşivlerdeki belgelerden yararlandıkları da anlaşılmaktadır¹⁰. Mimarbaşı veya hassa mimarlarından birisi tarafından hazırlanan çalışmalar, padişahın onayı alındıktan sonra Divân-ı Hümayûn'da incelenir ve uygun görüldüğü bir hükümle Ser-Mi'mârân-ı Hassa'ya bildirilirdi.

Saraya bağlı olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın, üst yetkili sıfatına sahip baş mimarı, en üst idari ve eğitici olarak, işleyişten sorumlu kimsedir. Saray bünyesindeki ocakta hizmette bulunan mimarbaşılardan, hazineden aldıkları ulûfelerinin dışında, daha başka gelirlerinin de olduğu bilinmektedir. Mîrîye (*Devlet*) veya evkafa ait binaların inşa ve tamirlerinden Harc-ı Mi'mârî tanımıyla para aldıkları gibi, İstanbul'daki dükkânlardan ve "mîl-i selâse" ye; yâni Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere ait evlerden rûsûm olarak belirli bir aidat aldıkları anlatılmaktadır¹¹. Osmanlı'da mimar halifeleri, bir yapının inşasında ve tasarımında da görev alabiliyordu. Mimarlık Ocağı'nın yapılanmasında, mimar halifesi aynı zamanda bir mühendis potansiyelinde yetiştirilmiştir. Örneğin günümüzde kaldırım ve alan düzenlemesinin sorumluluğu çevre mühendislerinin kontrolündeysen, Osmanlı mimarisinde hem bir külliye hem de külliye'nin çevre düzenlemeleri de mimar ve mimar halifelerinin sorumluluğundadır¹². Mimar halifelerinin her meslekte olduğu gibi, sorumlusu olduğu kişiyle arasındaki ilişki, usta-çırak (Âla-Edna) ölçüsündeydi. Bir mimar halifesi, asli eğitiminin dışında bir külliye'nin inşasına tam manâsıyla hakîm olabilmesi için, meremmetçilik (tamirat ustası), sedefkârlık, eğitimi de almak zorundaydı. Örneğin Mimar Kasım Ağa'nın meremmetçi ustasının yanında eğitim gördüğü, Mehmet Ağa'nın Sultan Süleyman'ın türbesinde bahçe bekçisi olarak ulufe aldığı ve uzun yıllar sedefkârlık eğitimi aldığı bilinmektedir.

⁷ Selçuk Mülayim, "Mimari" Maddesi, (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 30, Sayfa 91-95, 2020), 94

⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, Bab II*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu 1922), 417-426.

⁹ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları* (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 159.

¹⁰ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 163.

¹¹ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 162.

¹² Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları Lale Yayıncılık, 2015), 377.

Hassa Mimarlar Ocağı'nda teorik bilginin yanı sıra, en önemli öğretim tekniği pratik bilgidir. Saraya bağlı mimarlık teşkilatı bünyesinde olduğu düşünülen kârhane biriminde uygulamalı eğitimin verildiği bilinmektedir. Ayrıca bugünkü Vefa Senti'nde de bir mimarbaşı kârhanesinin bulunduğu düşünülmektedir¹³. Bu kârhaneler, atölye niteliğinde alanlardır. Risale-i Mimariyye'de geçen Sedefkâriler Kârhanesi'nin varlığı ve bir de idmanhaneden bahsedilmesi, bu düşünceyi kanıtlamaktadır. Selçuklulardaki Nizamiye Medreselerinin devlet adamı ve meslek erbabı yetiştirme geleneğinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansıması, muhtemelen Enderun Mektebi'dir. Devlet adamının yanı sıra, fenni ilimlerin verildiği ve bu derslere de mimar, mühendis ve sanatçı halifelerinin girdiği bilinmektedir.

Mimarlık öğreniminde, görselliğin ve algılamamanın ne derece önemli olduğunu kanıtlayan Sinan, ustasından dülger eğitimi de alarak, birikimini artırmıştı. Buradan da anlaşılacağı gibi bir mimarın aynı zamanda; mühendis, şehir planlamacısı ve dülger (*neccar*) gibi vasıflara sahip olması gereklidir. Hassa mimar halifelerinin yanı sıra; Humbaracılar, Top Arabacıları ve Cebeci Ocağı'ndan devşirme acemi oğlanların da yetenekli kimseler, mimar ve mühendis olarak hizmet vermiş olmaları muhtemeldir. Cafer Çelebi, Risale-i Mimariyye adlı eserinde, mimarlık tekniğine ilişkin belirgin bilgiler vermesinin yanı sıra, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak, ilk mimarlık sözlüğü niteliği kazanmaktadır. Sinan'ın su yolu ve köprülerle ilgili çalışmaları hakkında bilgiler içeren ve sarayın arşivinde yer alan İsale Raporu da bu eserin bir parçasıdır.

1556'da sefer mimarı olan Rüstem isimli mimarın vefat etmesi üzerine, mermercilik hizmetinde bulunan Mustafa bin Abdullah'ın atanması, 1657'de Girit seferinde hizmette bulunan dülger (*neccar*) ustası Arslan'ın ulûfeli Hassa mimarlığına alınması gibi örnekler de mimarlık mesleğinin oldukça disiplin gerektiren bir iş olduğunun en belirgin kanıtıdır¹⁴. Ayrıca 1715 Mora Seferi'ne, baş mimarın onayı ile; Haddâd, Neccâr, Sengtraş, Bennâ gibi çeşitli mesleklerden toplamda 440 işçinin katıldığı bilinmektedir¹⁵. Bu meslekteki işçiler, şehir mimarların talimatı altında çalışmışlardır. Farklı alanlarda çalışan inşaat esnafı arasında; nakkâş, lağımçı, burgucu, sıvacı, horasancı, kafesci, kaldırımcı, demirci, camcı, kurşuncu, su, yolcu ve taş kırıcılar olmak üzere toplamda 33 farklı meslek grubu yer almaktaydı. Bu esnaf grupları kendi aralarında üstâd, vasat, şâkird ve kalfa gibi ünvanlara ayrılmıştır¹⁶.

18. yüzyıla gelindiğinde Hassa Mimarlar Ocağı'nın yanı sıra bir de "Mülâzım Ocağı" isimli bir örgütün varlığından bahsedilmektedir¹⁷. Aslında bugünkü tanımlamayla, stajyer pozisyonunda yer alan mülâzımların bu ocaktaki eğitimden sonra, Mimarlar Ocağı'na alındığı bilinmektedir. Hatta 18. yüzyılda Mehmet Raşid Halife'nin vefatı üzerine, boşalan hassa mimarlığına, sadrazamın talimatı ile baş mimar olarak mülâzımlardan Seyid Ahmed Nesib getirilmiştir¹⁸.

2. Eyalet Mimarlığı

¹³ Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2015), 367.

¹⁴ Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2015), 369.

¹⁵ Cengiz Orhonlu, *Şehir Mimarlar*, (İstanbul: The Journal of Ottoman Studies II, Volume II, Number 2, 1981), 11.

¹⁶ Serkan Erdoğan, *On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bina Eminliği*, (İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 25, Sayı 1, 2024), 88.

¹⁷ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 160.

¹⁸ Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2015), 369.

Hassa Mimarlık Ocağı'nın, taşra yapılanmasındaki en önemli kolunu, Eyalet Mimarlığı oluşturmaktadır. Eyalet mimarları, bulundukları bölgenin mimarbaşısı olarak bilinmektedir. Eyalet mimarları merkezden atanıyordu ve sorumluluk alanı içerisinde yer alan tüm kale, köprü, yol gibi yapıların inşa ve onarımlarını üstlenmekteydi. Eyalet mimarları, hukuki açıdan kadıya bağlı olup, mimarlık ocağının kontrolünde çalışıyorlardı. Eyalet mimarlarından bazıları ulûfeli, bazıları da tımarlıdır. Sayıları arttığında ise, en yetkili konumdaki mimarın, mimarbaşı olarak anıldığı bilinmektedir¹⁹. Osmanlı mimarlığında, üslûp birlikteliğinin olması önemli olduğu için, eyalet mimarları, Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı olarak çalışmaktadır. Kastamonu-Erzurum-Trabzon-Van-Diyarbakır bu eyaletlerden bir kaçıdır. Osmanlı'da eyalet mimarlığı, imparatorluğun genişlemesi ve farklı coğrafi bölgelere yayılması ile, kültürel etkileşimin ve mimari tarzların bir araya gelmesine imkân sağlamıştır. Eyaletlerdeki mimari tarzlar, o bölgenin coğrafi, kültürel ve dini özelliklerine göre şekillenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eyaletlerden sorumlu beylerbeyiler, bölgenin mimari gelişimini ve yapılaşmasını denetlemiştir. Eyalette yapılması planlanan eserin hangi amaç doğrultusunda inşa edildiği, çalışma alanındaki şantiyenin düzen ve disiplini, çalışanların uyması gereken kurallar ve kullanılan malzemenin kalitesi gibi durumlar, Beylerbeyi'nin sorumluluğu alanındadır. Eyaletlerdeki mimari eserler genellikle camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler ve çeşmeler gibi kamu binaları ile saraylar, konaklar ve köşkler gibi özel yapıları içermektedir. Anadolu'daki eyaletlerde genellikle ahşap mimariye daha sık rastlanırken, Rumeli'deki eyaletlerde daha çok taş ve tuğla kullanılmıştır. Bu farklılıklar, bölgenin iklimi, yerel malzemeye ulaşma ve kültürel geçmişine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca imparatorluğun çeşitli eyaletlerindeki mimari eserler, dönemin mimari anlayışını ve ustalığını da yansıtmaktadır. Bazı önemli eyaletlerin mimari eserleri günümüze, kapsamlı restorasyonlar ve periyodik bakımlar ile ulaşmış ve korunmuştur, ancak birçoğu doğal ve beşeri etkenlere bağlı olarak büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu eserler, Osmanlı mimarisinin kültürel zenginliği ve çeşitliliğini temsil etmektedir.

3. Mühendishane'de Mimarlık Eğitimi

Osmanlılar ilk olarak askerî daha sonra da sivil alanda eğitim reformları gerçekleştirmiştir. Mühendislik eğitiminde yapılan reformlar, öncelikli tutulmuştur. Osmanlı döneminde modern askerî eğitime tahsis edilmiş ilk kurum, 1775'te Tersane-i Amire'de kurulmuş olan Hendesehanedir. Kurum bu ismi 1781 yılında almıştır²⁰. Ancak 18. Yüzyıl ortalarında *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* ismi ile eğitim veren Mühendishanede, 1792 tarihli düzenlemeyle ilk kez "*sanayi-i mimariyeyi ve fenn-i hendesiye-yi tahsil etme*" koşulu getirilmiştir. Böylelikle 1831 yılında kapanan, Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki mimar halifeleri, *Mühendishane-i Berr-i Hümayun*'da eğitime devam etmişlerdir. Kale, sur, köprü hatta gemi yapımı gibi çalışmalarda, mimarların görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine 1792 tarihli düzenleme ile, Berr-i Hümayun'da Kara ve Deniz Mühendishanesi adıyla iki farklı birim açıldı ve kale, sur, köprü gibi mimari unsurların inşa, bakım ve onarımı mühendishanelere devredilmiştir.

Tersane Mühendishanesi de Deniz Mühendishanesine ek olarak 18. yüzyıl sonlarında, Mühendishane-i Bahri ismiyle eğitime başlamıştır. Ayrıca Kırım Hanı Şahin Giray'ın saldırılarına karşı teknik bir savunma oluşturamayan Osmanlı Devleti, I. Abdülhamid'in döneminde Fransa'dan *Joseph Gabriel Monnier, Lafitte Clave, Aubert* gibi askeri uzmanları getirtip, burada eğitim vermelerini istemiştir. 1793 yılında Hasköy'deki Lağımçı ve Humbaracı ocakları içerisinde bir mühendishane binasının inşa edildiği bilinmektedir. Hatta

¹⁹ Tarkan Okçuoğlu, *Osmanlı Mimarisi ve Sanatı*, (İstanbul: AUZEF Kültürel Miras Ön Lisans Ders Programı, 2010), 123.

²⁰ Mehmet Kaya-Fatma Bölükbaş Kaya, *Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi*, (Üsküp: Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 27-30 Haziran. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019), 71-76.

buraya 1 hoca ve 4 Mülazımın *Mühendishane-i Berri Hümayun* ve *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun* kaydının yapıldığı bilinmektedir. Mülazımlardan birinin, daha sonra baş mimar olacak olan İbrahim Kâmi olduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu eğitim kadrosunun 1796'da müfredatları belirlenerek eğitime başlandığı bilinmektedir. İbrahim Kâmi III. Selim döneminde 1802-1807 arasında, Hasköy'deki mühendishanenin baş mimarı olarak hizmet vermiştir.

1806'da yapılan yeni düzenlemeyle, Kara Mühendishanesindeki müfredat, 2 farklı program dahilinde sürdürülmüştür. Sınıflardan biri; köprü, kale, tabya inşası ve hendek kazma üzerine teorik ve uygulamalı dersler alacaktı. Kısacası hem mimarlık hem de mühendislik alanında "*sanayi-i mimariyeyi ve fenn-i hendesiyyeyi*" tahsil etmek zorundaydı. 1806 yılından sonra, 4 senelik eğitimin ilk sınıflarında hesap, hendese, hüsn-ü hat, imla, teknik resim, dil dersleri, coğrafya; son iki sınıfta ise mesaha, müstahkem binaların inşası ve modern askeri eğitimler verilmeye başlanmıştır. Daha önce askeri mimariye ilişkin işler, Hassa Mimarlar Ocağı tarafından yapıyordu; ancak Topçu ve istihkam adaylarını yetiştirme amaçlı açılan Kara Mühendishanesi okulunun faaliyete geçmesiyle, askeri mimariye dair işler mühendislik eğitime devredilmiştir. Ayrıca kale ve surların tamir-onarım işleri mimar halifelerinin kontrolünde, mühendis adayları tarafından yapılmıştır.

1801 tarihli kanunname ile, Mühendishanede istenilen verim sağlanamayınca, buradaki 250 kişilik öğrenci sayısı azaltılmıştır. 250 kişilik Humbaracı ve Lağımçı Ocaklarından 60 kişinin ve Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki mevcut bütün mimar halifelerinin, mimarlık sanatının "fünun-ı hendese müteferriatından" olması gerekçesiyle, "sanayi-i mimariyye ve fünun-ı hendesiyyeyi ilmen ve amelen tahsile say' etmek üzere Mühendishane'ye devamları kararlaştırılmıştır. Sonraki süreçte, mühendislik öğrencilerinin sayısı giderek azalmış ve Kara Mühendishanesindeki 80 kişilik nüfusun çoğunluğu mimar halifeleri olmuştur. Hatt-ı hümayun ile Hendesehaneye bağlanan Mimarlar-ı Hassa mülazımlarının Hendesehâne eğitimine devam etmeleri ve mühendislik çalışmalarını (geometri, matematik) yürütmeleri için ellerine Ruus-ı Hümayun (yetki belgesi) verilmesi emredilmiştir. Bu mülazımların hem talebe olarak eğitime devam etmeleri, hem de Hendeshane'de mimar olarak görevlendirilmeleri istenmiştir. 19. yüzyıl Başında Hassa Mimarlar Ocağı'ndan Hendesehaneye geçiş için yayınlanan bu belge ile 45 mimar-ı hassa mülazımlarının Hendesehaneye'de teknik eğitime alınması ve bu mülazımların isimlerinin Ruus-ı Hümayun Kalemî'ne kaydedilmesi, ruus belgesinin verilmesi, Sultan III. Selim'in emri ile gerçekleşmiştir²¹.

III. Selim döneminde, Hassa Mimarlar Ocağı'nın eğitimde entegre çalışmaları yapabilmesi için 1801 tarihli kanunname ile Hassa baş mimarlığı Kara Mühendishanesi'ne bağlanmıştır. Üstelik öğrenci sorumlusu, baş mimarlık görevini yürüten kişidir. Bu manada baş mimar İbrahim Kâmi, mühendishaneye devam eden mimar halifelerinin de Mühendishane mülazımlarının arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca ocağın mimar halifeleri, Mühendishane'ye hendese talebesi olarak kaydedilmiştir. Hem mimar halifeleri hem de mühendis talebeleri, belli bir eğitimden sonra başarılı oldukları taktirde Hassa Mimarlar Ocağı'na dahil olabileceklerdi. Mühendishane'deki mimar halifelerinin, mühendis mülazımları arasından seçilecek olması, 1801 tarihli bu kanunnamenin, aslında bir karmaşa doğurduğunu görmekteyiz. 1847 yılında Bekir Paşa, Mühendishaneyi Topçu ve Mimar sınıfı olarak ikiye ayırmıştır.

Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da, 18. yüzyılın sonlarına doğru birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle 1793'te gemi yapımı konusunda önemli hizmetler veren birçok yabancı uzman, usta mimar-mühendisler yetiştirmek için burada göreve başlamıştır. Yabancı uzmanların yetiştirdiği öğrenciler, daha sonra Hasköy'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a geçmiş ve sonrasında yerli mimar-mühendislerin

²¹ Aras Neftçi, 19. Yüzyıl Başında Hassa Mimarlar Ocağı'ndan Hendesehaneye Dönüşüme İlişkin Önemli Bir Belge, (İstanbul: mimar.ist, Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi, Yıl 14, Sayı 50, 2014), 48-49.

yetişmesinde etkili bir rol oynamışlardır. Mühendishane hocaları ve mezunları Ebniye İdaresi'nde de görevlendirilmişlerdir. 1845 yılında, taşraya yönelik olarak kurulan imar meclislerinde yol, köprü ve limanların yapım projeleri ile haritaların çıkarılması gibi görevlerde, öncelikli olarak subay ve askeri mühendisler görevlendirilmiştir.

4. Mimarlık Okulu Çalışmaları ve Mimarlık Eğitimi

1644 yılına; yani baş mimarlığa Mustafa Ağa'nın getirilmesine kadar, hassa Mimarlık Ocağı'nda sistemli ve liyakata önem veren bir yapılanma vardı. Hatta baş mimarlık makamı için *kayd-ı hayat* şartının²² geçerli olması, imar ve inşaa işlerinin usta isimler tarafından istikrarlı bir şekilde yürütülmesi de bu yapının korunduğunu göstermektedir

19. yüzyıla gelindiğinde, ıslahat girişimlerinde yabancı uzmanların söz sahibi olması, hassa mimarlarının görev alanlarını etkilemiş, istihkâm, kale, yol, köprü ve hatta gemi yapımını üstlenmiş olan Osmanlı mimarının yerini bu yabancı uzmanlar ve mühendishane elemanları almaya başlamıştır. Örneğin, Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi ve boğaz girişine düşünülen kale inşasında Baron de Tott görevlendirilmiştir²³. Üstelik kalelerin keşfine de mühendishane hocaları ve talebeleri götürülmüştür.

19. yüzyılın ilk yarısında Hassa Mimarlar Ocağı'nın kapatılarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulması, yetişmiş eleman eksikliğini ortaya çıkarmıştır. Mimar ve mühendis kavramı arasındaki bu karmaşa, Osmanlı'nın ıslahat çalışmaları ile ortaya çıkmış ve ancak Sanayi Devrimi'nden sonra, alana yönelik uzmanlaşmalar başlamıştır. İngiltere merkezli bu devrim, demir-çelik sanayisini doğurmuş ve mühendislik kavramı öne çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Ebniye-i Seniyye (Ebniye-i Hassa) düzenlemelerinde birçok yapının tamir ve onarım çalışmalarında mühendis ve kalfaların üst düzey yetkilere sahip olması, ıslahat çalışmalarıyla görev tanımı bozulan mimarlık mesleğinin, 19. yüzyılın sonlarına doğru itibarsızlaştığını göstermektedir. Gayrimüslim kalfa ve müteahhitlerin (*Nikogos, Sarkis, Garabet*), dahiyane mimar olarak öne çıktığı bu dönemde, saray, kasır, külliye ve kışla yapılarının inşaa çalışmaları, bu kimseler tarafından yürütülmüştür.

18. yüzyıl ıslahatlarıyla, askeri eğitim temelli yapılanmaların bünyesine dahil edilen mimarlık kurumu, disiplinli, girişimci ve yetenekli özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Askeri mühendis yetiştiren kurumlarda mühendisliğin bir parçası olarak görülen "mimarlık,"*sanayi-i mimariyye fününu hendesenin müteferriatındandır*" ifadesiyle, mühendislik eğitimi alan mimarlar teknik ve tasarımcı; mimarlık eğitimi alan mühendisler de, etüt etme ve formel özelliğini kaybetmiştir.

1831'de kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün ilk temsilcisi olan Seyyid Abdülhalim Efendi, mimarlık kurumunun bağımsız ve yetkili bir şekilde çalışabilmesi için, 1834'de hazırladığı bir raporu Sultan II. Mahmud'a sunmuştur. Raporunda; hendesehanede mimarlara da eğitim verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nde yalnızca 12 mimar halifesinin mimarlık yeteneğine sahip olduğunu, bunların da müdürlük için yeterli bir sayı olmadığını ifade eder. Bunun yanı sıra hendesehaneye bağlı 12 öğrencinin de mimar halifelerinin kontrolünde yetiştirilmesini teklif eder. Ancak bu rapor teklifinden olumlu bir sonuç çıkmamıştır.

²² Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları, Lale Yayıncılık, 2015) 381.

²³ Francois Tott (Çeviri), *Memories of the Baron de Tott, on the Turks and the Tatars*, (www.welcomecollection.org Erişim Tarihi 17.01.2023), 41.

Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler

Tanzimat Fermanı (1839) ve I. Meşrutiyet (1876) arasında Fransa'ya eğitim için gönderilen 300 öğrenci içerisinde yalnızca 1 kişinin mimarlık eğitimi için gittiği; ancak daha sonra eğitimini tamamlamadan geri döndüğü bilinmektedir. Ebniye ile ilgili işler, (*mimar-sanatçı-kalfa yetiştirilmesi*) 1848 yılında kurulan Şehircilik Nezaretinin kontrolüne verilmişti. Ancak bu bakanlığın sonraki dönemde Ticaret ve Ziraat Nezareti ile birleşmesiyle, bu girişimler de sonuçsuz kalmıştır.

1848 yılında İngiliz Elçiliği Mimarı olan James Smith, mimar halifelerinin yetiştirilmesi noktasında, gerekli teorik ve pratik desteği vereceğini bildirmiş ve Ebniye Müdürlüğü de bunun üzerine 5 mimar halifesini, Smith'in vereceği eğitime dahil etmişti. Smith 1846-1853 arasında, Osmanlı'ya maaşlı mimar olarak hizmet etmiştir. Yine bu dönemde İstanbul'da Rum ve Ermeni mimarlar tarafından açılan mimarlık bürolarında da mimar halifelerinin eğitim aldığı bilinmektedir.

1877-1880 yılları arasında Güzel Sanatlar-Mekteb-i Hümayunu, *Fransızca gazetelerde "Sanayi-i Nefise-i Şahane, Mekteb-i Sanayi-i Şahane, Resim ve Fenn-i Mimari Mektebi"* olarak bahsedilmektedir. Bu çalışmalar bir sanat okulunun açılmasına dair girişimlerdi. Nitekim Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak 1880'de kurulan Sanay-i Nefise Mektebi, 1883 yılında eğitime başlamıştır. Bugünkü Arkeoloji Müzesi'nin müdürü Osman Hamdi Bey'in, II. Abdulhamid'in talimatıyla, Sanay-i Nefise'ye tayin edildiği bilinmektedir. Nefise Mektebi'nin öğretim kadrosundaki önemli isimlerden birkaçı şunlardır. Yağlıboya eğitmeni Salvator Valeri, heykel öğretmeni Oskan Efendi, karakalem resim eğitmeni Warnia Zarzecki'ydi. Fenn-i mimari eğitmeni ise, Düyun-u Umumiye, Müze-i Hümayun ve Sanay-i Nefise Mektebi Binası'nın mimarı olan Alexandre Vallaury idi. Sanay-i Nefise Mektebi'nin müdürü Osman Hamdi Bey'in kurduğu bu okul, bir yıl sonra (1881) resim, heykel ve mimarlık olmak üzere üç bölümden oluşan, başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim öğrencilerin çoğunlukta olduğu bir sivil okul haline gelmiştir. 1895 yılına gelindiğinde, okulda eğitim gören öğrenci sayısı 198'e ulaşmıştır.

1908 yılında anayasanın kabul edilmesi ile birlikte, mimarlık okulu bünyesinde eğitim gören mühendishane öğrencilerinin de bağımsız bir eğitim göreceği bir karar alınmıştır. 1909'da tüm Osmanlı tebaasına açık olan ve bir sivil idare tarafından yönetilen inşaat mühendisleri okulu "*Grande École d'Ingénieurs*" kurulmuştur. Bu okulda cebir, Osmanlı dili, coğrafya ve Fransızca öğretiliyordu²⁴. Bu okul, 1 hazırlık sınıfı ve 6 ana sınıftan oluşuyordu. Bu serbestleştirmeye rağmen, okul yine de Bayındırlık Bakanlığı tarafından kontrol edilen memuriyet çerçevesine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve ilk mülkiye müdürü Refik Bey olmuştur. Anadolu'da yapılan çok sayıdaki yolların dışında Hicaz demiryolunun yapımını hükümet tamamen Osmanlı işi olarak üstlenmiştir. Böylece her yıl mezunların yarısı kura ile Hicaza gönderilerek Alman demiryolu mühendisi Meissner ve onun Yunan yardımcısı Vafidhis idaresinde çalıştırılmıştır²⁵.

1831 yılında Mimarlık Ocağı kapanırken, son mimarbaşı Abdülhalim Efendi'dir. Yüzyıllar boyunca hizmet eden Hassa Mimarlar Ocağı'nın geçirdiği değişim süreci içerisinde oluşturulan yeni örgütlenmelerin olgunlaşması oldukça zaman almıştır. Bu ocağın görev yetkileri belli başlı kurumlara devredilmiştir. Örneğin 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü imparatorluk genelinde imar ve inşaa çalışmalarını organize etmiştir²⁶. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü 1849'da Ebniye Muavinliği'ne dönüşüyor. Muavinlik de Nafi-a Nezareti'ne bağlanıyor. Dersaadet ve taşradaki işler, Ebniye-i Muavinliği sorumluluğuyla, Nafia Nezaretinde toplanıyor. Herhangi bir binanın işleri, keşf-i evvelle yürütülerek, Ebniye Meclisinde

²⁴ Yerasimos Stephane, *Les Ingénieurs Ottomans*, (Paris: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 1990), 61.

²⁵ Yerasimos Stephane, *Les Ingénieurs Ottomans*, (Paris: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 1990), 61-62.

²⁶ Selman Can, *Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi, 2007), 107.

görüşülmüştür. Ebniye-i Muavinliği mühendisler gönderip, planlar incelenip ve Nafia Nezareti uygun görürse, keşf-i sani sonrasında bina işlerine izin verirdi. Devlet topraklarının imarının sağlanması noktasında, görüş ve öneri sunmak üzere *Meclis-i Ziraat ve Sanayi* adıyla bir meclis kurulmuştur. Ancak meclisin ismi, yetkilerini karşılayamadığı için, *Meclis-i Umur-ı Nafia* olarak değiştirilmiştir.

1839'da Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla Meclis-i Umur-ı Nafia da Hariciye Nezareti bünyesinden çıkarılarak bu nezarete bağlanmıştır. Yine 1866'da Islahat-ı Turuk; yani yolların düzenlenmesi çalışmaları için, komisyon kurulmuştur. Yol vergisi mükellefiyeti ile ilgili olan hükümde; mahallelerdeki, 18 yaşından 60 yaşına kadar olan erkek nüfusu ile bu kimselerin sahip olduğu bütün araba ve binek hayvanlarının yol yapım ve çalışmalarında; 5 senede bir defa yirmişer gün çalışmak mecburiyetinde olduğu, ayrıca her mahallede hükümetçe görevlendirilen devlet memurları, imamlar, çeşitli dinlere mensup ruhani memurlar ile mektep hocalarının bu mükellefiyetinden muaf tutulduğu gibi konular yer almaktadır²⁷.

1849 yılında Nafia Nezareti, Ticaret Nezareti ile birleşiyor. Ebniye Muavinliği de bu birleşik nezaret dahilinde yer almaktadır. Daha sonra 1852'de Ebniye Muavinliği kapatılıp, Ebniye Müdürlüğü 1861 yılında kurulmuştur. Ebniye Meclisi ise bu müdürlüğe bağlanmıştır. Ebniye Müdürlüğü 1868 yılında kapatılıp, Ebniye idaresi, belediyelere devredilmiştir. Ancak Ebniye Meclisi, hendesehane bünyesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1883 yılında, Mühendishane bünyesinde, Mühendishane nazırına bağlı; ancak sivil bir eğitim kurumu olan *Hendese-i Mülkiyye Mektebi* kurulmuştur. Askeri mühendislik çalışmalarının yürütüldüğü bu okulun eğitim kadrosunda, yapı mühendisliği konularında dersler veren birçok yabancı hoca bulunmaktadır. Yaklaşık 26 yıl eğitim veren bu okul, sivil bir yüksek mühendislik mektebine dönüşmüş ve 1909'da *Nafia Nezareti*'ne devredilmiştir²⁸.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, toplamda 37 mimar ve mühendis arasında, gayrimüslim ve yabancı mimar-mühendis bulunmuyordu. Şehremaneti, merkez belediye konumundadır. Üstelik hendesehane de bu belediye içerisinde yer almaktadır. Ebniye Meclisi, Ebniye işlerinde kullanılan malzemelerin kalitesi, miktarı ve ölçüsü, çalışanların sayısı ve alacağı yevmiye, bu meclis kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Padişahın fermanıyla, 18 Eylül 1891 yılında, Ebniye-i Seniyye İdaresi ismindeki kurum; tüm sarayların bakım ve onarım çalışmalarından sorumlu olarak görevlendirilmiştir²⁹.

5. Kara Ordusu Mühendislik Okulu

Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan siyasi hukuku yeni bir boyut kazandı. Mühendis Subay Antoine Chabaud liderliğindeki bir heyet, 8 Ekim 1783'te Sadrazam Halil Hamîd Paşa tarafından kabul edilmiştir. Fransız askeri ekibi, Hotin ve Özi kalelerini inceledikten sonra, eğitim için bir rapor hazırlayarak, Sadrazama sunmuşlardır. Babialı yönetimi, fransız subaylardan oluşan geniş bir eğitmen ekibini, İstanbul'a davet eder. Bunun neticesinde, Fransa'dan gelen Antuan Chabaud (1783), Poire, Jean de Laffitte, Clave (1784), Monnier gibi uzmanlar, Zonguldak, Sinop, Özi gibi Türk kalelerinin korunması ile ilgili çalışmalar yaparak, raporlar sunmuşlardır.

1769 yılında Sultan III. Mustafa tarafından, Topçu Ocağının düzenlenmesi görevi verilen Baron de Tott, Haliç'te ve Hasköy'de top dökümhanesi kurulmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Baron de Tott, boğazların savunma planını oluşturan kurulun içinde de bulunmuştur. Baron de Tott'un Osmanlı askeri eğitim sistemindeki en önemli ıslahatı, 1774 yılında mühendishanenin temeli olan Riyaziye Okulu'nu kurması

²⁷ BOA. DH.İD.DOS, 170/8.

²⁸ Şinasi Acar-Atilla Bir, *Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi*, (İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt XVII, Sayı2, 2016), 3.

²⁹ Özcan Garan, *Son Dönem Osmanlı Mimarisinde Mimarbaşılık Müessesesi ve Mimar Kemalettin Okulu (1909-1927)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Yüksek Lisans Tezi 2011),16.

Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler

olmuştur³⁰. Osmanlı kara birliklerinin ıslahat çalışmaları, topçu ve lağımcı (istihkam) birliklerinde başlamıştır. Daha sonra da piyade birliklerinde bu ıslahat çalışmaları devam etmiştir. 1790 yılında İsveç ve Fransa'dan mühendis ve subaylar getirtilerek, Mühendishane-i Fünûn-u Berriye-i Hümayûn'un inşaa çalışmalarına başlanmıştır. Ayrıca 1797'de çıkartılan bir kanunnâme ile Humbaracı Ocağı, Mühendishane-i Fünûn-u Berriye-i Hümayûn'a bağlanmıştır³¹. Osmanlı İmparatorluğunda Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın iç yapısı hakkındaki bilgilere, 15. yüzyılın sonlarına doğru rastlanmaktadır. Bu teşkilatlanma içerisinde karar mercinin sultan ve mimar başının kontrolünde olması, mimarlık anlayışının daha hızlı kararlar ile faaliyete geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak Hassa Ocağı'nın 1831 yılında kapanması ile mimarlık kurumunun örgütlenmesi, siyasi otoritenin çıkardığı fermanlara ve batılılaşma hareketlerine göre gelişim göstermiştir. 1831 sonrası mimarlık kurumu gelişiminin aşamaları, bir tablo üzerinden bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır (Tablo 1)³².

Tablo 1. 1831 Sonrası Mimarlık Kurumu Örgütlenmesinin Gelişimi

Dönem	Aşama	Örgütlenme	Bağlı Olduğu Kurum	Kanun
Cumhuriyet Öncesi Dönem	1839 Tanzimat Fermanı (Batılılaşma Öncesi)	Hassa Mimarlar Teşkilâtı	Şehremaneti	Fermanlar
	1839 Tanzimat Fermanı (Batılılaşma Sonrası)	Nafiâ Nezaretî	Şehremaneti	Ebniye Nizamnâmesi
	1923-1928	Nafiâ	Şehremaneti	Ebniye Nizamnâmesi

³⁰ Meliha Özpekcan, *Türk-Fransız İlişkileri: 1525-1921*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 1993), 60.

³¹ Ahmet Halaçoğlu, *Humbaracı Maddesi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 18, Sayfa 349-250, 1998), 350.

³² Murat Taş, *Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2003), 204.

Atanur Kaya

Cumhuriyet Sonrası Dönem		Nezaretî		(642 Sayılı Kanun)
	1928-1956	Bayındır Bakanlığı	Belediye	Yapı Yollar Kanunu
	1956-1972	İmar-İşkân Bakanlığı	Belediye	6985 Sayılı İmar Kanunu
	1972-1985	İmar-İşkân Bakanlığı	Belediye	1605 Sayılı Kanun
	1985-2003	Bayındırlık İşkân Bakanlığı	Belediye	3194 Sayılı İmar Kanunu

Sonuç

Hassa Mimarlık Ocağında mimarlık ve mühendislik eğitimi genel olarak, teknolojiadaki gelişmeler, siyasi anlamda yapılan ıslahatlar, sanayi standartlarındaki değişimler ve toplumsal ihtiyaçlardaki dönüşümlere bakılarak şekillenmiştir. Mimarlar ocağının görev ve yetkileri, en temel açıklaması ile; hükümdar ve saraya ait her türlü inşaa ve tamirat faaliyetlerini yürütmektir. Üstelik savaş esnasında dahi, yolların açılması, geçitlerin inşaa edilmesi ve mevzilerin oluşturulması da mimarlar ocağına ait olmuştur. Mimarlar Ocağı bu anlamda merkezdeki (İstanbul) çalışmaları takip ederken aynı zamanda taşradaki loncaların (esnaf ve zanaatkarlar) çalışmalarında da söz sahibi olmuştur. İnşaa ve onarım çalışmalarında mimar, neccâr (marangoz) bennâ (duvarcı), demirci (haddâd), taşçı (sengtraş) gibi zanaat erbabları görevlendiriliyordu. Merkezdeki (İstanbul) esnaf yapılanması; vasat, üstad, şakird, kalfa olarak, tecrübelerine göre sınıflandırılmıştır.

Hassa Mimarlar Ocağı ile ilgili temel bilgiler, 1873'te basılan Usul-u Mimari-i Osmani'de yer almaktadır. Bu eser, Osmanlı mimarisini derinlemesine anlatan ilk bilimsel kaynak olarak görülmektedir. Mimarlarının tecrübelerine göre halife (kalfa), üstad (usta) ve mülahım (çırak) olmak üzere üç farklı aşamada değerlendirildiği görülmektedir. Hassa Mimarlar Ocağına askeri eğitim ya da Enderun mektebi eğitimi ile giren öğrencilerin, mimar halifesi olarak yetiştirilmesi için çeşitli aşamalar ve uygulamalara tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Ocakta verilen eğitim usta-çırak ilişkisi içerisinde gerçekleşmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere; ocağa alınan mimar çıraklarının hem uygulamalı hem de ilmi açıdan yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, ocağa alınan çırakların doğaya, mimariye ve herhangi yapıya bakış açısı oldukça önemli tutulmuştur.

Hassa mimarlar ocağına genel olarak seçilen öğrenciler, devşirme oğlanlar arasından tercih ediliyordu. Çünkü bu oğlanlar, küçük yaşta imparatorluk korumasında yetiştirilmiştir. Hassa Mimarlar Ocağı'na tayin

Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler

edilecek olan bir mimar çırağının (öğrenci) ruûs belgesi ile ocağa kaydı gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulama 18. yüzyılda kurulan Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'da eğitime alınan mimar öğrencileri için de geçerli olmuştur. Hassa Mimarlar Ocağı'nda teoriye dayalı eğitimin yanı sıra uygulamalı eğitim daha önemli tutulmuştur. Bu uygulama sahası, mimarlıkla ilgili pratiklerin Kârhane denilen bir atölyede gerçekleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Mimar çıraklarının ocağa yerleşmeden önce becerilerini kazandığı alanlar bahçıvanlık, taş işçiliği, marangozluk ve mermerciliklerdir.

Osmanlı'da mimarın görev süresi, yaşamı boyunca olabilmektedir. Mimarbaşılığa tayin edilmeler de 17. yüzyıl ortalarına kadar, kayd-ı hayat şartı taşımaktaydı ancak daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Çünkü bu durum Hassa Mimarlar Ocağı'nda ayrışmaların ortaya çıkması ve niteliğin kaybolmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti için her alanda Batı etkisi taşımak, her açıdan önemli görülmüştür. Nitekim 18. ve 19. yüzyıl ıslahatları ile, diplomasiden hukuka, ekonomiden orduya birçok alanda değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle 19. yüzyılda, devletin çöküşü sürecine girmesi ile alınan bu önemli kararlar, yalnızca çöküşün yönünü ve biçimini değiştirmiştir. Yükseliş döneminden çöküşe giden bir imparatorluğu değerlendirebilmek; buradan da anlaşılabileceği üzere, çok yönlü olmalıdır.

Kaynakça

Acar Şinasi, Bir Atilla. *Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi*. İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt XVII, Sayı 2, Sayfa 1-26, 2016.

Afyoncu, Fatma. *XVII. Yüzyıl Hassa Mimarlar Ocağı: Arşiv Belgelerine Göre*. İstanbul: Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Aydın Bilgin, Günelan, Rıfkı. *Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 2011.

Altınay Refik, Ahmet. *Türk Mimarları*. İstanbul: Sander Yayınları, 1977.

BOA, *Dîvân-ı Hümayûn. İrade-i Dahiliye Dosyası* 170, NO 8, Lef-1.

Can, Selman. *Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı*. İstanbul: Sanat Dergisi, Sayı 12, Sayfa 103-112, 2010.

Dündar, Abdülkadir. *Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları*. İstanbul: Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, 159-176, 1999.

Erdoğan, Serkan. *On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bina Eminliği*. İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 25, Sayı 1, 2024.

Ergin, Nuri Osman. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye, Bab II*. Ankara: www.archive.org Erişim Tarihi 17.01.2023, 1922.

Garan, Özcan. *Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Mimarbaşılık Müessesesi ve Mimar Kemalettin Okulu (1909-1927)*. İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü

İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Halaçoğlu, Ahmet. *Humbaracı Maddesi*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, Sayfa 349-350, 1998.

Kaya Mehmet, Bölükbaş Kaya, Fatma. *Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi*. Makedonya: Üsküp Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Sayfa 71-76, 27-30 Haziran, 2019.

Meriç Melül, Rıfkı. *II. Sultan Bayezid Mimarları ile Binaları*, Ankara: Yıllık Araştırmalar Dergisi, Sayı II, 1957.

Metin Yazıcı, Nurcan. *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*. Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı, İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları, 2015.

Metin Yazıcı, Nurcan. *Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Erimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2007.

Mülayim, Selçuk. *Mimari Maddesi*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, Sayfa 91-95, 2020.

Neftçi, Aras. *19. Yüzyıl Başında Hassa Mimarlar Ocağı'ndan Hendesehane'ye Dönüşüme İlişkin Önemli Bir Belge*. İstanbul: mimar.ist Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi, Yıl 14, Sayı 50, Sayfa 48-51, 2014.

Okçuoğlu, Tarkan. *Osmanlı Mimarisi ve Sanatı*. İstanbul: Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Kültürel Miras ve Turizm Ön Lisans Programı, 2010.

Orhunlu, Cengiz. *Şehir Mimarları*. İstanbul: The Journal of Ottoman Studies II Volume, 1981.

Özpekcan, Melih. *Türk-Fransız İlişkileri: 1525-192*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Sönmez, Zeki. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

Taş, Murat. *Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, sayfa 303-214, 2003.

Tott, Francois, (Çeviri). *Memories of the Baron de Tott, on the Turks and the Tartars*. Printed for L. White, J. Cash, and R. Marchbank. Dublin, Ireland, 2013.

Turan, Şerafettin. *Osmanlı Mimarlığında Hassa Teşkilatı*. Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, 1963.

Yılmaz, Coşkun. *Büyük Usta Mimar Sinan*. İstanbul: Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayınları, 2015.